

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORIE

Det andet stavnsbånd. Et studie i
Thisted Afholdsforenings
ideologi og arbejde

Af Sidsel Eriksen

Lokalhistorie og lokalbeskrivelse
i Kina – Tilfældet Harbin

*Af Søren Clausen og Stig
Thøgersen*

Historisk Essay:
Den historiske fortælling

Af Bo Elbrønd-Bek

Kommentar:
Mønt, vægt og kornmål i 1500-
tallet

Af Søren Balle

Organisationer og administration

Af Jørgen Fink

Anmeldelser og litteraturnyt

Indhold

Afhandlinger

<i>Poul Erik Olsen</i> : De dansk-vestindiske øer og junigrundloven	1
<i>Nils Vollertsen, Hans Schultz Hansen, Finn Stendal Pedersen, Uffe Østergård og Jørgen Fink</i> : Landbruget og den nationale udvikling i Nordslesvig. En diskussion af Gottlieb Japsens tese	29
<i>Knud J.V. Jespersen</i> : Christian IV Redivivus. Et omrids af Christian IV-litteraturen i 1988	57
<i>Knud Knudsen</i> : Historieskrivningen og den tidlige danske arbejderbevægelse. Temaer og diskussioner i 1980'ernes forskning i dansk arbejderbevægelseshistorie frem til 1. Verdenskrig	78
Debat	99
<i>Helge Paludan</i> : En ny Danmarkshistorie. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie	99
<i>Steen Bo Frandsen</i> : En nordeuropæisk handelsrepublik i 1800-tallet. Hamburg som fristad 1815-1866	177
<i>Leon Jespersen</i> : Christen Skeel og adelsvælden. Kildemateriale – personalhistorie – strukturændringer	219
<i>Tyge Krogh</i> : Humanitet og politik i det danske efterkrigshjælpearbejde 1945-51	248
Oppositionsindlæg fra disputatshandlinger	264
<i>Inger Dübeck</i> : Om folkets kendskab til lov og ret; mod Peter Blume: Fra tale til data. Studier i det juridiske informationssystem	264
<i>Henning Poulsen</i> : Håndværk og middelstand; mod Jørgen Fink: Middelstand i klemme? Studier i danske håndværkeres økonomiske, sociale og organisatoriske udvikling 1895-1920	271
<i>Henning Poulsen</i> : Det danske mindretal i Sydslesvig; mod Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945 I-II	285
Debat	299
<i>Helge Paludan</i> : Gyldendal og Politikens Danmarks-historie	299
<i>Henrik Bertelsen</i> : Sprogets rolle i finsk historie	306
<i>Hans Schultz Hansen</i> : Den danske bevægelse i Sønderjylland ca. 1838-50. National bevægelse, social forankring og modernisering	353
<i>Inger Dübeck</i> : Skånske lov og den europæiske baggrund	396
<i>Jens Ole Christensen</i> : Fladstrand – befæstning og byudvikling	422
Historisk Essay	452
<i>Finn Mygind</i> : Den engelske syge	452
Debat	465
<i>Steen Busck</i> : Landbrugshistorie eller landbohistorie?	465
<i>Poul Enemark</i> : Fra åretold til toldetat	471
<i>Knud J.V. Jespersen</i> : Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1647	484

II

<i>Svend Gissel: Mønt, vægt og kornmål i Danmark i 1500-tallet</i>	487
<i>Steen Busck: Kai Aalbæk-Nielsen og den historiske udvikling</i>	491
<i>Sidsel Eriksen: Det andet stavnsbånd. Et studie i Thisted Afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund i årtierne før århundredskiftet.</i>	529
<i>Søren Clausen og Stig Thøgersen: Lokalhistorie og lokalbeskrivelse i Kina: Tilfældet Harbin</i>	589
Historisk Essay	632
<i>Bo Elbrønd-Bek: Den historiske fortælling. Et studie i den historiskbiografiske genre</i>	632
Kommentar	649
<i>Søren Balle: Mønt, vægt og kornmål i 1500-tallet – en uddybning</i>	649
<i>Jørgen Fink: Organisationer og administration</i>	657

Anmeldelser og litteraturnyt

- Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen*: Morsø-fabrikken, et nordjysk industriforsøg fra rokokko-tiden (Ebbe Johannsen) s. 692
- Alenius, Marianne*: Brev til eftertiden. Om Charlotte Dorothea Biehls selvbiografi og andre breve (Finn H. Lauridsen) 148
- Andersen, Jørgen, Tønnes Bekker-Nielsen og Ole Fenger (red.)*: Bondefrigørelse. Dansk landbrug i fortid, nutid og fremtid. Acta Jutlandica LXV:3. Naturvidenskabelige Serie 8 (Finn Stendal Pedersen) 672
- Andersen, Knud Holck, Jens Ole Petersen og Orla Poulsen*: Thisted Havn – omkring 1900 (Henrik Vedel-Smith) 334
- Andersen, Poul Nyboe*: Det umuliges kunst. Erindringer fra dansk politik 1968-77 (Henning Poulsen) 512
- Andersen, Steen Wulff, H.V. Gregersen, Carsten P. Rasmussen og Hans Schultz Hansen*: Løjt sogns historie (Allan Frandsen) 161
- Andersen, Steffen E. og T. Bak-Jensen*: 6 industrieventyr – og mændene bag (Ib Gejl) 694
- Andersen, Svend Aage*: Havnearbejderne i Aarhus – før containernes tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880-1960 (Erik Strange Petersen) 144
- Andersen, Svend Aage*: Salt og brød gør kinden rød. Arbejdetliv i Århus 1870-1940 (Erik Strange Petersen) . 145
- Andreassen, Lene og Mette Bligaard*: Frederiksborg Slot. Kongeborg og museum (Lars Dybdahl) 154
- Arkivalier vedrørende Københavns tekniske styrelser til ca. 1858 i København's Stadsarkiv (Tove Elklit) . 342
- Bagge, Sverre*: The Political Thought of the King's Mirror (Anders Bøgh) 164
- Bak-Jensen, T. og Steffen E. Andersen*: 6 industrieventyr – og mændene bag (Ib Gejl) 694
- Bakke, Marit*: Spillet om kulturen. Dansk kulturpolitik 1945-1985 (Ib Gejl) 131
- Barfod, Jørgen H.*: København og den illegale hær 1943-45 (Henning Poulsen) 129
- Bech, Viben*: Danske dragter. Moden 1840-1890 (Erna Lorenzen) 696
- Becker-Christensen, Henrik*: Protektionisme og reformer 1660-1884. Dansk toldhistorie II (John T. Lauridsen) 316
- Befæstningsanlæg i Danmark 1858-1945. En statusrapport (Henrik Skov Kristensen) 686
- Bekker-Nielsen, Tønnes, Jørgen Andersen og Ole Fenger (red.)*: Bondefrigørelse. Dansk landbrug i fortid, nutid og fremtid. Acta Jutlandica LXV:3. Naturvidenskabelige Serie 8 (Finn Stendal Pedersen) 672
- Bernhard, Bertel (red.)*: Sådan skabtes Danmarks store virksomheder (Ib Gejl) 137
- Bertel & Jørgen*. Bertel Dahlgaard og Jørgen Jørgensen i glimt i anledning af 100-års dagene i 1987 og 1988 (Henning Poulsen) 512
- Bjørnvad, Anders*: Hjemmehæren. Det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45 (Henning Poulsen) 129
- Bligaard, Mette og Lene Andreassen*: Frederiksborg Slot. Kongeborg og museum (Lars Dybdahl) 154

IV

- Blüdnikow, Bent*: Krigsfanger – et bil-
leddrama om krigsfanger i Danmark
under 1. Verdenskrig (Thorsten
Borring Olesen) 522
- Boel, Erik*: Socialdemokratiets atom-
våbenpolitik 1945-88 (Henning
Poulsen) 513
- Brandt, Marie Louise, Jørgen Nybo
Rasmussen og Lizzi Schwenger
(red.)*: Danske kortsamlinger. En
guide (Tove Elklit) 342
- En brevvæksling mellem Jeppe Aakjær
og Henrik Cavling ved Solvejg Bjer-
re (Finn H. Lauridsen) 149
- Broberg, Gunnar, Harald Runblom &
Mattias Tyden (red.)*: Judiskt liv i
norden (Gerda Bonderup) 351
- Brovst, Bjarne Nielsen*: Jeppe Aakjær
på Askov Højskole (Finn H.
Lauridsen) 149
- Bruland, Kristine*: British Technology
& European Industrialization. The
Norwegian textile industry in the
mid nineteenth century (Henrik Fo-
de) 351
- Bråten, Jens*: Kimbreerne – historie, te-
orier og myter om Himmerlands
kimbrere (Henrik Vedel-Smith) . . . 334
- Burgman, Torsten*: Nils Hyltenius-Silf-
verskiöld. Professor och akademi-
rektor i Lund. Hans dagbok från
Malmö belägring 1676 (Knud J.V.
Jespersen) 318
- Christiansen, Peter Munk*: Teknologi
mellem stat og marked. Dansk Tek-
nologipolitik 1970-1989 (Hans Kry-
ger Larsen) 131
- Clemmesen, Niels*: Associationer og
foreningsdannelse i Danmark 1780-
1880. Periodisering og forsknings-
oversigt (Allan Frandsen) 123
- Dahlerup, Ursula*: Baronessens Erin-
dringer, 1840-1925 (Ny Paludan-
Müller) 679
- Danmarks Kirker. Holbæk amt. 3.
bind (Helge Søgaard) 496
- Danmarks Kirker XVI. Århus amt, 6.
bind (Helge Søgaard) 310
- Danmarks Riges Breve 1. rk. bd. 7
1238-1249 ved Niels Skyum-Nielsen
og Herluf Nielsen (Anders Bøgh) . . 664
- Danske Domme 1375-1662. De private
domssamlinger. Ved Erik Reitzel-
Nielsen under medvirken af Ole
Fenger. VIII: Registre samt supple-
ment 1298-1651 (nr. 912-1202) (To-
ve Elklit) 157
- Danske kalkmalerier. Senromansk tid
1175-1275. Redaktører Ulla
Haastrup og Robert Egevang (Wi-
van Munk-Jørgensen) 153
- Danske kortsamlinger. En guide. Re-
digeret af Marie Louise Brandt, Jør-
gen Nybo Rasmussen og Lizzi
Schwenger (Tove Elklit) 342
- Den Danske Rigslovgivning 1397-
1513. Udgivet af Det Danske Sprog-
og Litteraturselskab og Selskabet
for Udgivelse af kilder til Dansk Hi-
storie ved Aage Andersen (Jens E.
Olesen) 120
- Dethlefsen, Anita*: På vej mod EF.
Landbruget og de europæiske mar-
kedsplaner 1957-72 (Erik Korr Jo-
hansen) 517
- Diplomatarium Danicum 1, rk. bd. 7.
1238-1249 ved Niels Skyum-Nielsen
og Herluf Nielsen (Anders Bøgh) . . 664
- Diplomatarium Norvegicum XXII før-
ste halvbind (Erling Ladewig Peter-
sen) s. 702
- Dit Århus. Festskrift til Gunner Ras-
mussen den 15. februar 1990 (Ib
Gejl) 692
- Dyrekøbte erfaringer. Overretssagfø-
rer Otto Fabricius' erindringer. Ved
L.B. Fabricius (Jørgen Fink) 152
- Die dänische Reformation vor ihrem

- internationalen Hintergrund. The Danish Reformation against its International Background. Herausgegeben von Leif Grane und Kai Hørby (Per Ingesman) 667
- Ebeltoft-arkiverne 1842-1970. Fortegnelse over arkiverne fra Ebeltoft købstad 1869-1970 og omliggende landkommuner 1842-1970. Ved Harry Christensen (Jørgen Elklit) . 341
- Ebert, Max*: Bogtrykkerne ved Sorø Akademi (Henrik Vedel-Smith) . . 335
- Egevang, Robert og Ulla Haastrup (red.)*: Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275 (Wivan Munk-Jørgensen) 153
- Elklit, Jørgen og Ole Tonsgaard (red.)*: To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988 (Erik Christensen) 688
- Englund, Peter*: Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormakstiden (Leon Jespersen) 703
- Eriksen, Egon og Ole L. Frantzen*: Dansk artilleri i Napoleonstiden. Forudsætninger og udvikling 1760-1814 (Per Willemoes Jørgensen) . . 503
- Fangel, Henrik*: H.P. Hanssen – liv og virke. Sønderjyske billeder 1 (Jørgen Fink) 160
- Fellows-Jensen, Gillian og Niels Lund (red.)*: Beretning fra Sjette Tværfaglige Vikingsymposium (Michael Linton) 315
- Fenger, Ole, Jørgen Andersen og Tønnes Bekker-Nielsen (red.)*: Bondefrigørelse. Dansk landbrug i fortid, nutid og fremtid. Acta Jutlandica LXV:3. Naturvidenskabelige Serie 8 (Finn Stendal Pedersen) 672
- Festskrift til Tage Kaarsted. Om Danmarks historie 1900-1920 (Jørgen Fink) 320
- Fink, Troels*: Landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550-1769 (Finn Stendal Pedersen) 501
- Frandsen, Karl-Erik (red.)*: Kulturhistorisk Håndbog for Falster, 1986. Bd. 1: Sydfalster Kommune. Af Jens Ole Jensen. Bd. 2: Nykøbing Kommune. Af Jens Ole Jensen. Bd. 3: Stubbekøbing Kommune. Af Jens Ole Jensen og Karl-Erik Frandsen. Bd. 4: Nørre Alslev Kommune. Af Karl-Erik Frandsen (Erik Korr Johansen) 333
- Frantzen, Ole L. (red.)*: Linieskibet Holsten 1772-1814. En kulturhistorisk studie af et dansk orlogsskib (Per Willemoes Jørgensen) 505
- Frantzen, Ole L. og Egon Eriksen*: Dansk artilleri i Napoleonstiden. Forudsætninger og udvikling 1760-1814 (Per Willemoes Jørgensen) . . 503
- Frederiksen, Hans Jørgen og Lise Gotfredsen*: Troens billeder. Romansk kunst i Danmark (Lars Dybdahl) . . 153
- Frederiksen, Søren*: Hjuldampere og havnebro. Omlandingsbroen i Hjeriting (Henrik Fode) 334
- Frøkjær-Jensen, Sven*: Damp og jern. Danskernes virkelighed 1870-1914 (Henrik Fode) 319
- Gejl, Ib*: Indenfor Snorene, Fondsbørsvekslerernes historie – især til 1945 (Erling Olsen) 518
- Glamann, Kristof*: Bryggeren. J.C. Jacobsen på Carlsberg (Henrik Fode) 693
- Gotfredsen, Lise og Hans Jørgen Frederiksen*: Troens billeder. Romansk kunst i Danmark (Lars Dybdahl) . . 153
- Grandien, Bo*: Rönndruvans glöd. Nygötisticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet (Lars Dybdahl) . . 176
- Gravesen, Bent*: Strategi i forandring. SF 1959-89 (Henning Poulsen) . . . 516
- Gregersen, H.V.*: "Det skæve Sønder-

VI

- jylland" – HVORFOR? Om senmiddelalderens ødelæggelse vest for ishavsranden og fremgangen i egne mod øst (Michael Linton) 701
- Gregersen, H.V., Steen Wulff Andersen, Carsten P. Rasmussen og Hans Schultz Hansen: Løjt sogns historie (Allan Frandsen) 161*
- Grelle, Henning og Asger Uhd Jepsen: Viljen til forandring. Arbejdsmandens historie i 100 år bind 5 (Henrik Vedel-Smith) 340*
- Gunnlaugsson, Gisli Agust: Family and household in Iceland 1801-1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures (Henrik Fode) 350*
- Halicz, Emanuel: The 1863 Polish Uprising and Scandinavia. The year 1863, The Turning-Point in Russo-Scandinavian Relations (Niels Amstrup) 123*
- Hansen, Carl Rise: Ydre Mission. Arkivfortegnelse. Vejledning i benyttelse af Rigsarkivets samlinger til danske ydre missions historie (Tove Elklit) 157*
- Hansen, Hans Schultz, Steen Wulff Andersen, H.V. Gregersen og Carsten P. Rasmussen : Løjt sogns historie (Allan Frandsen) 161*
- Hatting, Jørgen: For kongen og staden. Studenterkorpset 1801-1864 (Per Willemoes Jørgensen) 319*
- Heinacher, Peter: Der Aufstieg der NSDAP im Stadt- und Landkreis Flensburg (1919-1933) (Thorsten Borring Olesen) 344*
- Hellesen, Jette Kjærulff og Ole Tuxen (red.): Historisk Atlas: Danmark (E. Ladewig Petersen) 113*
- Hjelm, Torben: Fra det nu forsvundne Tranquebar. Billeder med en uddybende tekst, der beskriver historien om vor gamle handelskoloni, Tranquebar og logen Serampore samt Nicobarøgruppen (Jens Chr. Maniche) 122*
- Holmgaard, Jens: Alt på sin rette plads. Afhandlinger om konjunkturer, statsfinansier og reformer i Danmark i 1700-tallet (Finn Stendal Pedersen) 673*
- Hornby, Ove: "Ved rettidig omhu..." Skibsreder A.P. Møller 1876-1965 (Henrik Fode) 339*
- Huldén, Anders: Finlands Kungäventyr 1918 (Henrik Bertelsen) 173*
- Huse og husmænd i fortid, nutid og fremtid. Småbrugets udbredelse og vilkår i nordn. Beretning fra det 12. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet den 2.-4. november 1988. Udgivet af "Bebyggelse og agrarøkonomi – Fynsprojektet", ved Helle Damgaard og Per Grau Møller (Erik Korr Johansen) 338*
- Hæstrup, Jørgen: Vildnis og "Grundtvigsplan". Om finansieringen af modstandsbevægelsen (Henning Poulsen) 683*
- Haastrup, Ulla og Robert Egevang (red.): Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275 (Wivan Munk-Jørgensen) 153*
- Jacobsen, Kurt: Mellem København og Moskva (Knud Knudsen) 681*
- Jacobsen, Kurt: Moskva som medspiller (Knud Knudsen) 681*
- Jansen, Henrik M.: Elvira Madigan & Sixten Sparre – som samtiden opfattede dem (Henrik Vedel-Smith) . . . 152*
- Jensen, Bent: Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig (Nikolaj Petersen) . . . 330*

- Jepsen, Asger Uhd og Henning Grelle:* Viljen til forandring. Arbejdsmandens historie i 100 år bind 5 (Henrik Vedel-Smith) 340
- Jespersen, Knud J.V.:* Danmarks historie bind 3. tiden 1648-1723 (Trols Dahlerup) 665
- Jespersen, Leon og Asger Svane-Knudsen:* Stænder og magtstat. De politiske brydninger i 1648 og 1660 (Ole Degn) 670
- Johansen, Hans Chr.:* Industriens vækst og vilkår 1870-1973. Dansk Industri efter 1870, bind 1 (Jørgen Fink) 135
- Johansen, Hans Chr. og Poul Thestrup:* Odenseejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendoms historie (Jørgen Elklit) 341
- Johansen, Jens:* Fra seks landsbyer til syv bydele. Bebyggelsens udvikling i Søllerød Kommune (Henrik Vedel-Smith) 335
- Jürgensen, Kurt:* Die Briten in Schleswig-Holstein 1945-1948. Mit Photographien von Gerhard Garms (Johan Peter Noack) 348
- Jørgensen, A.R.:* Ebbe Gørtz, generaløjtnant. En militær biografi (Henrik Skov Kristensen) 684
- Jørgensen, Anker:* Bølgegang. Fra mine dagbøger 1972-1975. I smult vande. Fra mine dagbøger 1975-1977. Brændingen. Fra mine dagbøger 1978-1982 (Vagn Dybdahl) 514
- Kampp, Aa. H.:* 10 søskendes erindringer. Livet på en mønsk bondegård 1890-1925 (Jørgen Fink) 695
- Karmark, Kim:* Laug og zünftighed (Helge Søgaard) 521
- Karras, Ruth Mazo:* Slavery and Society in Medieval Scandinavia (Michael Linton) 313
- Klem, Knud:* Skibsbyggeriet i Danmark og Hertugdømmerne i 1700-årene. Om skibsbygning og handelsskompagnier i den florisante periode, bd. I-II. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Søhistoriske Skrifter XIII-XIV (Svend E. Green-Pedersen) 121
- Knudsen, Tim:* Storbyen støbes. København mellem kaos og byplan 1840-1917 (Lars Dybdahl) 698
- Kofoed, Claus, Henrik Skov Kristensen & Frank Weber:* Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig (Aage Trommer) 125
- Kristensen, Henrik Skov, Claus Kofoed & Frank Weber:* Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig (Aage Trommer) 125
- Kristensen, Thorkil:* Erindringer (Henning Poulsen) 512
- Krogh, Tyge:* Mellem efterkrigshjælp og u-landsbistand. Den internationale tuberkolosekampagne 1947-1951 (Henning Poulsen) 516
- Kaarsted, Tage:* Ove Rode – en politiker ved vejs ende (H.P. Clausen) 509
- Kaarsted, Tage:* Regeringen, vi aldrig fik. Regeringsdannelsen 1975 og dens baggrund (Henning Poulsen) 130
- Kaatmann, Christian:* Byggestil og byggeskik – nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940 (Lars Dybdahl) 698
- Lange, Ole:* Jorden er ikke større...H.N. Andersen, ØK og storpolitikken 1914-37 (Per Boje) 326
- Larsen, Henrik:* Klassisk Regulering. Dansk monopolregulering 1978-1988 (Michael Johansson) 689
- Larsen, Steen Bille:* Mod strømmen (Knud Knudsen) 681
- Larsen, Uffe Hartvig:* Vikingernes Religion og Livsanskuelse (Anders Bøgh) 313

VIII

- Lauritsen, Tom og John Poulsen*: Roebanerne. De danske roebaner i billeder og tekst (Allan Frandsen) . . . 134
- Lerche, Grith*: Bøndergårde i Danmark 1789-90. Byggeskik på landboreformernes tid (Lars Dybdahl) . . . 154
- Liebgott, Niels-Knud*: Dansk Middelalderarkæologi (Anders Bøgh) . . . 312
- Lindström, Dag & Eva Österberg*: Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish towns (Anders Bøgh) 167
- Lindvald, Steffen*: Den nordiske industri- landbrugs- og kunststilling i København 1988 (Henrik Fode) . . 139
- Lithell, Ulla-Britt*: Kvinnoarbejde og barntilsyn i 1700- og 1800-talets Österbotten (Hanne Rimmen Nielsen) 168
- Litteratur om Frederiksberg. 4. udg. (Tove Elklit) 342
- Lund, Jørgen og Ulf Näsman (red.)*: Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Dengerhamn, Öland d. 2.-4. oktober 1985 (Anders Bøgh) 162
- Lund, Niels og Gillian Fellows-Jensen (red.)*: Beretning fra Sjette Tværfaglige Vikingsymposium (Michael Linton) 315
- Lundberg, Knud*: Dansk Fodbold, bd. 3 og 4 (Ib Gejl) 524
- Lunden, Kaare*: Økonomi og samfunn. Synspunkt på økonomisk historie (Steen Busck) 337
- Madsen, Otto og Anders Monrad Møller*: Odense toldkammers historie 1632-1988 (Henrik Fode) 132
- Magnusson, Lars*: Den Bråkiga kulturen. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850 (Thomas Bloch Ravn) 169
- Malmer, Brita*: The Sigtuna Coinage c. 995-1005. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series 4 (Erik Christensen) 497
- Michelsen, I.R. (red.)*: Flåden i Nordatlanten. Dansk inspektionstjeneste i 400 år (Per Willemoes Jørgensen) . 119
- Mikkelsen, Flemming (red.)*: Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985 (John T. Lauridsen) 675
- Mit Købmandsliv, Børge Olsens erindringer fortalt til Lone Diana Jørgensen (Jørgen Fink) 336
- Møller, Anders Monrad og Otto Madsen*: Odense toldkammers historie 1632-1988 (Henrik Fode) 132
- Møller, Lars*: Da vi var besat. Danskernes liv og hverdag 1940-1945 (Jørgen Fink) 695
- Møller, Poul*: De styrede landet. Politiske portrætter (Henning Poulsen) 512
- Møller, Svend Erik (red.)*: På Wegners tid. Festskrift til Hans J. Wegner 2. april 1989 (Lars Dybdahl) 699
- Mørch, Søren*: Danskernes billeder før fjernsynet. Billedredaktør Knud Ryg Olsen (Jørgen Fink) 695
- Nedkvivne, Arnved*: "Mens Bønderne seilte og Jægterne for". Nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730 (Michael Flintholm) 166
- Nellemann, Georg*: "For Danmarks Frihed og Polens ære" – Den polsk-engelske efterretningstjeneste i Danmark 1940-45 (Henrik Skov Kristensen) 328
- Nielsen, Flemming*: Bønder. Landbrug i Nordøstvendssyssel gennem 200 år (Finn Stendal Pedersen) 519
- Ninn-Hansen, Erik*: Ret færd mellem jura og politik (Vagn Dybdahl) . . . 687
- Näsman, Ulf og Jørgen Lund (red.)*:

Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland d. 2.-4. oktober 1985 (Anders Bøgh)	162	kampen om statsautorisation (Hanne Rimmen Nielsen)	520
<i>Nørgaard, Anders</i> : Mission und Obrigkeit. Die Dänisch-Hallische Mission in Tranquebar 1706-1845 (A. Pontoppidan Thyssen)	506	<i>Petersen, Esther (red.)</i> : Glimt af sygeplejerskens historie. Sygeplejersker fortæller (Hilda Rømer)	137
<i>Ohlsson, Knut</i> : Grosshandlare, bönder, folk. Trönös skogsnäringar från och med det industrielle genombrottet (Henrik Fode)	169	<i>Petersen, Jens Louis</i> : Blæksprutten i 100 år (Jørgen Fink)	152
Oldtidens ansigt. Faces of the past. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1990 (Erik Christiansen)	497	<i>Petersen, Jens Ole, Orla Poulsen og Knud Holck Andersen</i> : Thisted Havn – omkring 1900 (Henrik Vedel-Smith)	334
<i>Olsen, Frejlif</i> : En københavnsk journalist. Indledning til min selvbiografi. Forord af Victor Andreassen (Erik Lund)	150	<i>Polvinen, Tuomo</i> : Riket och gränsmarken. N.I. Bobrikov, Finlands generalguvernør 1898-1904 (Henrik Bertelsen)	170
<i>Otlig, Karen Fog</i> : Cultural Adaptation and Resistance on St. John. Three Centuries of Afro-Caribbean Life (Erik Gøbel)	508	<i>Poulsen, Gert og Lars Tvede-Jensen</i> : Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680. Aalborgs historie, bd. 2 (Henrik Fode)	690
<i>Ousager, Steen</i> : Politik på skinner. Lokalbanespørgsmålet og Nordfyns privatbaner i dansk trafikpolitik ca. 1920-1970 (Allan Frandsen)	133	<i>Poulsen, John og Tom Lauritsen</i> : Roebanerne. De danske roebaner i billeder og tekst (Allan Frandsen)	134
Pastoratsarkiver (Præste- og menighedsrådsarkiver). Møn og Bogø. Arkivregistratur (Tove Elklit)	157	<i>Poulsen, Orla, Jens Ole Petersen og Knud Holck Andersen</i> : Thisted Havn – omkring 1900 (Henrik Vedel-Smith)	334
<i>Pedersen, Elsebeth Nørgaard</i> : A/S Ballin & Hertz – et firma og dets baggrund (Ib Gejl)	138	<i>Rasmussen, Carsten P., Steen Wulff Andersen, H.V. Gregersen og Hans Schultz Hansen</i> : Løjt sogns historie (Allan Frandsen)	161
<i>Peters, Alfred</i> : Wandervogel und deutsche Freischar in Flensburg 1911-1933 (Thorsten Borring Olesen)	347	<i>Rasmussen, Jørgen Nybo, Marie Louise Brandt og Lizzi Schwenger (red.)</i> : Danske kortsamlinger. En guide (Tove Elklit)	342
<i>Petersen, Carsten</i> : Luftkrig over Danmark III. Jagerkontrol 1943-1945. Karup 1940-1945 (Aage Trommer)	125	Register til Sønderjyske Årbøger 1889-1988. Ved Børge L. Barløse (Tove Elklit)	525
<i>Petersen, Esther</i> : Fra kald til fag –		Revision over Gram og Nybøl godser 1761. Ved Peter Kr. Iversen (Finn Stendal Pedersen)	524
		<i>Riis, Thomas</i> : Should Auld Acquaintance Be Forgot.....Scottish-Danish Relations c. 1450-1707 (Knud J.V. Jespersen)	499

<i>Runblom, Harald, Gunnar Broberg & Mattias Tyden (red.):</i> Judiskt liv i norden (Gerda Bonderup)	351	Søens folk. Beretninger fra århundredskiftet. Dampskibskaptajn. (Henrik Fode)	140
Ryd klostres årbog. Oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen. Illustration af Jørgen Kragelund (Erik Ulsig)	498	<i>Søllinge, Jette D. og Niels Thomsen:</i> De danske aviser 1634-1989. Bind 1 1634-1847, Bind 2 1848-1917 (Erik Lund)	116
Rødt på hvidt. Hans Sølvhøj erindringer (Vagn Dybdahl)	332	Sønderjyske Årbøger 1989 (Tove Elklit)	525
<i>Sawyer, Birgit:</i> Property and Inheritance in Viking Scandinavia, the Runic Evidence (Michael Linton)	314	<i>Thestrup, Poul og Hans Chr. Johansen:</i> Odenseejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendoms historie (Jørgen Elklit)	341
<i>Schwenger, Lizzi, Marie Louise Brandt og Jørgen Nybo Rasmussen (red.):</i> Danske kortsamlinger. En guide (Tove Elklit)	342	<i>Thomassen, Peer:</i> Forsvundne stationer (Allan Frandsen)	134
<i>Seip, Jens Arup:</i> Politisk Ideologi: Tre lærestykker (Henrik Horstbøll)	343	<i>Thomsen, Hans Kargaard (red.):</i> Arkivarer skriver breve. En antologi 1882-1959 (Jens Chr. Manniche)	335
Silkeborg Papirfabriks arkiv 1845-1965. En registratur udarbejdet af Bjarne Harboe (Tove Elklit)	343	<i>Thomsen, Klaus & Asger Spangsberg:</i> Differentialregningen i historisk perspektiv (Søren Balle)	148
<i>Simonsen, Henrik Bredmose:</i> Kampen om danskheden. Tro og nationalitet i de danske kirkesamfund i Amerika (Inge Bundsgaard)	700	<i>Thomsen, Niels og Jette D. Søllinge:</i> De danske aviser 1634-1989. Bind 1 1634-1847, Bind 2 1848-1917 (Erik Lund)	116
<i>Singleton, Fred:</i> A Short History of Finland (Henrik Bertelsen)	526	<i>Tonsgaard, Ole og Jørgen Elklit (red.):</i> To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988 (Erik Christensen)	688
<i>Skovgaard-Petersen, Karen:</i> Erasmus Lætus' Margareta. Klassisk epos og dansk propaganda (Erik Christensen)	319	<i>Trangbæk, Else:</i> Mellem leg og disciplin. Gymnastikken i Danmark i 1800-tallet (Kurt Klaudi Klausen)	147
<i>Spangsberg, Asger & Klaus Thomsen:</i> Differentialregningen i historisk perspektiv (Søren Balle)	148	<i>Tuxen, Ole og Jette Kjærulff Hellesten (red.):</i> Historisk Atlas: Danmark (E. Ladewig Petersen)	113
Statsministeriet i 75 år (Jørgen Fink)	125	<i>Tvede-Jensen, Lars og Gert Poulsen:</i> Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680. Aalborgs historie, bd. 2 (Henrik Fode)	690
<i>Stoklund, Bjarne:</i> Arbejde og kønsroller på Læsø o. 1200-1900 (Hanne Rimmen Nielsen)	144	<i>Tyden, Mattias, Gunnar Broberg & Harald Runblom (red.):</i> Judiskt liv i norden (Gerda Boderup)	351
<i>Svane-Knudsen, Asger og Leon Jespersen:</i> Stænder og magtstat. De politiske brydninger i 1648 og 1660 (Ole Degn)	670	Tysk befæstningsbyggeri 1933-1945. Med hovedvægt på kystbefæstnings-	
<i>Sverrild, Poul:</i> Lysthusbeboere – en forstad fødes (Allan Frandsen)	133		

anlæggene i Danmark (Henrik Skov Kristensen)	686	<i>Worsøe, Hans H.</i> : Find dine rødder. Politikens håndbog i slægtshistorie (Ole Degn)	155
<i>Tørnsø, Kim</i> : Djævletro og folkemagi. Troldomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland (Ole Degn) . . .	141	<i>Wählin, Vagn (red.)</i> : Historien i Kulturhistorien. Kulturstudier 2 (Jens Chr. Manniche)	158
<i>Ventegodt, Ole</i> : Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederiregnskaber 1783-1812 (Henrik Fode)	702	<i>Österberg, Eva & Dag Lindström</i> : Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish towns (Anders Bøgh)	167
<i>Weber, Frank, Henrik Skov Kristensen & Claus Kofoed</i> : Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig (Aage Trommer)	125	<i>Aagaard, Knud</i> : Vejledning ved en Gaards Drift i Hedeegne (Finn Stendal Pedersen)	140
<i>Wingender, Franz</i> : Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945 (Johan Peter Noack)	159	<i>Aaserud, Finn</i> : Redirecting Science. Niels Bohr, philanthropy, and the rise of nuclear physics (Søren Balle)	700

Det andet stavnsbånd

Et studie i Thisted Afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund i årtierne før århundredskiftet

Af Sidsel Eriksen

Afholdsbevægelsen omfatter et vidt spektrum af afholdsforeninger og -loger med fælles rod i Amerikanske frikirkekredse. Herhjemme opstod og udvikledes afholdsbevægelsen i årtierne omkring århundredskiftet og blev en – ofte overset – del af de folkelige bevægelser. Følgende detailstudie af Thisted Afholdsforening er tænkt som et bidrag til en karakteristik af bevægelsens virke og strategier. Indadtil kan bevægelsen kendetegnes ved begreber som selvudvikling, selvhjælp og selvdisciplin, udadtil fremstod den som en kulturel bevægelse i forsøget på at forandre drikkeskikken som sådan i lokalsamfundet. I artiklen forsøger forskningsstipendiat Sidsel Eriksen at indkredse, hvorvidt bevægelsen formåede som i Sverige at skabe en ny og afholdende modkultur i samfundet.

Drikkeskikken

»Men kjære Medborgere og Medborgerinder! Endnu hviler denne – Drikkeskikken – dette andet Stavnsbaand, som en Skamplet, ja, som en Forbandelse over vort Land og vort Folk. Dette Stavnsbaand knuger vort Folk nede, sløver dets Vilje, dets Kraft, dets ædle Tanker, saa at den ægte, sande, hjertelige og dybtfølte Fædrelandskjærlighed, der skal til for at hæve et Folk til det, det skal være, ikke forstaas paa den rigtige Maade af Folket i sin Helhed. Det er derfor vi indtrængende beder Eder alle om at gjøre alt, hvad I kan, for at vort Land kan blive frigjort fra dette Stavnsbaand, denne Drikkeskik, der er en Vanære for vort elskede Fædreland. Skal der være og er der nogen ret Mening og Sandhed i de Ord, der saa tit og saa let flyder over danske Mænds og Kvinders Læber: »Frygt Gud«, »Ær Kongen«, »Elsk Dit Fædreland«, da tag fat og hjælp os i vort Arbejde med at bygge Hjemmene, de rette Børnehjem, op, ... hvoraf Fædrelandet bestaar, og hjælp os med [at] drive vort Lands største, ja allerstørste Fjende bort. Dette kan ske, naar vi alle for fuldt alvor vil. Begynd dermed i Dag, paa denne mindeværdige Dag, lad Glasset staa i Dag, forsøg paa om I ikke har Kraft og Vilje nok til at lade staa det Bæger med den Gift i, som har ødelagt saa mangan brav dansk Broder og Søster baade paa Sjæl og Legeme. ... Ned med Drikkeskikken! Bort med det andet Stavnsbaand!¹«

---

1. [Schaltz]: Thisted Afholdsforenings Bestyrelse, i: *Thisted Amts Tidende* 22/6 1888.

Opråbet, der blev uddelt i Thisted 20. juni 1888 og trykt i egnens aviser, var skrevet af kontorist J. S. Schaltz, formand for Thisted Afholdsforening². Hans umiddelbare anledning var en forventning om, at der ved festlighederne i juni 1888 ved 100-årsjubilæet for Stavnsbåndets ophævelse, ville blive konsumeret en hel del alkohol. Polemisk stillede han det på spidsen, om der virkelig var grund til at fejre »Gud, Konge og Fædreland«, når befolkningen stadig var holdt nede i et »Stavnsbånd« – ikke i en økonomisk magtrelation, men, og det var ikke mindre problematisk, i en kulturel magtrelation, drikkeskikken, som en »vanærende samfundsnorm«. Drikkeskikken var et kulturelt åg, som de ikke afholdende samfundsborgere pålagde folket og bidrog derved til dets ulykke og fordærv ved at borttribbe folkets vilje, kraft og ædle tanker.

Som formand for Thisted Afholdsforening anså kontorist Schaltz det derfor for sin opgave at advare mod denne skik, når lejlighed bød sig – og lige som på stavnsbåndstiden få de ansvarlige d.v.s. de, der endnu nød alkohol, interesserede i at gøre noget ved det. Men samtidig antydede han, at han ikke var alene med sine synspunkter. Netop stavnsbåndsparallellen blev i 1888 taget til indtægt af samtidens folkelige og politiske opposition, og dertil ville Schaltz også regne sig. Og så var parallellen heller ikke helt ueffen, fordi det jo var lykkedes for folket at blive befriet eller befri sig fra det første stavnsbånd, hvem der så end bar hovedansvaret herfor.

Rent konkret var Schaltz' »andet stavnsbånd« dog netop møntet på den drikkeskik, der ifølge afholdsfolkene fulgte i kølvandet på den folkelige og politiske bevægelse: »medens Folk i Gamle Dage særlig kun drak ved Gilder, havde vi nu til Dags saa mange Fester, Dyrskuer og Møder, og ved dem alle skulde der drikkes, hvis det skulde gjælde for noget ... At drikke er i vore dage næsten en Pligt«, fastslog afholdspioneren gårdejer Ole Thøgersen ved et afholdsmøde i 1884³. En anden afholdsagitator Zimmermann var også bekymret for demokratiets muligheder, når det i den grad, som han påstod, kobledes sammen med drikkeskikken: »Selv ved politiske Møder og Valghandlinger, hvor Manden er kaldet til Udøvelsen af sin Borgerret og skal fælde Afgjørelsen i Landets Anliggender, drikkes der tidt saaledes, at mange ikke veed, hvad de forskjellige Talere siger.« Han var ikke i tvivl om, at drikkeriet var blevet liberaliseret og dermed havde tiltaget i omfang: »Spiritus'en er blevet lige saa nødvendig i vort Folkeliv

---

Teksten er i følge Thisted Afholdsforenings forhandlingsprotokol 24/5 1888 forfattet af Schaltz og trykt i 2000 exmpl. uddelt i byen. 20. juni fra morgenstunden.

2. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/5 1888.

3. Ole Thøgersen: Et Totalafholdsmøde, i: *Thisted Amts Tidende* 13/2 1884.

som Mad og Drikke. Den Møder den unge for hvert Skridt, han gjør i Livet. Vor Tids ofte misforstaaede Frihedstrang begunstiger de unges tidlige Fordærvelse. Mange ældre Svende, Karle o.s.v., anser det som et Bevis paa en vis Folkelighed eller Liberalitet fra deres Side, naar de sætter sig til at drikke med unge Mennesker, som ikke er andet end Dreng«⁴.

Mål for afholdsfolkernes angreb var også det liv, der udfoldede sig på de mange nye kroer og værtshuse, der, som de kunne påvise, var opløst med liberaliseringen af næringslovgivningen⁵. Egentlig var det vel den gamle drikkekultur, som dér fik nye udfoldelsesmuligheder, stærkt støttet af ølindustriens nye frembringelser. Populære var de »halve Bajere«, som blev nydt sammen med arbejdskammerater efter arbejdstid, når et eller andet skulle fejres eller diskuteres, når en handel skulle afsluttes, når det var dårligt vejr eller lønudbetalingsdag. Man kunne være sikker på altid at være accepteret, hvis man deltog i drikkelaget. Billetten til værtshusfællesskabet var omgangsbajerne eller -snapsene: det at man skiftedes til at gi' en omgang til hele flokken. Derved kunne den sociale drikker ikke forlade selskabet før han selv havde givet sin omgang, drukket sin egen omgang hjem igen eller ikke havde flere penge⁶. Og blev den enkelte ikke ruineret af drikkeriet, så lokkede værtshusene med det evindelige kortspil – om penge.

Det er dog også et faktum, at folket faktisk blev befriet fra dette andet stavnsbånd. Meget tyder på, at alkoholforbruget i Danmark kulminerede allerede i 1870'erne og nåede et lavpunkt i 1920'erne⁷. Normalt tilskrives

4. 'Til Totalafholdsmødet i Gaar paa Thisted Raadhus', i: *Thisted Amts Tidende* 25/2 1884.
5. Der tænkes især på loven 2. Juli 1870 om Brændevinshandel. Loven gav Detaillist, Købmand eller Forbrugsforening ret til brændevinshandel, når de indløste et næringsbevis dertil. Loven medførte en kraftig stigning i udsalgsstederne på landet og – skønt det egentlig var ulovligt – også udskænkingssteder i tilknytning hertil. Situationen blev drøftet på 'Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde 28., 29. og 30. Juni 1887', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1887, s. 217.
6. En samtidig beskrivelse af de forandrede forbrugsvaner findes i H. P. Ørum: *Om brugen af spirituose drikke i Danmark udenfor Kjøbenhavn. Et uddrag af beretninger fra 325 læger*, 1889, (Udgivet ved Samfundet til Ædruelighedens fremme), bl.a. s. 14, 17-19, 21; Lars Magnusson: *Orsaker till det förindustriella drickandet – supandet i hantverkets Eskildstuna*, i: *Alkoholpolitik. Tidskrift för nordisk alkoholforskning*, 1985:1, s. 23-29.
7. Hvorvidt der faktisk skete en forandring i forbrugsvaner, og hvorvidt denne forandring skulle være en »objektiv« forklaring på drikkeriets synliggørelse og afholdsbevægelsens fremvækst, kan ikke endelig fastslås ud fra afholdsfolkernes i samtiden ofte stærkt agitatoriske beskrivelser. At alkoholforbruget bestående af brændevinen og ikke mindst det nye og stærkere undergærede bajerske øl kulminerede i 1870'erne, er påvist foreløbig i artiklen af Inge Bundgaard og Sidsel Eriksen: *Hvem disciplinerede hvem? En kom-*

faldet spiritusbeskatningen i 1917 og den næringslovgivning, der i 1912 og 1924 muliggjorde begrænsninger i antallet af beværtninger med ret til udskænkning af alkohol. Meget tyder dog på, at nøglen til dette forbrugsfald er at finde længere tilbage i Schaltz og hans meningsfællers lokale afholdsarbejde. At forstå denne anden »stavnsbåndsløsning« må derfor kræve et indblik i, hvem disse Schaltz' meningsfæller faktisk var, hvad de repræsenterede, og ikke mindst hvordan de gjorde sig gældende i lokalsamfundet.

Thisted – byen med de mange muligheder

Det var havnen, der var den egentlige årsag til Thistedes vækst i anden halvdel af forrige århundrede. Ikke alene fjordfiskeriet, men især Thistedes placering som handelsknudepunkt med forbindelse både til de danske købstæder gennem Limfjorden og til de nye eksportmarkeder i Norge og England skabte erhvervsmuligheder. Der kom også en del ny industri, som var mere eller mindre knyttet til havnen: skibsbygning, jernstøberi, kalkbrænderi og spinderi. Stærkt gik byudviklingen især, efter at Thisted 28. april 1882 også blev »stationsby« med anlæggelsen af Thisted-Oddesundbanen, der skabte forbindelse til det øvrige land via Struer. Det trak mange folk til byen. Der var 2342 Thisted-boere i 1850, 4184 i 1880 og 6072 i 1901.

De nye byboere var for en stor del indvandret til Thisted fra det omliggende landområde. De havde opgivet livet på landet, var rodløse og søgte nu et nyt ståsted og nye omgangsformer i byen. En del fandt tydeligvis et tilholdssted præget af kammeratskab, accept og forståelse på byens værts-huse. Men der var ellers masser af tilbud og strategier for en mere konstruktiv indretning af tilværelsen – som bybo. De forskellige religiøse samfund især Indre Mission og det grundtvigsk/folkelige foreningsliv lovede folk en bedre tilværelse, blot de selv troede på det – eller blev oplyste nok. *Thylands Baptistmenighed* blev oprettet i 1891, *Frelsens Hær* begyndte at virke i 1890, *Indre Mission* indviede et nyt Missionshus i december 1886. *Den frie Mission* blev stiftet i 1885 som en udbryderbevægelse af Indre Mission og var i 1888 medstifter af Det danske Missionsforbund. Den grundtvigske foredragsforening *Dansk Forening* blev oprettet i 1865 med den kendte pastor H. Chr. Sonne som formand⁸.

---

mentar til Poul E. Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, s. 57.

8. 'Frelsens Hær', i: *Thisted Amts Tidende* 16/4 1890; 'Indvielsen af det nye Missionshus i

Sonne var også en hovedkraft i oprettelsen af *Thisted Arbejderforening* i foråret 1866 som den første brugsforening. Han mente, at man kunne sikre arbejderen en bedre udnyttelse af lønnen gennem en organisering af arbejdernes vareindkøb og gøre lidt for hans dannelse⁹. *Arbejderbevægelsen* slog sig i slutningen af 1890'erne op på, at fordelingen af ressourcerne i samfundet var uretfærdig og burde forandres.

Hvad man imidlertid ofte glemmer, er byens mange afholdsforeninger og -loger, der – som udtrykt af Schaltz – var af den overbevisning, at livet kun blev bedre, hvis drikkeskikken forsvandt. Den samlede afholdsbevægelse havde faktisk omkring århundredskiftet organiseret omkring 15 % af byens voksne befolkning, og de fleste af tidens store afholdsselskaber havde da også fået lokalafdelinger i Thisted. Byen kunne tilbyde afholdenhed efter snart sagt enhver smag. *Thisted Afholdsforening* var den største og første forening. Den havde i årtiet siden sin stiftelse i 1883 – året efter jernbanens gennemførelse – fået flere hundrede medlemmer. Og så havde den udskilt en række satellit-afholdsforeninger rundt omkring i Thy. Deriblandt endnu en afholdsforening, *Dannebrog*, i Thisted med godt hundrede medlemmer. Disse foreninger hørte ligesom Thisted Afholdsforening under den største danske – folkelige – afholdsorganisation, Danmarks Afholdsforening. Andre – ofte frafaldne medlemmer fra afholdsforeningerne – sluttede sig sammen i de hemmelige, amerikansk opfundne Good-Templarloger under N.I.O.G.T. [Nordisk Independent Orden af Good Templars], hvor man måtte drikke hvidtøl, eller under I.O.G.T. [International Order of Good Templars], der holdt sig helt til vandet. Her kaldte man hverandre for brødre og søstre og holdt øje med, at ingen i søskendeflokken rørte alkohol. Allerede i april 1884 blev logen *De syv Brødre* stiftet,¹⁰ og i april 1887 logen *Det gode Ønske*¹¹. Logen *Redningsankeret* så dagens lys i løbet af 1890'erne, medens logen *Limfjorden* blev stiftet i

---

Thisted', i: *Thisted Amts Tidende* 29/12 1886; Helge Rasmussen: *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963*, Kbh. 1963, 212ff; Dansk Forening. Forhandlingsprotokol 13/1 1865.

9. 'Thisted Arbejderforening', i: *Thisted Amts Tidende* 3/7 1891.
10. Kun få af logens medlemmer kendes: fiskehandler Marchus Vilsted, murermester Wilhads Jensen, Chr. Lund, Chr. Bille. Se 'Meddelelse', i: *Reform* [Hickmansk] 1/1 1885; 15/5 1884. Marchus Vilsted kendes som kontingentfrit medlem af Afholdsforeningen Dannebrog. Anton Jensen optages i logen »De syv Brødre«. Se Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/5 1886, 14/6 1886, 20/2 1886, 19/6 1886; Good Templar Logen »De syv Brødre« i Thisted, i: *Thisted Amts Tidende* 22/5 1886.
11. J. C. Olsen, Chr. Lund og P. Larsen (ØT). Ordensnyt, i: *Danske Good Templar* [Malinsk] 15/5 1887, s. 164; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1889, 16/11 1897.

Havnen, toldstedet og havnecaféen i 1904. I en artikel i Thisted Dagblad 2. februar 1884 umiddelbart efter afholdsbevægelsens gennembrud i Thy konstaterede den Thyske afholdspioner og gårdejer Ole Thøgersen, at værtshuslivet var noget nyt – og farligt – oplomstret med jernbanens udbredelse: »For 50 Aar Siden havde vi ikke nogen Kro her i Thy, der var værd at nævne; men da vi fik Jærnbanen, fik vi ogsaa 8 ny Kroer foruden de 18, vi havde, og ... henved 50 Værtshusholdere i Thisted. Udsalgsstederne for berusende Drikke her i Landet er i de sidste 20 Aar forøget til det tredobbelte Antal«. Foto på Det kongelige Bibliotek.

1901¹². Hver af afholdslojerne omfattede i regelen op til et halvt hundrede logebrødre og -søstre. Den første provinsafdeling af den kristelige afholdsforening *Det blaa Kors* blev stiftet i Thisted i 1895 og fik efter århundredskiftet godt 100 medlemmer og tilhængere – i tilslutning til Indre Mission¹³. Den meget liberale afholdsorganisationen *Det blaa Baand*, der tillod medlemmerne ikke blot at nyde vin til måde, men også at byde alkohol til andre, fik dog først fodfæste i byen i 1905¹⁴. Var man utilfreds med én afholdsstrategi, kunne man altid finde en anden. Mobiliteten mellem foreningerne var stor. Men hvorfor valgte disse byboere netop afholdsbevægelsen som ståsted? Og hvilken betydning fik bevægelsen for dem?

12. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/8 1902.

13. Blå Kors [Thisted]. Forhandlingsprotokol 30/4 1902.

14. H. E. Borch: *Det blaa Baand's historie i Danmark 1890-1905*, 1905, s. 101.

Kontorist Schaltz' afholdsforening var afgjort dominerende i afholdsbilledet i Thisted, og det er da også Thisted Afholdsforening, der har efterladt sig materiale for eftertiden. Afholdsstudiet må derfor tage sit udgangspunkt her.

Afholdsfolkene

Vi ved egentlig ikke meget om initiativet bag Thisted Afholdsforening. Den 27. oktober 1883 stiftede tretten Thistedborgere en afholdsforening, og syv af disse dannede en bestyrelse. Der var to smede, en skomager, en farver, en drejer, en bankdirektør og en person uden erhvervsangivelse¹⁵. Inden året var omme havde ialt 39 afgivet løfte om afholdenhed, og i løbet af få år var medlemstallet steget til tre-firehundrede¹⁶.

Thisted Afholdsforenings underskriftsbog udgør på den første side nær en komplet liste over afholdsløfteunderskrivere i foreningen, men ud over den enkeltes navn, nummer og indmeldelsesdato giver den ingen systematiske oplysninger om medlemmet i øvrigt¹⁷. I 1892 havde 1374 ialt underskrevet løftet, men en del var i mellemtiden faldet fra. Kun 348 (215 ♂ og 133 ♀) af de oprindelige underskrivere figurerede stadig som medlemmer af foreningen.

Det store frafald var formentlig årsagen til, at kontorist Schaltz i 1892 udarbejdede en helt ny detaljeret medlemsbog, hvor foreningens daværende 348 medlemmer blev indskrevet som de første. Medlemsbogen giver således et øjebliksbillede af, hvem der var i foreningen.

Der var i 1892 næppe overraskende en del af byens svende og lærlinge i håndværket, men også flere handlende. Der var også en del selvstændige håndværkere og ufaglærte arbejdere og en mindre gruppe gård- og husmænd og landarbejdere. Billedet adskiller sig ikke væsentligt fra de er-

---

15. Totalafholdsefterretninger, i: *Totalafholdsbladet* 3/11 1883, s. 254; Allerede i marts 1883 var der dog stiftet en forening i Thisted af især unge mennesker. Denne første forenings levetid må have været kort, i alt fald ses ikke noget medlemssammenfald til den blivende afholdsforening. Se 'Thisted Sogns Totalafholdsforening', i: *Danmarks Totalafholdsblad* 31/3 1883, s. 55.

16. Thisted Afholdsforenings. Forhandlingsprotokol angav ved adskillige lejligheder medlemstal for foreningen. 29/6 1885: 322; 12/10 1885: 329; 20/2 1886: 334; 26/6 1886: 244; 17/9 1886: 265; 5/3 1887: 290; 25/4 1887: 280; 23/5 1887: 251; 4/11 1887: 259 (160♂ 99♀); 12/8 1889: 259 (165♂ 94♀); 28/7 1890: 273 (166♂ 107♀); 1892: 361; 20/7 1896: 396; 1/9 1896: 402; 16/2 1903: 435.

17. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 1883-. Den første side med de første 49 navne mangler. De kan dog for en stor del rekonstrueres.

hvervsangivelser, der ses i andre afholdsforeninger¹⁸. Tolkningen heraf kan imidlertid diskuteres: Var det håndværkerne, der disciplinerede deres ansatte for at få et større udbytte af deres arbejdskraft, eller var det de ansatte, der disciplinerede sig selv, fordi de var de mest udsatte i samfundet, og ikke kunne tåle samfundets drikkevaner¹⁹. Spørgsmålet har ikke kunnet besvares entydigt, hvilket nok bunder i den kendsgerning, at et individs ansættelsesforhold næppe i sig selv er eneste bevæggrund for hans deltagelse i afholdsarbejdet. *Hvad betød eksempelvis medlemmets individuelle forhold til alkoholen?* Der er uægtelig stor forskel på, om afholdsforeningen var en forening af tidligere drikfældige, for tidligere drikfældige eller mod drikfældige som sådan²⁰.

Erhvervsangivelsen alene har i modsætning til praksis i de fleste andre afholdsforeninger heller ikke tilfredsstillet kontorist Schaltz' videbegærlighed – eller dokumentationslyst om foreningens fortjenester. Derfor rummer listen en del flere oplysninger, der, når de kombineres, tegner et mere kompliceret billede af den enkeltes baggrund for beslutningen om at gå ind i afholdsforeningen. Schaltz noterede således ikke blot medlemmernes indmeldelsesdato, men også deres adresse, fødselsår, ægteskabelige stilling, hvorvidt vedkommende havde modtaget fattighjælp, havde deltaget i krigen i 1864 som indkaldt eller aktivt i felttog, og fremfor alt om medlemmet havde været drikfældig eller mådeholdent før indmeldel-

-
18. Afholdsbevægelsens medlemsoversigter giver ofte kun medlemmets erhvervsbetegnelse, og det blot som en registrering af den løbende medlemsindtegnning. Da medlemsmobiliteten i de forskellige erhvervs- og aldersgrupper varierede meget, betyder det, at gruppen af svende og lærlinge (proletarerne!) let bliver overrepræsenterede i forhold til de mere etablerede medlemmer.
  19. Poul E. Porskær Poulsen: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. En skitse til belysning af afholdsbevægelsens ideologi på lokalt plan i Silkeborg og i bevægelsens propaganda, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXII, 1985, s. 163-182; Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, 55-69; Poul E. Porskær Poulsen: Et svar til Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII, 1986, s. 128-130.
  20. Gang på gang påpeges det i den internationale afholdslitteratur, at man faktisk ikke har kendskab til medlemmerne af afholdsforeningernes personlige alkoholerfaring. Det har ført til to skoledannelser i afholdsforskningen, hvor den ene betragter afholdsbevægelsen som en kulturel bevægelse af asketiske, hvide, protestantiske middelklassefolk, som har optaget en kamp mod alkoholiserede (etniske) befolkningsgrupper og den anden betragter afholdsbevægelsen som en social bevægelse af alkoholikere opstået som en konkret reaktion på egne alkoholproblemer. Se eksempelvis herom i James R. Gusfield: *Symbolic Crusade. Status, Politics and the American Temperance Movement*, Illinois 1963, og Ruth Bordin: *Women and Temperance. The Quest for Power and Liberty, 1873-1900*, Philadelphia 1981, s. 160.

sen. Desuden afsatte Schaltz plads til noteringer om årsagen til en evt. senere udgang af foreningen!

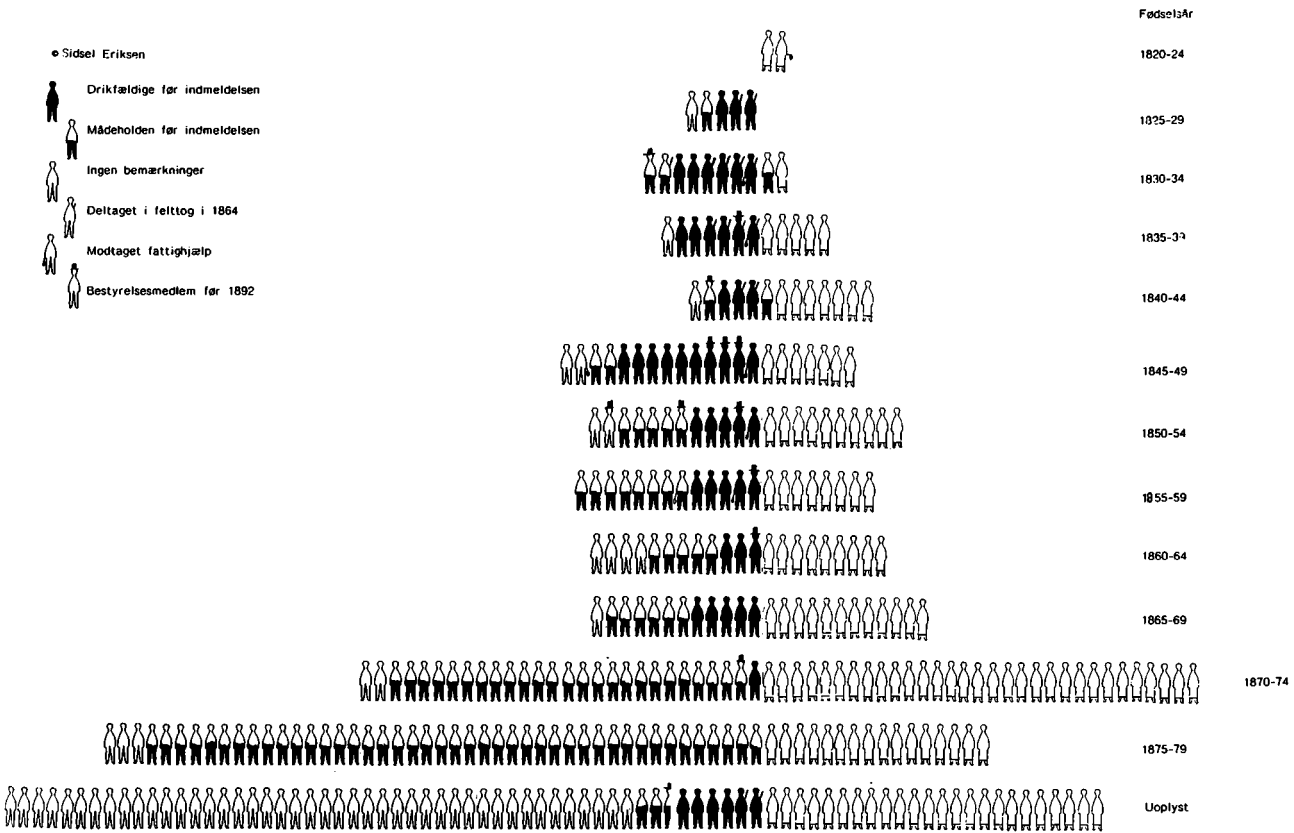
Nu må Schaltz' vurderinger af den enkeltes afholdstilstand naturligvis stå for hans egen regning. Meget tyder dog på, at han kun har nedskrevet oplysninger for de medlemmer, som han personligt har kendt til, og som formentlig også har kunnet kontrollere oplysningernes rigtighed. Ligesom Schaltz er vi altså i stand til at tegne et mere nuanceret billede af foreningens medlemmer i 1892. Umiddelbart synes antallet af tidligere drikkædige ikke at have været overvældende. 99 af de 348 medlemmer eller hele 46 % af foreningens 215 mandlige medlemmer havde angivet mådehold ved indmeldelsen. Kun for 53 af foreningens 348 medlemmer var drikkædighed den konkrete omstændighed, der gav stødet til beslutningen om at melde sig ind i afholdsforeningen. Det svarer dog til, at hele 25 % af foreningens 215 mandlige medlemmer i 1892 havde en kendt drankerbaggrund. Men meget tyder på, at det faktiske antal tidligere drikkædige var noget større. Af de resterende 63 mænd, hvor der *ikke* var angivet noget om deres tidligere forhold til alkoholen, blev hele 22 eller godt 35 % inden 1894 udelukket af foreningen for brud på løftet, hvilket i alt fald ikke indicerer at de manglende oplysninger dækkede over mådehold eller fuldstændig ædruelighed *før* indmeldelsen i afholdsforeningen²¹. Flere af disse var karakteristisk nok selvstændige handlende og især håndværkere. Deres samfundsmæssige placering har nok gjort det lettere at mestre et højt alkoholforbrug, hvorfor deres afhængighed af afholdsforeningen har været mindre. Til sammenligning skal det oplyses, at af de 53 tidligere drikkædige blev kun syv udelukket for brud i samme periode, og kun to af de 99 mådeholdende blev inden 1894 udelukket for brud på afholdsløftet – altså væsentligt færre end blandt de ubeskrevne medlemmer.

Trods en kraftig udskiftning af medlemsskaren siden foreningens start i 1883, synes dog aftegnet det mønster, at de tidligere drikkædige nok udgjorde en betydelig del af foreningens første medlemmer, eller af dem, der i 1892 var over de fyrre. Af de 39 mænd, der var født før 1850 og altså var over 42 år i 1892, havde hele 28 eller 72 % med sikkerhed været drikkædige. Af de ialt 88 mænd, der var født før 1870 og altså var over 22 år i 1892, havde mindst 46 eller 52 % været drikkædige.

Sammenholder vi oplysningerne om drikkædighed med 1892-listens oplysninger om krigstjeneste, ser vi, at af de 51 af de 348 medlemmer, som

---

21. I februar 1894 udgik J. S. Schaltz af bestyrelsen og afleverede protokollerne. Dermed ophørte den detaljerede ajourføring af 1892-listen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1894.

Thisted Afholdsforening: Medlemmer i 1892 fordelt efter fødselsår. Kilde: Medlemsbog for Thisted Afholdsforening 1883-1914.

havde været soldater, havde hele 23 været drikfældige, hvilket bekræfter den af afholdsbevægelsen ofte påpegede uheldige kendsgerning, at soldatertidens brændevinsdrikkeri skulle bibringe de unge dårlige vaner. Men ikke uvæsentligt havde 15 af de tidligere drikfældige deltaget i felttog i 1864 – 19 år før foreningens start i 1883 –. Bemærkelsesværdigt er det endvidere, at kun ét af de medlemmer, der aktivt havde deltaget i felttog, ikke havde været drikfældig før indmeldelsen i afholdsforeningen. Krigsdeltagelse har altså været en katalysator for drikkeri og dermed været en af mange forudsætninger for afholdsbevægelsens fremvækst i 1880'erne. Krigsveteraner havde ethvert sogn på den tid, og vi ved, at netop denne gruppe også var aktive i de religiøse vækkelser²²!

En opdeling af medlemmerne på sociale lag viser, at den tidligere drikfældighed var udbredt i alle socialgrupper. Alligevel ser vi især mange fhv. drikfældige blandt grupperne husmænd/fiskere, ufaglærte arbejdere, håndværkssvende og formentlig også de selvstændige håndværkere. (Som nævnt ovenfor var der forholdsvis mange »løftebrud« blandt de senest indmeldte håndværksmestre uden tidligere drikkeangivelser). Kun de yngre lærlinge og tyendet i landbruget skiller sig ud som en forholdsvis upåvirket gruppe.

Flere gifte mænd var medlemmer af afholdsforeningen uden at være ledsaget af deres koner. I det hele taget udgjorde kvindernes andel af foreningen kun godt to tredjedele af mændenes. Kvindernes afholdstilstand før indmeldelsen i foreningen var i regelen – på nær to »mådeholdende« – uden bemærkninger, hvilket kunne tyde på, at kvinderne endnu ikke dulmede deres sorger i alkohol, og at deres tilslutning til foreningen følgelig mere var af ren solidarisk karakter – et forhold som karakteriserede den danske afholdsbevægelse generelt før århundredskiftet. Ofte ser vi nemlig manden melde sig ind først efterfulgt af konen nogle måneder efter²³.

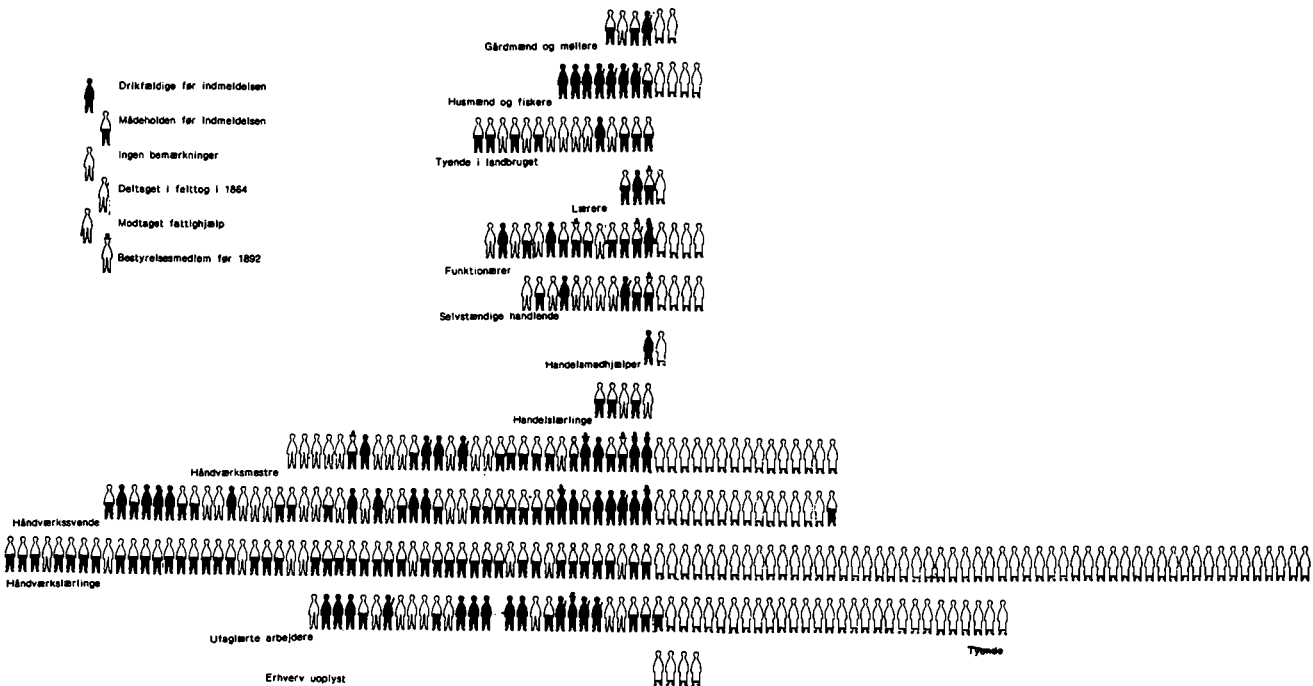
Hos den gruppe midaldrende medlemmer, om hvem vi ved, at de tidligere havde været drikfældige, kan vi også konkret se, hvordan især kvinderne virkede som støtter for den pågældendes afholdsprojekt. 40 af de 53 tidligere drikfældige var gifte, og hele 25 af disse gifte havde deres koner med på opgørelsestidspunktet i 1892. Muligvis indmeldtes de resterende

---

22. Anders Stubkjær (1824-1902) angav i sine erindringer krigsoplevelser som bestemmen-
de for sin egen vækkelse: *Nogle Oplevelser*, 1921; Helt samme forløb findes i den kend-
te afholdsagitator Ole Nygaards (1828-1901) erindringer: *Min Livsførelse*, Skive 1886.

23. Sidsel Eriksen: *Hvorfor drikker Nille? Et studie i udviklingen af kvinders alkoholstrate-
gier i årtierne omkring århundredskiftet*. Under udgivelse i Nordiska Nämnden för Al-
kohol och Drogforskningens publikation om kvinder og alkohol, 1991.

Thisted Afholstforening: Medlemmer i 1892 fordelt efter erhverv. Medlemmer med det længste medlemskab er tættet på midteraksen.

hustruer senere. Kvindens sekundære rolle fremgår yderligere af, at når manden blev udmeldt eller udslettet af foreningen, fulgte kvinden med. Kun én gift kvinde var medlem uden ledsagelse af manden, men så var der også tilføjet i protokollen: »Manden har flere Gange været Medlem, men brudt«, hvorfor hendes engagement i foreningen formentlig har haft det formål, at drage manden med igen.

I flere tilfælde blev de gifte drikfældige mænd dog i stedet for konen ledsaget af børn eller andre. Den gifte drikfældige lærer ved Borgerskolen, Peder Andersen Kappel, gik eksempelvis ind og ud af foreningen i perioden 1887 til 1892 hele tiden efterfulgt af sine tre halvvoxne børn²⁴. Den ligeledes drikfældige Christen Jensen Bach dukkede op samtidig med sin 16-årige datter Jensine Johanne Bach. Godt en måned efter indmeldtes yderligere Christen Stentoft Bach – formentlig en broder. Bachs kone holdt sig dog udenfor²⁵.

Når én eller flere mådeholdne personer samtidig med én eller flere drikfældige fra samme lokalitet trådte ind i foreningen, bekræftes den oplagte tese, at ligesom familien kunne melde sig ind i afholdsforeningen af solidaritet, kunne også naboer og venner af samme grund slå følge. Ved et agitationsmøde i den nærliggende landsby Tingstrup i 1889 underskrev fire personer samtidig afholdsløftet. Det var en mådeholden gårdmand Poul Pedersen og den ligeledes mådeholdne Lars Pedersen, formentlig hans søn, og desuden hans datter, Petra Jensen. Den fjerde var den drikfældige gifte husejer Peder Chr. Nielsen Dybdahl – som havde deltaget i felttog. Hans mådeholdne byfæller har næppe tilsluttet sig foreningen uafhængigt af ham. Både gårdmanden Poul Pedersen og Peder Chr. Nielsen Dybdahl udgik da også af foreningen på samme tid i 1893 – formentlig for sammen at danne en lokalforening²⁶.

Det er dog i sagens natur vanskeligere at påvise venskabs- og solidaritetsbånd end egentlige familiebånd. Men det kan fastslås, at en stor del af

---

24. Peter Andreas Kappel blev indmeldt 19/4 1887 [nr. 731] Kappel valgtes umiddelbart efter som suppleant til bestyrelsen, men udmeldte sig dog umiddelbart efter igen formentlig på grund af drikfældighed. Sønnen Bisgaard Kappel indmeldte sig dog i afholdsforeningen det følgende forår 12/2 1888 [nr. 857]. Handelslærling Anders Kappel indmeldte sig 23/6 1890 [nr. 1129], Gertrud Kappel indmeldte sig 27/12 1891 [1283] og dagen efter 28/12 1891 indmeldte lærer Kappel sig igen [nr. 1288], men forlod dog foreningen igen formentlig i forbindelse med sønnen Anders død i 1892. En yngre søn Ek-kert Kappel indmeldte sig 6/10 1894 [1559]. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 1883 –, Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/10 1887, 3/7 1887, 26/9 1887 og Thisted Afholdsforening. Rodeliste for 5. Røde 1887 nr. 132.

25. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 3/3 1889, nr. 961 og 962, og 6/4 1889, nr. 967.

26. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 6/10 1889, nr. 1037, 1038, 1039 og 1040 (den sidste med en tydeligt rystet hånd).

dem, der ganske vist havde angivet et uproblematisk, mådeholdent alkoholforbrug før indmeldelsen, nok alligevel havde en nærtstående eller pårørendes drikfældighed som en indirekte, men måske en ikke mindre alvorlig begrundelse for deres foreningsengagement.

Af de resterende 13 tidligere drikfældige var de seks enkemænd, og de øvrige syv ugifte. For denne gruppe ses familiemæssige eller sociale netværk ikke at have spillet nogen rolle i foreningstilslutningen. Her trådte foreningen nok i familiens sted og samlede dem op, der hvor de var. Skønmæssigt kan det konstateres, at denne gruppes afholdenhedsprognose var ringere.

Det fremgår klart af medlemslisten, at drikfældighed spillede en underordnet rolle for de unge og ugifte mænds tilslutning til foreningen. Det var fortrinsvis medhjælpere og lærlinge, og de havde så godt som alle betegnelsen »mådeholden« før indmeldelsen. Dette i sig selv indicerer, at deres medlemskaber af afholdsforeningen næppe skyldes, at deres respektive arbejdsgivere skulle have trukket dem med i foreningen for at mindske drikkeriet og dermed øge effektiviteten på arbejdspladserne – en form for arbejdsdisciplinering! Faktisk kan det også kun for et mindretal af disse unge påvises, at også deres mester var i foreningen. Foreningens mestre var for størstedelen små og havde følgelig kun få ansatte. Antallet af sven- de og lærlinge var også langt større end de afholdende mestre teoretisk kunne beskæftige.

Dog fremstår det klart, at *havde* en afholdende mester folk i sit brød, var de oftest også medlemmer af foreningen. Eksempelvis var bagermester Harkjærs husstand fyldigt repræsenteret. Ud over familien Harkjær ses hans sven- de og lærlinge optaget – muligvis i forbindelse med ansættelsen i bageriet. Også smed Redsø, urmager Heede, drejer Hans Rasmussen havde alle deres folk med i foreningen. Det har en naturlig forklaring deri, at afholdsforeningens afholdsløfte påbød, at ethvert medlem ikke blot skulle være personligt afholdende, men heller ikke på nogen måde måtte medvirke til drikkeskikkens opretholdelse. En mester kunne derfor ikke godt på en gang være medlem af afholdsforeningen og samtidig tillade, at der blev nydt alkohol i hans husstand: Da skomagermester Rasmussen ville optages, måtte han faktisk søge dispensation fra foreningens vedtægter, fordi han havde en person på kost, der bestemt fordrer »en Baier« til maden. Rasmussen måtte da forsikre, at »saasnt Vedkommende fraflytter hans Hus, kommer der ikke nogen Baier dér«²⁷. En afholdende mester har derfor så vidt muligt fordret afholdenhed af sine sven- de eller –

27. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/6 1886.

29. 1244.	Nils Petersen	født 17/2 77
30. 1245	Andreas Ravn	født 17/6 77
31. 1246.	Niels Chr. Hadsen	
Septbr 6. 1247	Christian Schönberg	
" 1248.	Christiane M. Nielsen	
30. 1249.	C. Andersen	
Oktober 7- 1250	Peter Dohsen	22. 51 77
11-1 251	Emil Hammack	8R.
12 1252	Samuel Madsen	
21 1253	Søren Knakkegaard	Las
22-1254	Thora Hansin	
" 1255.	Cathrine Hansin	

Uddrag af løfteprotokollen. På flere af de egenhændige underskrifter på afholdsløftet kan vi som i Søren Kristian Andersens tilfælde genkende drankerens usikre, nærmest rystende håndskrift (nr. 1249). Dog kan vi næppe med sikkerhed alene ud fra håndskriften fastslå medlemmets afholdstilstand på underskriftstidspunktet og dermed supplere 1892-listens oplysninger om drikfældighed. Søren Kristian Andersen født i 1838 var skomager af fag, men ernærede sig som røgter. Han var enkemand og havde i de forløbne år inden 1892 flere ind- og udmeldelser bag sig. Ustabiliteten skyldtes formentlig en tilbagevendende drikfældighed. Han havde også modtaget fattighjælp, men havde efter indmeldelsen frasagt sig denne. Han havde både været soldat og deltaget i felttog – som 26-årig i 1864.

mere sandsynligt – kun ansat afholdende svende, eller svende, som – for at få pladsen – blev det. Altså en form for tilpasning for at imødekomme nogle forventede krav.

Vi har dog ét enkelt eksempel på, at en svend, seilmager Johan Chr. Weihl, der tidligere havde været medlem af foreningen, direkte »efter Opfordring fra sin Principal« i 1889 anmodede om at blive genoptaget²⁸. Så vidt det kan ses, havde den pågældende svend dog ikke sin mester i foreningen. Mesteren har altså i dette tilfælde blot ønsket, at afholdsforeningen sørgede for at gøre en ordentlig svend ud af den gode Weihl, uden gene for ham selv.

28. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 16/2 1889; Ifølge Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol blev Weil optaget som nr. 949 14/2 1889. Han må dog være udgået af foreningen igen inden 1892. I alt fald optræder han ikke på Schaltz' liste.

Afholdenhed var dog langt fra ønskværdig i mange arbejdssammenhænge. Problematisk var det afgjort, hvis en svend eller lærling for at holde sit afholdsløfte vægrede sig ved at hente øl eller brændevin til sine foresatte og derved modsatte sig arbejdspladsens drikkeskikke. Det var især et problem for afholdsfolk ansatte i detailhandel, at de ikke på grund af afholdsløftet kunne handle med eller udskænke spiritus for kunder²⁹. Sådanne blev følgelig underrepræsenteret i afholdsforeningens medlemsskare. En opkøber måtte i 1897 søge dispensation ved sin optagelse i afholdsforeningen, fordi han var nødt til at tillade, at hans leverandører nød spiritus i forbindelse med køb og salg. Det forhindrede ham i at holde afholdsløftet, skønt han selv ønskede – og behøvede – at være personligt afholdende. Han blev optaget på den betingelse, at han ikke selv bød disse leverandører spiritus³⁰.

Mange af de unge mådeholdende medlemmer kan derimod identificeres som de ældre medlemmers konfirmerede eller voksne sønner og døtre, men de resterende var utvivlsomt tilflyttede unge fra omegnen – muligvis også afholdsbørn, som blot søgte et sobert værested i byen. Det var afholdsforeningens anden generation.

Det kan konkluderende fastslås, at medlemmernes motivationer for at aflægge afholdsløftet og indmelde sig i afholdsforeningen nok var vidt forskellige. Nogle blev medlemmer, *fordi de drak*, flere meldte sig ind *for at støtte disse*, en efter afholdsfolkernes mening for lille del tilsluttede sig, fordi de ville virke for den *af rent idealistiske grunde*, og de resterende, mest unge mennesker gik nok især til afholdsforeningen *for at undgå selv at komme i drikkelag*.

I tolkningen af afholdsbevægelsens virke er det ret afgørende at fastslå hvilke medlemsgrupper, der var drivkraften i foreningen, hvem der helt konkret holdt sammen på medlemmerne og formulerede foreningens ideologi. Vi må derfor karakterisere foreningseliten.

Foreningseliten

Sammensætningen af foreningsbestyrelsen viser en overrepræsentation af foreningens højere sociale lag, hvilket unægtelig peger på den oplagte tanke, at en gruppe ressourcestærke og idealistiske mænd skulle spille en nøg-

29. Jens Nielsen (Pottemager): Afholdsmænd som Opvartere?, i: *Sjærnen*, Oktober 1895, sp. 103-105.

30. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/3 1897.

lerolle i arbejdet for ædrueligheden i byen. Nu er det imidlertid et faktum, at bestyrelsen blev demokratisk valgt blandt foreningens medlemmer, og der er ikke noget overraskende i, at en forening vælger dem, der havde den mest stabile baggrund, til sine ledere.

Var social status en kvalifikation i valget til bestyrelsen, var egen drankerbaggrund en ikke uvigtig ressource. Faktisk så vi jo også, at de bedre-stillede ingenlunde var overrepræsenterede i foreningen, og de var i alt fald ikke at finde blandt de mindst drikkfældige. Af de 13 af 1892-listens medlemmer, der var eller havde været bestyrelsesmedlemmer i en periode siden foreningens start i 1883, havde kun de seks tidligere drukket mådeholdent, medens hele syv havde været drikkfældige. Og blandt foreningens bestyrelsesmedlemmer indtog disse tidligere drikkfældige en fremragende plads. Det gælder ikke mindst foreningens formand gennem mange år kontorist J. S. Schaltz. Karakteristisk nok havde Schaltz selv både været soldat, deltaget i felttog og været drikkfældig inden indtrædelsen i afholdsforeningen, så han vidste vel at opstille relevante spørgerubrikker til sin medlemsliste i 1892. Men også de to markante bestyrelsesmedlemmer, smed C. Th. Dysted og smed Anton Larsen, var forhenværende drankere.

Disse bestyrelsesmedlemmer havde altså selv overvundet deres trang til alkohol gennem afholdsforeningen, og det var formentlig motivationen og drivkraften i deres engagement i foreningsarbejdet. De talte således næppe som klasserepræsentanter for mellemlagene, men snarere som afklarede repræsentanter for gruppen af tidligere drikkfældige. På samme måde har flere af de øvrige tidligere mådeholdne bestyrelsesmedlemmer nok også været pårørende til alkoholiserede medlemmer. Selv den idealistiske lærer M. S. Andersen, der blev foreningens formand i 1897, har formentlig haft sin drikkfældige kollega Kappel som en personlig tilskyndelse til sin afholdsinteresse. Men i øvrigt var lokalsamfundets naturlige ledere præster og lærere påfaldende fraværende.

Bag bestyrelsens arbejde fremstår en større gruppe medlemmer, med lange medlemskaber, kærnemедlemmerne, de ældre og midaldrende afholdsmænd. Også påfaldende mange af disse var tidligere drikkfældige eller »gamle prøvede Afholdsfolk«. Denne gruppe spillede en afgørende rolle i 1889, da en reorganisering af Thisted Afholdshjem blev nødvendig for foreningens overlevelse³¹. *Egne drankererfaringer var således en vigtig drivkraft i Thisted Afholdsforening.*

Men hvorfor deltog lokalsamfundets naturlige ledere ikke i arbejdet? Hvor kom denne afholdsenergi fra og hvorfor netop i 1880'erne? Selvom

---

31. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 13/1 1889.

afholdsfolkene unægtelig kunne påvise store alkoholproblemer forenet med afholdsbevægelsens gennembrud, så havde samfundet jo set både et stort alkoholforbrug og -misbrug førhen! Afholdsfolkene må have fået forestillingen om en tilværelse uden drikkeri udefra, måske *fra den anglo-amerikanske vækkelseskristendom!* Hvad var den konkrete baggrund for afholdsbevægelsens gennembrud i Thy³²?

En ny kristelig norm

Der var religiøst opbrud i Thy, da afholdsbevægelsen brød igennem i 1880'erne. Baptister, metodister, mormoner, indre-missionærer og mere ubestemmelige prædikanter med religiøse eller politiske ideer gennemvandrede egnen med budskabet om en evig og bedre verden – et Gudsrige, blot den enkelte ville omvende sig, og begynde at arbejde aktivt for sagen. Ideerne havde de ofte hentet i England eller Amerika. Disse vækkelsers kristendomssyn var så viseligt indrettet, at de sammenblandede den hinsidige og den dennesidige frelse: at nå Gudsriget hinsides døden forudsatte et arbejde for at etablere et dennesidigt Gudsrige på jorden. Flere af disse religiøse nybrydere – i og uden for folkekirken – fik fast fodfæste i Thisted i 1890'erne.

Så stærk var denne lægmandsvirksomhed netop i Thy i begyndelsen af 1880'erne, at det udviklede sig til en egentlig konflikt mellem egnens statskirkepræster og Den indre Missions kolportører og lægprædikanter i den såkaldte »Thyske krig«. Lægprædikanterne udbredte ikke virkelig kristendom, mente præsterne, men en profan, sekterisk, præstationspræget og nyttebetonet afart om, at man ved aktivt at forbedre sig kunne nå sikker-

---

32. Peter Gundelach har på opklarende vis anvendt Robert K. Merton til en analyse af, hvornår drikkeri bliver opfattet som et socialt problem. Strukturelle forhold som f.eks. et øget drikkeri var ikke i sig selv i stand til at udløse sociale bevægelser. Peter Gundelach: *Sociale bevægelser og samfundsændringer*, Århus 1988, s. 163f. Alligevel synes han dog også at forklare den tidlige afholdsbevægelses mulighed for at bryde igennem som alene afhængig af strukturelle forhold: »fremvæksten af det moderne samfund var ikke kommet langt nok til, at afholdsbevægelsen havde mulighed for at slå igennem« s. 152 i øvrigt med direkte henvisning til den svenske historiker Torkel Jansson, der arbejder ud fra et mere materialistisk historiesyn. (Torkel Jansson: Adertonhundratalets associationshistorier. *Studia historica Upsaliensia* 139, 1985). Dermed dementerer Gundelach sin analyse. At erkendelsesmæssige forhold kan have været af udslagsgivende betydning for udvikling af afholdskultur i samfundet også i den tidlige afholdsbevægelse er søgt påvist i Sidsel Eriksen: 'Vækkelse og afholdsbevægelse. Et bidrag til studiet af den svenske og den danske folkekultur.' i: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Bd. 54, 1988:2, s. 251-295.

hed for sin egen frelse. Denne frelsesvished var helt uhørt efter almindelig lutherdom. Selv Thistedes daværende Indre Missionske sognepræst, pastor N. W. Rohde var én af de ledende modstandere på præstesiden³³.

Flere af de første afholdsagitorer havde faktisk en fortid i politiske eller især sekteriske sammenhænge. Derfra kom den næsten religiøse tro på, at man ved at arbejde målrettet med sig selv også kunne frelse sig fra verdens fortræd. De tilbød en løsning af den enkeltes eksistentielle problemer i skabelsen af et dennesidigt idealsamfund af ædruelige mennesker, blot den enkelte ville afgive et løfte om afholdenhed i en afholdsforening. Og så blev afgivelsen af afholdsløftet beskrevet som resultatet af en vækkelse på samme måde som indgangen i de religiøse samfund³⁴. »Drankernes Omvendelse« var i de Thy-ske afholdsforeninger både i 1880'erne og 1890'erne et hyppigt anvendt agitationsmotiv – med og uden religiøse undertoner. Det appellerede til den enkelte om at opgive sin hidtidige tilfældige tilværelse og påbegynde et nyt liv – her og nu³⁵.

Belært af de religiøse lægprædikanters erfaringer tog også flere afholdsagitorers virksomhed form af protest mod statskirkepræsternes forkyndelse eller »vækkelse«, som de betegnede som både for vag og uengageret til at tage fat om folks virkelige problemer som f.eks. drukkenskaben. Det endte ofte i et direkte angreb på præsteskabet: »Jo mere religiøs [præste]vækkelse, jo mere drukkenskab«, udtrykte gårdejer Ole Thøgersen i et indlæg mod afholdsbevægelsen i Thisted Amts Tidende i februar 1884 blot få måneder efter afholdssagens opdukken i Thy, og han argumenterede polemisk med at påpege den kendsgerning, at »Drikkeskikken har mere Indpas i de Lande, hvor Kristendommen er Statsreligion, end blandt Jøder og Muhamedanere«. I følge Ole Thøgersens teologi hørte det med til præstekaldet, at hjælpe næsten – også helt konkret. Når præsten var uinteresseret heri, var det derfor helt legitimt at søge over i sekternes eller afholdsprædikanternes lejr.

Ligesom overfor missionærene svarede folkekirkepræsterne igen overfor afholdsprædikanterne og det anført af den grundtvigske pastor Georg Brahm³⁶. På luthersk vis fremhævede han, at troen på Gud var det eneste,

33. Brev fra Vilh. Beck og Fr. Zeuthen 3/5 1881 til Martensen, jævnfør Paul Holt: *Kirkelig Forening for Den indre Mission i Danmark gennem 100 år, 1861-1961*, Kbh. 1961 s. 432ff; Paul Nedergaard: *En dansk Præste- og Sognehistorie, Bd. V. Aalborg Stift*, Kbh. 1959, s. 632f.

34. Sidsel Eriksen: *Afholdsbevægelsen – en etisk religion. Perspektiv på de folkelige bevægelser i det 19. århundrede.*, i: Anders Gustavsson (red.): *Alkohol och nykterhet. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala*, 1989.

35. E.F.: *En Drankers Omvendelse*, i: *Stjærnen* okt. 1900, sp. 99-101.

36. Pastor Brahm ses ikke selv som underskriver af den Thyiske præsteadresse. Det var må-

der kunne forbedre mennesket: »Det synes at være Total[afholds]mændenes Mening, som jeg ogsaa har set det udtrykkelig udtalt; at Troen ikke er nok til at hæve et Menneske, men at der skal noget mere til, nemlig: Totalafholdsløftet. I saa Fald er det at vente, at denne Sag ikke vil finde Støtte hos alvorlige Præster, men snarere afgjort Modstand, thi da fører den ikke til Livet i Gud, men derimod ind paa Selvophøjelsens og Selvretfærdighedens Vej, der hvor man nemlig stoler paa sin egen Kraft, sit givne Løfte, ikke paa Guds Naade alene«³⁷. Det sidste med selvophøjelsen og selvretfærdigheden var knyttet til afholdsfolkernes selvbevidste kritik af kirken. Thistedes pastor N. W. Rohdes fravær i afholdsforeningen skyldes formentlig, at afholdsbevægelsen opstod i tilknytning til disse religiøse »nybrydere«.

Folkekirkepræsternes angreb på afholdssagen satte afholdsfolkene i et dilemma i forhold til folkekirken og den herskende kristendomsopfattelse. Afholdsfolkene hævdede ofte bittert, at præsternes manglende interesse ikke alene bundede i teologiske uoverensstemmelser, men udelukkende skyldtes, at præsterne ikke ville eller kunne undvære alkoholen. Præsterne var derfor som normdannere i lokalsamfundet blandt de hovedansvarlige for drikkeskikkens opretholdelse. Det var topmålet af hykleri. Det betød at afholdsbevægelsen udspaltede sig i to egentlig modsatte fløje – en *frikristelig* og en *ukristelig* – begge vendt mod folkekirken.

Gårdejer Ole Thøgersen tog de *ukristeliges* parti ved at betvivle, om afholdsfolkene overhovedet kunne bruge kristendommen til noget. Og han kom derved netop til at bekræfte præsternes opfattelse af afholdsfolkene som selvretfærdige. Afholdsfolkene hjalp efter Thøgersens mening næsten til et bedre liv og behøvede ikke kirke og præsteskab: »Jeg kender en totalafholdsmand, der er blevet det uden at påkalde Guds Bistand. ... Jeg kender en anden Totalafholdsmand, der for 2 Aar siden var meget forfalden til Drik, men da han mærkede, at de eneste Mennesker, der saa venlig til ham og vilde række ham en hjælpsom Haand, var Totalafholdsfolkene, gik han hen i Foreningens Lokale og forlangte at underskrive Løftet«³⁸. Efter Ole Thøgersens mening var afholdsbevægelsen en human

---

ske som en alliance mod Indre Mission at en af Den thyske krigs førende præster Riis Lowson sluttede sig til afholdsforeningen i Vestervig i marts 1884. Men det var som den eneste præst. Se En Tilhører: 'Totalafholdsmødet i Vestervig Skole', i: *Thisted Amts Tidende* 6/3 1884; 61: 'Pastor Riis Lowson og Totalafholdsforeningen i Vestervig', i: *Thisted Amts Tidende* 29/9 1884.

37. Georg Brahm: Totalafholdssagen og Kristendommen, i: *Thisted Amts Tidende* 18/2 1884.

38. Ole Thøgersen: Kristendommen og Totalafholdssagen, i: *Thisted Amts Tidende* 23/2 1884.

bevægelse og absolut på fuld højde med kirken – om ikke højere – i alt fald hvad angik næstekærligheden. Og alene på praktiseringen af næstekærligheden kunne kristendommen bedømmes.

Den meget veltalende afholdsprædikant københavneren F. L. Zimmermann blandede sig i den lokale debat og forsvarede det frikristelige standpunkt. I lighed med Ole Thøgersen mente Zimmermann ganske vist, at troen alene ikke kunne frelse drankeren, som hævdede af folkekirkepræsterne, den måtte støttes af gerninger altså afholdsarbejdet: »... for at redde en Dranker er det ikke nok, vi prædiker for ham om Troen, det er ej heller nok, at han selv troer, naar ikke denne Tro er i Følge med Forsagelse, der altsaa her i dette Tilfælde bliver for en Dranker at afholde sig fra Spiritus«. Men til forskel fra Ole Thøgersen mente Zimmermann dog, at uden kristendommens kraft var der ingen hjælp for den faldne: »Det, at han har faaet Kraft til at afstaa fra den skidne Vane, som Spiritusnydelse til daglig Brug er, det kan han ikke takke sig selv, men Vorherre for, og kun ved den Almægtiges Hjælp kan han staa fast ...«. Men denne aktive kristendom fandtes ikke inden for den almindelige kirkes ramme ifølge Zimmermann. Han havde i øvrigt før sin karriere som afholdsagitator selv været både socialist- og religiøs lægprædikant. Han har formentlig ikke set nogen større modsætninger i sin virksomhed³⁹.

Folkekirkens og de kirkelige retningers afstandtagen fra afholdsarbejdet bevirkede faktisk i Thisted, at de afholdsfolk, der tog kristendommen alvorligt, blev presset over i frikirkedannelser formentlig på grund af deres engagement i afholdsbevægelsen. Et af afholdsforeningens første medlemmer urmager Heede var i 1885 engageret i starten af et ungdomsarbejde – en Ynglingeforening – i byen i tilknytning til Thistedes endnu ungdommelige Indre Mission. Heedes Ynglingearbejde var formentlig identisk med nogle ugentlige godt besøgte kristelige møder, som han i 1884 og 1885 helt naturligt lod afholde i afholdsforeningens regi med »Oplæsning og Salmesang«. I 1885 besluttede de ledende i Indre Mission imidlertid ikke længere at tillade afholdsfolk som medarbejdere i Indre Missions børne- og ungdomsarbejde på grund af bevægelsens sekteriske tilbøjeligheder. Heede måtte derfor vælge. Han valgte afholdenheden og måtte som en følge deraf forlade Indre Mission. Han blev dog – næppe tilfældigt – umiddelbart efter involveret i »Den fri Mission« (senere Det danske

---

39. F. L. Zimmermann: Kristendommen og Totalafholdssagen, et lille Indlæg i Striden mellem Dhrr Pastor Georg Brahm og Ole Thøgersen, i: *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; i følge Henry Bruun: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*, I, 1939, s. 335 og 339 havde Zimmermann selv været socialistagitator i 1870'erne.

Missionsforbund), som netop blev stiftet i 1885, som et udbrud fra Indre Mission i Thisted^{40?}

Konkluderende kan man om de to fløje i afholdsforeningen sige, at de mente at mennesket selv kunne gøre en god del for sin egen dennesidige frelse. Deri havde de placeret sig i et problematisk modsætningsforhold til kirken og den normdannende mening – eller bærerne af den kulturelle hegemoni i lokalsamfundet⁴¹.

Kampen om kulturen

Trods den modtagelse, afholdsbevægelsen havde fået af kirken, var et flertal i foreningen dog fortsat overbeviste om, at det var vigtigt, at få meningsdannende grupper i tale, om drikkeskikken skulle forandres. Gang på gang fastsloges det, at der kunne udrettes meget, om præster og lærere ville træde til, og endnu i 1886 konstaterede et medlem beklagende: »... her i Byen have vi endnu ikke haft den Lykke eller Fornøjelse at faa nogle af den Stand til vor Hjælp«⁴².

Men præsten og degnen var ikke bare en normdannende funktion i den lokale alkoholdebat. Faktisk var der i Thisted med pastor Sonnes Arbejderforening tradition for, at præsten gik foran i organiseringen af byens småkårsfolk i forsøget på at bedre deres kår⁴³. Sonnes plan med Arbejder-

40. På et Ynglingeformidlingsmøde i Odense i maj 1884 forespurgte urmager Heede, hvordan man skulle forholde sig over for de unge, »naar der i en Egn ingen troende Mennesker findes?« Det var derfor skæbnens ironi, at Indre Missions leder pastor Vilh. Beck og missionær Fr. Moe Vejle netop ved dette møde fordømte afholdsfolks deltagelse i Søndagsskolevirksomheden eller i ungdomsarbejde i det hele taget: Den indre Mission skulle holdes adskilt fra enhver sekterisme for at undgå de problemer med folkekirken, som den thy-ske krig havde givet anledning til. Heede anførte på mødet, at han var »i det uheldige Tilfælde, at være Medlem af en Totalafholdsforening, og vidste nu ikke, efter de foregaaende Udtalelser, hvorledes han skulle stille sig«. 'Fra Odensemødet', i: *Ynglingeformidlings Tidende. Et kristeligt Blad for Unge* 15/6 1885, s. 95; 'Fra Odensemødet', i: *Ynglingeformidlings Tidende. Et kristeligt Blad for Unge. Tillægsblade* 1/8 1885, s. 7; Helge Rasmussen (red.): *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963*, 1963, s. 212ff; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 29/11 1884, 1/2 1885; J. P. Heede: 'Til Overvejelse', i: *Thisted Amts Tidende* 14/1 1887.

41. T. J. Jackson Lears: *The Concept of Cultural Hegemony. Problems and Possibilities*, i: *American Historical Review*, Vol. 90, Nr. 3, 1985.

42. En af de 330: 'Afholdssagen i Thisted før og nu', i: *Thisted Amts Avis* 16/3 1886.

43. At pastor Sonne og ikke arbejderne selv virkelig var den egentlige initiativtager til Thisted Arbejderforening fremgår af Poul Thestrup: *Nærbutikk og næringslovs-omgåelse. En undersøgelse af brugsforeningerne og deres placering i innovationsprocessen i Danmark mellem 1850 og 1919*, 1986. Pastor Sonne var samtidig året før engageret i oprettelsen af en Dansk Forening i Byen. Noget tyder på, at Arbejderforeningens dannelse-

foreningen var den ambitiøse at fremme sparsommeligheden og dertil gøre lidt for arbejderens dannelse for derigennem »at hæve den i borgerlig henseende lavere stillede og trykkede Del af Befolkningen til et højere sædeligt, intellectuel og socialt Trin og derved til en hæderligere social Plads i Samfundet«⁴⁴ Arbejderforeningen rådede over en større bogsamling og et læseværelse, og dertil påtænkte man i 1884 at lade opføre en forsamlingsaal, til afholdelse af møder, men det blev dog opgivet⁴⁵. Og gennem Thisted Arbejderforening og tidsskriftet »Arbeideren. Maanedsbld for Selvhjælp og Samarbeide« var både pastor Sonne selv og Thisted blevet kendt landet over netop for denne succesrige selvhjælpsbevægelse. Virksomheden for Arbejderforeningen blev et forbillede for andre bedrestillede, filantropiske kredse i landet og en tilskyndelse til at igangsætte noget lignende på lokalt plan⁴⁶.

Arbejderforeningen solgte faktisk af princip ikke spiritus fra starten – en idé, som nok var arvet fra den første brugsforening i Rochdale i England, der også havde forbindelser til det engelske afholdsmiljø⁴⁷. Thisted Arbejderforening frafaldt imidlertid afholdsprincippet i 1876 (kun ét år efter, at pastor Sonne havde forladt Thisted). Et væsentligt argument herfor var nok, at foreningen uden spiritussalg ville skubbe ikke bare dette salg, men også en stor del af den øvrige handel og fortjenesten heraf over til de private købmænd, og så var idéen med Arbejderforeningen jo tabt. At det nye brændevinssalg afgjort forøgede foreningens indtægter og omsætning ses af, at udsælgerens månedsløn i den anledning blev klækkeligt forøget⁴⁸.

Noget tyder derfor på, at Arbejderforeningens brændevinssalg må regnes med som en del af de lokale forudsætninger for dannelsen af Thisted Afholdsforening i 1883. Kontorist Schaltz var nemlig medlem af Arbejderforeningens bestyrelse i 1876, men trak sig ud umiddelbart efter beslutningen om optagelse af brændevinssalget. Og faktisk var en af Arbejder-

---

sideal må ses som en forlængelse heraf. Pastor Sonne udgik af Dansk Forening allerede først i 1867.

44. H. Sonne: *Om Arbejderforeninger. Til Oplysning og Vejledning*, 1867, s. 5.

45. Thisted Arbejderforening, i: *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; Thisted Arbejderforening, i: *Thisted Amts Tidende* 8/1 1886.

46. Dorrit Andersen: Ørsted Arbejderforening. Et bidrag til de første brugsforeningers historie, i: *Erhvervshistorisk Årbog* 21, 1970, 136-137.

47. Om sammenhængen mellem Rochdale og teetotal'erne se Brian Harrisson: *Drink & the Victorians. The temperance question in England 1815-1872*, 1971, s. 149; Dette blev også omtalt i Sonnes tidsskrift i 1868, S. J. Holyoake: Rochdales redelige Banebrydere, i: *Arbeideren. Et Maanedsbld for Selvhjælp og Samarbeide*, August, 1868, s. 33-34.

48. Uddelerens løn blev forhøjet med 10 kr. til 30 kr. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 15/3 1876.

Thisted Arbejderforenings bygning, hvor der fra 1876 blev solgt øl og brændevin. Til venstre ses læsestuen, der var betydeligt større end Afholdsforeningens. Arbejderforeningen påtænkte at bygge en forsamlingsbygning i 1884, men opgav formentlig på grund af, at afholdshjemmet blev bygget samme år. Udateret postkort på Det kongelige Bibliotek.

foreningens fremtrædende medlemmer, bankdirektør Chr. Westergaard, medopretter af afholdsforeningen, men må have forladt den igen⁴⁹.

Afholdsforeningens dannelsesprogram lå egentlig også i forlængelse af Arbejderforeningens devise: man kunne forbedre sine livsvilkår, hvis man virkelig tog sig sammen, udnyttede tiden og dygtiggjorde sig, sparede op og i det hele taget tænkte på morgendagen, bekymrede sig om sit helbred og påtog sig et ansvar for sine medborgere. Dog med den vigtige tilføjelse, at drikkeriet og værtshuskulturen blev afvist, og det blev den i afholdsforeningen. *Dannelsen, selvopdragelsen og selvudviklingen gav selvrespekt*, og det var i sig selv midlet i afholdsarbejdet. Det var selvrespekten, der gjorde det muligt at vende denne negative drikkeenergi over i noget mere positivt – at få den enkelte til at hæve sig op af det undertrykkende drikkeri og blive ligestillede med sine øvrige samfundsborgere⁵⁰. Kun afholdsfor-

49. *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 12/9 1876; Henry E. Pedersen: *Thisted Arbejderforening gennem 75 Aar 1866 – 17 juni – 1941, 1941*; Provst H. Sonne og *Thisted Arbejderforening i Årene 1866-1891*, Kbh. 1891.

50. Det er frem for alt den svenske idéhistoriker Ronny Ambjörnsson, der har beskrevet

eningen gjorde folk i stand til at klare sig bedre socialt i samfundet. Gennem afholdsforeningen kunne alle gamle og nedværdigende klasseskranker derfor overskrides.

I en tolkning af afholdsforeningens ideologi er det dog afgørende at hæfte sig ved at afholdsfolkene efterlignede og ville opnå den samme velstand og kultur som de velbjergede for at kunne opnå disses anerkendelse. *Men var afholdsfolkernes kamp for ligestilling og ligeværdighed ikke dermed dybt afhængig af borgerskabets værdigrundlag?*

Gennem den en overfokusering på disse – borgerlige – dannelsesidealer ville afholdsfolkene imødegå den opfattelse i samtiden, at afholdsforeningen var for ustabile og ukultiverede mennesker med manglende åndelige evner eller med en tyngende social arv. Et sådant stempel – berettiget eller uberettiget – var netop ikke det, en person, der havde besluttet sig til at afgive løftet om afholdenhed, havde brug for. På baggrund af alvoren bag dette dannelsesprojekt var det derfor bittert, at afholdsbevægelsen i samfundets øvrighed og ressourcepersoner ikke mødte den forståelse for sit virke, som de efterhånden følte sig berettigede til. Den dannede ville først virkelig støtte sagen når han, »med al sin Dygtighed og Energi i Afholdsfolkernes Rækker tog fat og virkede«, som det hed i en opfordring i Thisted Amts Tidende⁵¹.

Afholdsfolkene markerede derfor en distance til borgerskabets dannelsesidealer. Schaltz' afvisning af drikkeskikken i »Stavnsbåndstalen« fra 1888 var ikke bare en anklage mod de ikke afholdende grupper i samfundet om, at de med deres drikkeskikke og dårlige eksempel lokkede de svage i samfundet i forfald. Han angreb også »i fjendens egen lejr« i en understregning af, at drikkeriet let kunne blive et problem blandt de ellers mådeholdende alkoholbrugere blandt de velbjergede og dannede befolkningslag selv – at *de* følgelig havde et lige så stort behov for bevægelsen. Grænsen mellem det kontrollerede drikkeri og den ukontrollerede drikfældighed var efter afholdsfolkernes mening flydende. Et mådeholdent, men snigende drikkeri, kunne gøre selv den bedste drikfældig. De velbjergede samfundsborgere kunne eller ville ikke indse, hvilken stor fare de satte sig selv og deres familie i, når de fortsat tillod drik i deres hjem. Men det kunne de omvendte afholdsfolk nok fortælle dem.

Talrige historier i de Thy-ske afholdsforeningers lokale afholdsblad Stjernen omhandler typisk temaer som, hvordan en ordentlig pige, som

---

den – svenske – afholdsbevægelses ideologi, i Ronny Ambjörnsson: *Den skötsamme arbetaren*, 1988.

51. Hans Jensen: Svar til en Afholdsven, i: *Thisted amts Tidende* 25/2 1895.

giftede sig med en ung lovende gårdmandssøn, der ikke stod tilbage for lidt sjov på kroen, en halv snes år efter nødvendigvis måtte sidde som drankerhustru efter at manden havde drukket sig fra gården; eller hvordan en snedkersvend reddede sin mester fra at ende i et umådeholdent alkoholforbrug ved at trække ham med i en afholdsforening⁵².

Mådeholdsdrikkeri blev derfor et negativt ladet – næsten hyklerisk begreb i afholdsbevægelsen. Afholdsfolkene var »de kloge«, som turde erkende problemet, se fjenden i øjnene og tage konsekvensen, underskrive løftet om afholdenhed og dermed indmelde sig i afholdsforeningen. Der var der – med Schaltz' 1888 – formulering – plads til at fremme folkets vilje, kraft og ædle tanker.

Modsat borgerskabets opbakning til Thisted Arbejderforening var det både en ideologisk og konkret udfordring at engagere sig i afholdsforeningen. Et medlemskab krævede ikke bare en overbærende sympati, men en solidarisk forandring af sin egen livsstil. – Derfor kom bogerskabet ikke! – Præsternes teologiske argumenter for at afvise afholdsforeningen lod sig også let kompromittere. Det var, som vi så, netop et bevis for, at de ikke ville – eller bedre ikke kunne – opgive deres private drikkeri. På dette grundlag fremstår Thisted Arholdsforening egentlig som en mere virkelig selvhjælpsbevægelse end Arbejderforeningen.

Debatten i afholdsbevægelsen betivlede således klart ægtheden af den borgerlige dannelse. Hvad var den egentlig værd, hvis den hvilede på et så falskt grundlag som drikkeriet. Afholdsfolkernes kultur var den ægte og holdbare i længden, og den kunne umuligt omfatte drikkeskikken eller nydelsen af alkohol i det hele taget⁵³. Velstand kunne føre til dekadence. Når »Mennesket ikke behøver at arbejde saa strængt for at faa det daglige Brød, der er det langt fra Aandens Kræfter, der kommer frem, men som oftest de dyriske Drifter, Aandslivet kvæles og Mennesket nærmer sig til at blive et Dyr og gaar til Grunde ... Strængt legemligt Arbejde er den bedste Skole for Viljekraft og Selvovervindelse, og det at færdes ude un-

52. *Stjærnen. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hannæs 1894-1905*; For en god analyse af afholdslitteraturen se Kerstin Rydbeck: Högläsninglitteraturen som formidlare av ideologi och samhällssyn inom IOGT:s ungdomsorganisation 1909-20, i: Anders Gustavsson (red.): *Alkohol och nykterhet*, 1989.

53. Henrik Berggren argumenterer for, at den svenske arbejderbevægelse, der jo var stærkt præget af afholdsbevægelsens ideologi, tolkede kultur som moralske værdier højere end overklassens dannelsesidealer. Henrik Berggren: *Workers' education and representations of class in the swedish labour Movement 1900-1939*, i: Bo Stråth (ed.): *Language and the construction of class identities*, 1990, s. 471.

Thisted Afholdshjem.

Thisted Afholdshjem blev indviet i foråret 1885.

der aaben Himmel, er ligesaa velgjørende for Aanden, som det er uudværligt for Lelgemet,« stod der at læse i det lokale afholdsblad i 1899⁵⁴.

Ikke mindst med formand Schaltz' stavnsbåndstale fremstår afholdssagen også som en *kulturkamp* mod det herskende kulturelle hegemoni. Afholdsbevægelsen søgte at redefinere, hvad kultur og virkelig dannelse egentlig var – noget i retning af en civiliseret livsførelse og højere moralske værdier. Og netop derved blev afholdsbevægelsen en *modkultur* med en overbevisning og selvbevidsthed, som samtidig også gjorde afholdsprojektet gennemførligt.

Forholdet til mådeholdsdrikkerne og især de velbjergede blandt dem, var altså på een gang præget af tilpasning og køb af kulturelle værdier, men også af magtkamp og distancering.

Modkulturens gennemslagskraft må vurderes på hvorvidt det lykkedes at forandre drikkeskikken i samfundet forandre det kulturelle hegemoni – fra neden.

54. Sparrevohn: Det legemlige Arbejde, i: *Stjernen. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hannæs*, Januar 1899, sp. 148-150.

Afholdshjemmet – et alkoholfrit værts- eller forsamlingshus?

Alkoholmisbruget i Thisted var en destruktiv tackling af det moderne samfunds muligheder, og så var flugten ind i værtshusets beskyttende og ukrænkelige fællesskab måske samtidig et forsøg på at fortrænge uopfyldte forventninger i livet. Der måtte derfor hurtigt bygges et alternativt alkoholfrit miljø – et lille idealsamfund ikke midt i Thisted, men i en sidegade i udkanten af byen, hvor utopien om afholdssamfundet så kunne realiseres og vokse. Opførelsen begyndtes i 1884 af den lokale murer og afholdsmænd Chr. Olsen, og hjemmet stod færdigt allerede i foråret 1885 med en sal til dans, mindre samlingslokaler, billardstue, kegleblane etc. Hjemmets kerne var et såkaldt restaurationslokale, hvor der dog kun blev udskænket alkoholfrie drikke. Der kunne alle – også ikke medlemmer – falde ind, få sig en snak, eventuelt et slag kort. For at give de unge et værested besluttede bestyrelsen allerede i 1885 at åbne og opvarme afholdshjemmets sal til udnyttelse for drenge, og der blev anskaffet gymnastikrekvisitter, skak, domino, damspil, bøger og blade til formålet⁵⁵.

Enkelt var det dog ikke at tage konkurrencen op med værtshusene i byen. Adskilte afholdshjemmet sig for meget fra de andre beværtninger, blev det uvedkommende og kedeligt for dem, der havde mest behov for afholdshjemmet, og nærmede hjemmet sig for meget til værtshuskulturen, var man jo lige vidt. Provokerende var det derfor, da et medlem ved en diskussion af afholdshjemmets virke påstod »jeg tør sige, at i mangt et Værtshus ser det langt hyggeligere ud end i Thisted Afholdshjem Sal under et Mandagsmøde«. Udtalelsen var møntet på tobaksrygning i afholdshjemmet, og den søgte foreningen derefter indskrænket⁵⁶. Det var nok også for at markere en afstand til værtshusenes drikkesikke, at værten på afholdshjemmet ikke engang fik bestyrelsens tilladelse til at udskænke spiritusfri vin⁵⁷.

Kortspillet var den alvorligste værtshusadfærd, der blev trukket med til afholdshjemmet. Ganske vist kunne kortspil ikke være farligt for den ædru, men måske klog af skade besluttede foreningen allerede fra starten at forbyde kortspil om penge for også at fjerne faren for at øde tid og penge bort. Schaltz gik selv foran. Han fik gennemført et egentligt forbud mod kortspil overhovedet om søndagen mellem kl. 9 og kl. 4. og satte sin

55. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/12 1885.

56. Jens Jepsen: 'Tobaksrygning under Mandagsmøderne i Thisted Afholdshjem', i: *Stjernen* 1895, sp. 75-76.

57. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 31/7 1886.

formandsstilling ind på forbudets opretholdelse. Det havde medlemmerne tydeligvis respekt for. Det interessante er imidlertid, at Schaltz ikke begrundede sin holdning med medlemmernes velbefindende, men i en slags forsøg på at gøre afholdsforeningen acceptabel i de mere dannede befolkningsgrupper, »... han troede den Interesse, der paa mange Maader var i Tiltagende hos Udenforstaaende, vilde tabes, og det kunde man ikke taale elelr være bekendt«. Schaltz tænkte nok på den provokation, det ville være i lokalsamfundet, om borgerne gik i kirken om søndagen og afholdsfolkene foretrak at spille kort i afholdshjemmet. Samtidig påpegede han dog, at bestyrelsen »havde forglemt at lukke Boglæsningen frit op, dengang den lukkede for Kortene«⁵⁸.

Et bibliotek var faktisk fra starten blandt Schaltz' og hans tro følgesvend Anton Larsens mærkesager – idéen var formentlig arvet fra Arbejderforeningen. Dér skulle medlemmerne kunne suge oplysning til sig i de lange vinteraftener. Foreningen havde ganske vist ikke råd til at købe bøger, men til alt held var der – viste det sig – gode muligheder for boggaver fra f.eks. Foreningen til Folkeoplysningens fremme og Samfundet for Gudelige Smaaskrifters udbredelse. Og så havde foreningen også gode kontakter til Thisted-borgerne, bl.a. de lokale boghandlere og et par af byens lærere. Brugte bøger fra Thisted Læseforening blev overdraget bogsamlingen på afholdshjemmet, hvilket ifølge Schaltz »turde være en Borgen for, at de indeholder gode Ting.« Enkelte donationer bestod af indbundne illustrerede blade som Illustreret Familie Journal, Ude og Hjemme, Maanedskriftet det 19. Aarhundrede, foruden en del afholdsblade. Selv angav Schaltz, at »Foreningen modtog ... ikke politiske Skrifter eller lignende, men gerne historiske Romaner«. Bøgerne kunne læses gratis på stedet, men det kostede lidt at låne bøgerne hjem⁵⁹.

For ikke at det restriktive kortspil på afholdshjemmet alligevel skulle føre kortspillerne over på værtshusene foreslog Schaltz på et tidspunkt i 1891 at »et Medlem [havde] brudt sit [afholds]løfte, naar han opholder sig paa et Værtshus og spiller Kort sammen med Folk som nyde Spiritus under spillet?« En efterfølgende diskussion endte med, at løftet var nok ikke

58. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/2 1884; S. Schaltz: 'Thisted Afholdsforening', i: *Dansk Afholdsblad* 6/9 1889, s. 283.

59. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/10 1884, 20/2 1886, 20/3 1886, 2/8 1890, 23/10 1890, 8/5 1886, 4/2 1896; Kataloget har ikke kunnet verificeres på Det kgl. bibliotek eller på Thistedes folkebibliotek. 'Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 19/3 1887, 'Fra Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888; 'Værdifuld Gave', i: *Stjernen* 1897, sp. 120.

brudt, »men ikke holdt aldeles rent«,⁶⁰ hvorfor afholdsforeningens medlemmer fortsat uhindret kunne besøge værtshusene.

Schaltz udviklede i det hele taget sine tanker om afholdshjemmets betydning ved talrige diskussionsmøder i foreningen. Han betragtede det at blive afholdsmand som en proces truet af kræfter, der kunne føre på afveje, og i denne proces spillede afholdshjemmet en helt konkret rolle: »[Schaltz] tænkte sig Afholdssagen som en Skive med Centrum i Midten og en hel Del Cirkler udenfor. Han mente, at naar man blev indmeldt i Bevægelsen, kom man lige inden for den yderste Kreds, det blev saa Opgaven for hver enkelt at udvikle sig videre til at komme til at staa i Centrum eller midt i Kampen, hvilket var meget vanskelig at naa; ti det blev stadig saaledes for os, at vi flere Gange rykkede tilbage mod Udkanten. ... Et saadant Tilfælde mentes bl.a. det at være, naar Afholdsfolk mødte hverandre paa Gaden og kom til [at] tale om at nyde en Kop Kaffe sammen, og saa en holdt paa, at det skulde være paa et Afholdshjem, og de andre, at de vilde paa en almindelig Beværtning, idet da den første vilde gaa nærmere ind mod Midten og de andre vilde rykke tilbage ud mod Yderkanten«. Kun ved at nærme sig centrum i Schaltz' skive, afholdshjemmet, kunne afholdssagen fremmes.

Noget senere anførte et andet medlem dog kværlantisk, »at man ogsaa kunde gavne Bevægelsen ved at søge de almindelige Beværtninger og saaledes vise Folk, at man godt kunde nyde noget, uden at det behøvede at være Spiritus.« Denne måde at gavne bevægelsen på fandt dog ifølge det lokale afholdsblads referat ingen tilslutning, men blev grundigt imødegået – af Schaltz, der erfarent mente, at værtshuset helt skulle udelukkes fra afholdsfolkens virkelighed⁶¹. Ovennævnte gårdmand Ole Thøgersen foreslog som en kompromisbeslutning, at »Afholdsfolk tog ingen Skade af at komme paa offentlige Beværtninger«, men de burde absolut ikke »klinke«, eller i det hele taget tage del i den sociale adfærd omkring drikkeriet⁶².

Meningerne var ofte delte, men tankevækkende er det, at problemerne om forholdet mellem afholdshjemmet og værtshusene altid kunne engagere og samle medlemmerne til intense diskussioner – i afholdshjemmet, og så blev afholdsfolkene i alt fald ikke påvirkede ude fra så længe. Hvor sårbart afholdsmiljøet var i Thisted ses af, at logen Det gode Ønskes øverste

60. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/4 1891.

61. Diskussionsmøde, i: *Stjærnen. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hannæs*, april 1894, s. 14.

62. 'Afholdsfolks Forhold til Udenforstaaende', i: *Stjærnen. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hannæs*, Sept. 1896, sp. 81-83.

templar, skrædder P. Larsen, der også havde været medlem af såvel Thisted Afholdsforening og logen De syv Brødre i 1887 købte afholdshjemmet af muremester Chr. Olsen og indrettede logelokaler for Det gode Ønske dér. Beslutningen var ikke populær i afholdsforeningen, men foreningen kunne tydeligvis ikke gøre noget, når den ikke stod som ejer af hjemmet⁶³. P. Larsen ombyggede afholdshjemmet og satte sig derved i stor økonomisk gæld, som hans indtægt gennem afholdsrestauranten ikke kunne forrente. Som ejer af hjemmet besluttede han derfor uafhængigt af Thisted Afholdsforening at påbegynde salg af spiritus i afholdsrestauranten medmindre bestyrelsen ville købe hjemmet af ham. Prisen kunne man ikke blive enige om, og dagen efter begyndte – til Thisted Afholdsforenings store fortrydelse – »Knejselivet« rigtig godt. Larsen fik tilhold om at stoppe eller at udrede foreningen helt af hjemmet, og da situationen tilspidsedes, flygtede han i januar 1889 til Amerika efterladende sig sin kone og en flok uforsørgede børn, som afholdsforeningens bestyrelse følte sig moralsk forpligtede til at forsørge. Dertil medbragte han nogle af afholdshjemmets pantsatte ejendele, deriblandt foreningens orgel. Foreningen måtte derfor udfri gældsposter for at kunne købe afholdshjemmet hjem igen. Købet finansieredes af aktiesalg blandt medlemmerne af afholdsforeningen og af de foreninger, der benyttede hjemmet. Aktietegnere var også byens borgere og ikke mindst – egnens store landbrugere⁶⁴. Foreningen fik derefter en ny vært, der som medlem af afholdsforeningen var mere velegnet⁶⁵.

Samlende for medlemsaktiviteten i afholdshjemmet var dog også fra 1884 de ugentlige møder – de såkaldte »Mandagsmøder« – med oplæsning af fortællinger fra afholdsblade eller lignende, små foredrag, sang og naturligvis diskussion. Det var især bestyrelsesmedlemmerne selv, der på skift forestod underholdningen, og vi ved, at der især i begyndelsen var en stor og ivrig interesse for disse mandagsmøder. Fremmødet blev faktisk noteret regelmæssigt i foreningens forhandlingsprotokol, og usædvanligt var det ikke, at der mødte et antal af 50-60 af foreningens medlemmer⁶⁶.

Ofte kom der afholdsagitorer ude fra. De fortalte om faren ved alkoholen, deres eget tidligere liv og afholdenhedens velsignelser. Og af disse omrejsende afholdsagitorer var en del af *frikristelig* observans blandt de

63. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/7 1887, 8/7 1887.

64. Meddelelse fra Thisted Afholdshjem, i: *Dansk Afholdsblad* 1889, s. 87 og s. 95; Thisted Afholdsforening. Aktieprotokol 1889-1894.

65. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/10 1888, 20/9 1888, 1/10 1888, 13/1 1889.

66. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/11 1889.

mest aktive. Afholdshjemmet blev faktisk i 1880'erne og begyndelsen af 1890'erne mødested for en række af de sekteriske prædikanter, der kom til Thy. En missionær N. C. Rask, København lod sig en dag optage som medlem og holdt et velbesøgt afholdsforedrag i hjemmet samme aften. En missionær O. C. Mikkelsen, der var udgået fra en amerikansk sekt, som var imod barnedåben [baptismen], lejede sig endog ind i afholdshjemmet og afholdt regelmæssige møder annonceret som prædikener i det følgende år. Metodistpastor Groos fra Amerika afholdt et afholdsforedrag i stedet for det traditionelle mandagsmøde, og så fik han også lov til at låne salen en anden aften til et egentligt kristeligt møde. Pastor Samsø, der var dansk-amerikansk præst, samlede mange mennesker til et foredrag med et »kristeligt etisk emne«. Den tidligere Indre Missionær og meget benyttede afholdsprædikant Carl Andersen, Lerup, besøgte ved flere lejligheder foreningen – i øvrigt på opfordring af et flertal i bestyrelsen. Bestyrelsen for afholdsforeningen søgte også i lang tid forgæves at få de norske haugianske afholdsprædikanter Holther og datter til at komme, formentlig fordi deres afholdsagitation havde været meget effektiv og havde »vakt« utallige vendelboere for afholdssagen. Også mormonerne eller »De sidste dages hellige« annoncerede møder i afholdshjemmet⁶⁷. Sammenfald i mødelokaler taler for, at urmager Heedes frimissionsvirksomhed i Thisted knyttede sig til afholdsforeningens mødevirksomhed⁶⁹. Efterhånden vandt de underholdende og oplysende arrangementer dog helt overhånd i foreningen, og dertil var der naturligvis fester og selskabelige sammenkomster, som foreningen også åbnede for udenforstående, som derved kunne få interesse for foreningen⁶⁹.

67. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/8 1887, 14/11 1885, 24/4 1890, 27/2 1890, 11/9 1894, 15/10 1894, 4/4 1887, 30/9 1895, 15/2 1898; Meddelelse fra Thisted Afholdsforening, i: *Dansk Afholdsblad* 22/3 1889, s. 95; *Thisted Amts Tidende* 25/5 1891; 27/2 1890.

68. Helge Rasmussen (red.): *op.cit.* s. 214. Da en foredragsholder fra Den fri Mission i 1886 søgte tilladelse til at anvende afholdshjemmets sal til nogle kristelige møder, endte det først i en afvisning, siden i kun at lade taleren afholde møder om afholdssagen. Bestyrelsen var dog delt i spørgsmålet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/5 1886; Den fri mission lejede dog andre lokaler i byen til sine almindelige møder. Betegnende er det, at afholdsforeningen netop blev tilbudt disse lokaler i 1889, hvor der var problemer med afholdshjemmet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 22/11 1888; I 1889, da afholdsforeningen igen var blevet herre i afholdshjemmet, lejede »Thisted fri Mission« regelmæssigt afholdshjemmets sal til afholdelse af kristelige møder uden for afholdsforeningens regi. Thisted Afholdsforening. Kassebog 1889 og Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/3 1889.

69. I sin beretning til Thisted Amts Tidende om virksomheden i 1887 kunne Schaltz da også med slet skjult tilfredshed opregne, at der var afholdt 10 offentlige foredrag af udefrakommende afholdstalere, 8 diskussionsmøder, 4 ordinære og 3 ekstraordinære

Nok kom der folk til disse møder i afholdshjemmet, men noget tyder på, at afholdsfolkene i første omgang havde svært ved at give deres modkultur et indhold, som kunne give afholdssagen den opbakning og forståelse, som den behøvede for at vende drikkeskikken. Problemet var nok det, at indholdet på afholdsmøderne blev for tilfældigt, *fordi afholdsfolkene vel dybest set kun havde en negativ kulturdefinition – drikkeskikkens afskaffelse – til fælles, og samtidig havde vanskeligt ved – som deres svenske afholdsbrødre – at skabe sig en ny fælles afholdside-titet.*

Afholdsalliance med venstre og grundtvigianerne

Thisted Afholdsforening supplerede programmet med, at efterspørge udenbys foredragsholdere – for at rette foreningens virksomhed ud mod offentligheden. Det var nok ikke tilfældigt, at venstrepolitikerer Aarup, der fra 1883 tillige var redaktør af det lokale bergske blad Thisted Amts Tidende, blev inviteret til at afholde en serie folkelige foredrag i 1886 om hjemmene og børneopdragelse, om Morten Luther, om romernes kejser Nero og lidt om Rom på apostelen Paulus' tid og om afholdssagen – ikke at forglemme. Foredragene blev efter aftale med den lokale overlærer Nørgaard annonceret for skolebørnene på byens Borgerskole [realskole], således at de kunne tage deres forældre med⁷⁰.

Møderne kommunikerede et politisk budskab ud. Det er formentlig den direkte anledning til, at den konservative Thisted Amts Avis i en artikel om »Politik og Afholdssagen« knyttede afholdsforeningen sammen med Venstre: »Det er besynderligt, at Afholdsforeningerne, der udgive sig for ikke at drive Politik, næsten altid, som ved ovennævnte Lejlighed, vælge erklærede og meget yderliggående Venstrepolitikere til deres Ordfører«. Afholdsforeningen svarede, at sagen er naturlig nok, idet »Foreningernes Medlemmer for en stor Del er Smaakaarsfolk, og da en stor Del af disse i politisk Retning ere Venstremænd, er det let at forstaa, at en del af Sagens Talsmænd have samme politiske Anskuelse«⁷¹. Ved det følgende byrådsvalg var foreningen faktisk med til at få indvalgt en venstrekandidat⁷². Og

---

generalforsamlinger, et maskebal og 2 selskabelige sammenkomster. Fra Thisted Afholdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888.

70. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 5/11 1886, 21/11 1886.

71. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/8 1886; En Afholdsmands: 'Politik og Afholdssagen', i: *Thisted Amts Avis* 19/8 1886.

72. Jørgen Elklit, Jens Ole Petersen og Orla Poulsen: *Valg i Thisted*, 1987.

dermed havde afholdsforeningen markeret sig som en del af oppositionen mod det ellers stærke, højreorienterede borgerskab i Thisted.

Det var nok mere et praktisk arrangement end egentlig teologisk samklang, der gjorde, at den grundtvigske foredragsforening, »Dansk Forening«, begyndte at holde møder på afholdshjemmet i foråret 1887. At dér var åbenhed og plads, havde afholdsforeningen jo vist gennem sin nye stil i 1886, og så havde den grundtvigske gruppe ikke andre samlingssteder i byen. Foreningerne fik også hurtigt forståelse for hverandre. Vi ved, at Dansk Forenings formand, lærer M. S. Andersen, kunne finde på, at læse op af Dansk Afholdsblad på et medlemsmøde i Dansk Forening⁷³. Og så havde begge venstresympatier, identificerede sig som oppositionsbevægelser og havde højnelsen af folket på programmet, om end det nok ikke altid var helt det samme »folk«, de to bevægelser henvendte sig til. Afholdsfolkene opfattede nok også byens veletablerede grundtvigianere som hørende med til de dannende i samfundet.

Schaltz har derfor med tilfredshed kunnet konstatere, at flere af Dansk Forenings medlemmer også meldte sig ind i afholdsforeningen anført af samme lærer Andersen i slutningen af 1888. Kort efter fulgte dennes hustru og barn; tidl. højskolelærer drejer Hans Rasmussen, blev medlem sommeren 1891 og lærer Jens Yde Kirk kom med i 1892, alle var de kendte fra egnens grundtvigske kredse⁷⁴. Sammen med de gamle – og prøvede – ledere: smed Anton Larsen, kontorist Schaltz og købmand S. Pedersen, placerede grundtvigianerne sig hurtigt centralt i foreningen ved at engagere sig i mødevirksomheden, og med dem udviklede afholdsforeningen en grundtvigsk/folkelig stil med mere oplysende og folkelige emner på mandagsmøderne. Derved blev sagen indpasset i et grundtvigsk forståelsesunivers. Lærer M. S. Andersen begyndte selv at underholde med naturhistoriske foredrag,⁷⁵ og drejer Hans Rasmussen blev en populær fortæller og oplæser og introducerede grundtvigske og folkelige emner og nye forfattere for foreningens medlemmer⁷⁶. Lærer Andersen og drejer Hans Rasmussen engagerede sig også hurtigt i biblioteket, som Rasmussen i øvrigt

73. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1887; Dansk Forening. Forhandlingsprotokol 28/10 1890.

74. M. S. Andersen var formand for Dansk Forening. Hans Rasmussen var koordinator af foredragsholdere for samtlige foredragsforeninger i Thy. Han omtales som forhenværende højskoleforstander. Se bl.a. *Thisted Amts Tidende* 16/1 1894 og 'Hvem skal vi vælge', i: *Stjernen* 1896, sp. 197.

75. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/2 1889.

76. Hans Rasmussen: Rasmus Bro, i: *Stjernen* maj 1896, s. 26-29. juni sp. 37-40; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 12/3 1894, 18/3 1895.

også gjorde det i Arbejderforeningen, hvor han samtidig var bestyrelsesmedlem⁷⁷.

Det blev snart til et egentligt samarbejde med »Dansk Forening« om at hidkalde kendte højskole- og afholdsfolk som foredragsholdere i afholdshjemmet. I rækken af fælles foredragsholdere finder vi i begyndelsen af 1890'erne f.eks. højskoleforstander Grønvald Nielsen, højskoleforstander Morten Nielsen og højskoleforstander Chr. Bjerre, Sorø. Ved et møde med advokat E. Staal, der bl.a. havde tilknytning til Studentersamfundet i København, noterede foreningen med tilfredshed, at der mødte hele 200, og deraf var en fjerdepart udenforstående⁷⁸.

Afholdsforeningen indgik i rækken af folkelige manifestationer ved at lade afholde afholds-, skytte- og folkefester i landsdelen med folketaler og sang, men uden spiritus og i de efterfølgende referater altid med en bemærkning om, at festernes forløb i sig selv var den bedste anbefaling for afholdssagen og et bevis for, at man fint »kunne more sig uden Alkohol«⁷⁹. Afholdsfolkene søgte derved efter alt at dømme med held at forandre »stilen« for sådanne møders gennemførelse.

Åbningen udadtil vakte dog en del modstand i foreningen. Et medlem, skomager Rasmussen, søgte at udelukke udenforstående fra deltagelse i afholdsforeningens møder. Blev møderne for åbne, ville det være vanskeligt at opnå den fortrolighed mellem medlemmerne, som mange havde behov for. Rasmussens tanker blev dog afvist, efter at Schaltz på »en smuk måde fremstillede sit syn på sagen«, og så satte han – nok lige så vigtigt – igen sin stilling i foreningen på spil⁸⁰. Han fik sin vilje, men problemet medførte en splittelse og dannelsen af afholdsforeningen Dannebrog, med deltagelse af flere af foreningens ældste medlemmer⁸¹.

Så godt faldt disse afholdsforeningens nye samarbejdspartnere til, at lærer M. S. Andersen blev valgt til formand i Thisted Afholdsforening i 1896⁸². Dette var dog ikke uproblematisk. Hvis der kom et nyt lederlag

77. Drejer Hans Rasmussen var medlem af Arbejderforeningens bestyrelse fra 1897 og var formand fra 1902 til 1922.

78. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 11/4 1889.

79. 'Højbjerg-Festen' og 'Festen i Koldby', i: *Stjernen*. Juli 1897, sp. 52-53; Afholds- og Skyttefesten paa Hannæs, i: *Thisted Amts Tidende* 13/7 1891.

80. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/9 1886, 25/4 1887.

81. Foreningens stifter og første formand farver Jensen angav direkte diskussionen om udenforstående som grund til sin udtræden af foreningen i oktober 1887, og det samme gjorde maler Petersen og skomager Rasmussen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/10 1887, 3/11 1887. Afholdsforeningen Dannebrog udskiltes fra Thisted Afholdsforening i perioden 1887-96 med 98 medlemmer i 1890 (64 ♂ 34 ♀) Afholdsforeningen Dannebrog. Medlems- og kassebog 1887-96.

82. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/3 1896.

I arbejdet for at blive accepteret i lokalsamfundet var Thisted Afholdsforening forståeligt nok bange for at blive forvekslet med Good-Templarismens næsten kultiske virksomhed i Thisted. Det skyldes nok bl.a. følgende lille notiits fra Thisted Amts Avis om Good-Templarlogen De syv Brødres indvielse af deres nye logelokale 21. maj 1886. »Efter Afsyngelsen af flere til Anledningen passende Sange, oplæste Skrædder P. Larsen I. Kapitel af Daniels Bog, hvorpaa Indvielsen fandt Sted, idet Drejer O. Larsen for Troen, Haabet og Kjærligheden bestænkede Alter og Gulv med rent Vand. Derefter forklarede P. Larsen Ordenens Opgave, fremviste Ordenssmykkerne og paaviste, at Ordenens Ceremonier kun var til for at have Pligter for Øje, samt at de Hemmeligheder, Ordenen har, kun var saadanne Familiehemmeligheder, som enhver i sin egen kreds kendte og erkjendte ikke at tilhøre Offentligheden og Sladderen. Mødet sluttedes derpaa efter Afsyngelsen af Sange og en Slutningsbøn. Det med Flag, Doktriner og Deviser smukkede Lokale, hvori et med Krusifix og Kors prydet alter, en Hædersplads for den øverste Myndighed samt Pladser for flere af Bestillingsmændene gjorde et godt Indtryk, en vis højtidelig Følelse greb den fremmede ved midt paa den solklare Eftermiddag at blive henflyttet til et oplyst Lokale«. Citeret efter Reform. Organ for den oprindelige Good Templar-Orden 15/6 1886, 93-94. Billedet stammer fra 1904. Foto på Det kongelige Bibliotek.

ind i foreningen ville selve kontakten med det sociale problem gå tabt, mente mange⁸³. Det var nok netop med lærer Andersen i tankerne, at den førnævnte kritiske skomager Rasmussen, der i mellemtiden var vendt til-

83. 1880ernes afholdsbbevægelse har heri en tydelig lighed med den moderne AA-bevægelse (anonyme alkoholikere), der mener, at man kun gennem ligeværdighed kan få alkoholikeren i tale.

bage til afholdsforeningen fra den nu nedlagte protestforening Dannebrog, under en diskussion af formandsvalget i 1896 anførte, at til en god ledelse hørte prøvede kræfter. Han hævdede »at der er en vis Tilbøjelighed i Foreningerne til, naar der bliver indmeldt et medlem, der er lidt mere end de andre, straks at vælge ham ind i bestyrelsen.« Han ville advare herimod⁸⁴. Han tænkte ganske vist ikke på nogen bestemt, men vi har vel lov til at gætte på drejer Hans Rasmussen og lærer M. S. Andersen.

Succesen med samarbejdet med grundtvigianerne gjorde dog, at Thisted Afholdsforenings bestyrelse besluttede at foreslå, at landsforeningen, Danmarks Afholdsforening, anvendte midler til én eller flere afholdstales ophold på en højskole⁸⁵. – Schaltz førte ordet herom på Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde i 1891, og blev refereret derfor i de landsdækkende afholdsblade. Han begrundede næppe overraskende sit forslag med, at foreningerne herved kunne trække folk af de højere samfundslag til møderne⁸⁶.

Schaltz' forslag om talerne førte til en længere debat i afholdsbladene om begrebet dannelse. Ferdinand Nielsen, en 23-årig grundtvigsk afholdstaler, svarede lidt belærende, at Schaltz ikke havde grund til at blive duppet over dannede foredragsholdere, men skulle værdsætte sine simple og ærlige medafholdsmænd noget højere. Drikkeriet havde altid efter hans mening fundet sine stærkeste støtter i de højeste kredse; hvorfor skulle man da have disse kredse som afholdstalere: »Nu for Tiden bedømmer man tit Mennesker efter Titler, en Stilling, de ere fødte til, en ydre Glans, som mange letsindige og forfængelige Mennesker formaar at omgive sig med. Tiden kræver tilsyneladende ydre autoritet paa alle Omraader. En Sandhed gjør ikke saa stor Virkning, naar den udtales af et »simpelt« Menneske efter almindelig Sprogbrug, som naar den udtales af »dannede« Mennesker, selvom det »simple« Menneske er langt bedre, som Menneske betragtet, end det »dannede«. Det er en næsegrusliggende Tilbedelse af en »forloren Dannelse« en kasten sig paa Knæ for en slyngelagtig flotthed⁸⁷. Man kan sige, at Ferdinand Nielsen, ved på grundtvigsk vis at lefle for det oprindelige som ædelt og uspoleret misforstod og undertrykte af-

84. Medlemsmødet, i: *Stjernen* juli 1895 sp. 52.

85. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1890.

86. Referat, i: *Dansk Afholdsblad* 17/7 1891, s. 226; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/4 1891.

87. H. F. V. Christensen: 'Afholdssagens Talsmænd', i: *Dansk Afholdsblad* 11/9 1891, s. 292-3; Ferdinand Nielsen: Svar til Hr. H. F. V. Christensen, i: *Dansk Afholdsblad* 18/9 1891, s. 299; A. Pedersen: Afholdssagens Talsmænd, i: *Dansk Afholdsblad* 23/10 1891, s. 338.

holdsbevægelsens dannelsestrang, ikke mindst Schaltz' spidsfindige pointe om, at de dannede nok var ansvarlige for drikkeskikken, men at afholdsarbejdet netop derfor skulle inddrage disse »dannede« grupper – ikke for at efterligne deres skikke, men for at være med til at forandre dem til det bedre.

Schaltz' tanker mødte opbakning på Danmarks Afholdsforenings delegeretmøde, og han præciserede dem derfor det følgende år: »I Byerne er det saadan, at det er nødvendigt for tilslutning til Afholdsmøderne, at anerkjendte dygtige Mænd ved Lejlighed taler Sagen«⁸⁸. Og mon han ikke tænkte på netop samarbejdet med grundtvigianerne i Dansk Forening, når han et par år senere blev refereret for en overbevisning om, at der fandtes en »Del gode Kræfter trindt omkring i Foreningerne, der kunde gøres mere Brug af som Foredragsholdere, end Tilfældet er«⁸⁹. At Schaltz' udenforstående ikke i større omfang meldte sig ind i afholdsforeningen og dermed opgav deres drikkeskikke, er en anden sag.

Men hvordan kunne grundtvigianerne overhovedet samarbejde med en forening med disse sekteriske tilbøjeligheder – langt værre end arvefjenden Indre Mission. Den egentlige anledning til afholdsforeningens hamskifte var nok foranlediget af, at Indre Missions høvding Vilh. Beck i 1890 kom med nogle hidtil uhørt hårde angreb på afholdssagen. Det provokerede den lokale grundtvigianer M. Brodersen til at tage til orde i Thisted Amts Avis, hvor han forsvarede afholdssagen i en længere debat med den lokale missionske præst, L. Løgstrup⁹⁰. Som grundtvigianer følte han nu tydeligvis – modsat situationen i begyndelsen af 1880'erne – et større fællesskab med afholdsfolkene, end med missionsfolkene. (Måske grundet i devisen: mine fjenders fjender er mine venner!) Debatten foregik netop samtidig med at baptisten O. C. Mikkelsen holdt prædikener i afholdshjemmet og formentlig provokeret af disse prædikener besluttede afholdsbestyrelsen at mindske sekternes indflydelse i foreningen⁹¹. De sekteriske talere blev derefter færre og færre for helt at glide ud ved århundredskiftet, hvor man også helt konkret besluttede ikke at leje salen ud til mormo-

88. 'Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Aarhus den 11.-13. juli', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1892, s. 227.

89. P. Bach Holegaard: Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Hjørring. i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforening«s Virksomhed 1893/94*, s. 51.

90. M. Brodersen: 'Wilhelm Beck og Afholdssagen', i: *Thisted Amts Avis* 20/3 1890; T. Løgstrup: Åbent Brev til M. Brodersen, i: *Thisted Amts Avis* 24/3 1890. Debatten fortsatte april måned ud.

91. Bestyrelsen besluttede, at Schaltz som foreningens formand skulle redegøre for Mikkelsens – manglende – relationer til foreningen i bladene, men dette blev formentlig opgivet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1890.

nerne oftere⁹². Adskillelsen mellem sekterne og afholdsforeningen faldt dog sammen med, at sekterne etablerede sig fastere med egne lokaler i byen.

Det betød, at afholdsbevægelsens kulturarbejde i mange af foreningerne under Danmarks Afholdsforening fik et grundtvigsk/folkeligt præg. I Thisted som på landsplan blev begrebet »den folkelige afholdsbevægelse« betegnelsen for den side af afholdsbevægelsen, der ikke legitimerede afholdenhed kristeligt, men betragtede afholdsvirksomheden som en del af »den folkelige bevægelses« aktiviteter på lokalt plan. *Men blev afholdsforeningen ikke blot derved et sekundært led i den grundtvigske sfære i lokalsamfundet, og mistede afholdsfolkene ikke derved netop den selvstændige følelse af kulturel overlegenhed, som kendetegnede afholdsbevægelsen i nabolandet Sverige?* I Sverige blev afholdsbevægelsen den dominerende folkelige og oplysende organisation i lokalsamfundet. Måske var der alligevel et strejf af sandhed i Ferdinand Niensens synspunkt om at afholdsbevægelsen skulle satse på egne ressourcer om den skulle overleve⁹³?

De ustabile medlemmer

På Schaltz' liste fra 1892 er der fra 121 (82 ♂, 39 ♀) af de 348 medlemmers vedkommende anført årsagen til, at de forlod foreningen inden 1894. Heraf fremgår det, at 31 mænd og ingen kvinder var udslettet, fordi de havde »brudt« afholdsløftet. 36 havde »udmeldt« sig eller var bare blevet »slettet« for restance, og 49 var »rejst« deraf havde kun fjorten meldt sig ind i en ny forening på deres nye bopæl, og fem var døde.

Den stærke ideologiske tilknytning til Amerika konkretiseredes i en øget emigration dertil. Hele tretten af de bortrejste havde angivet Amerika som destination. Når vi tager i betragtning, at Amerika kun blev nævnt for dem, der rejste direkte fra Thisted Afholdsforening til Amerika, og ikke for dem, der havde en dansk mellemstation på vejen, er udvandreandelen påfaldende stor. Som vi så det med afholdsværten, P. Larsen, var Amerika en flugtmulighed, når tilværelsen hjemme formede sig umuligt. En notits fra 1890 i Thisted Amts Tidende bekræfter denne formodning: »Foreningen talte 1ste Januar 265 [medlemmer] ..., af sidste Aars

92. *Thisted Amts Tidende* 29/3 1899; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/4 1899.

93. En sammenstilling af den svenske afholdskultur og den danske grundtvigianisme findes i Sidsel Eriksen: *'Vækkelse og afholdsbevægelse. Et bidrag til studiet af den svenske og den danske folkekultur'* i: Scandia, 1988, s. 251ff.

Afgang har ikke faa afrejst til Amerika, og det lader til, at det samme vil ske i Aar; der høres jævnlig fra nogle af disse, hvoraf flere staaer i Foreningen her endnu, saaledes er i Dag modtaget et Blad fra Urmager Heede med mange interessante Oplysninger i«⁹⁴. Notitsen henviser til emigration allerede før oplysningerne på Schaltz' liste fra 1892. Netop den udvandrede fri-missionsmand urmager Heedes »træk« i medlemmerne konkretiserer det ideologiske element i udvandringen: at de angloamerikanske vækkelsesstrømninger trak⁹⁵. Foreningens formand 1894-96, skrædder J. Jensen, flyttede også til Amerika og har formentlig også skaffet kontakter dér, som kunne trække flere medlemmer med⁹⁶. Den høje udvandrerdelen indicerer også, at afholdsforeningerne netop fik fat i mobile, udvandringspotentielle befolkningslag.

I en forening, der byggede på gensidig solidaritet om at udelukke alkoholen, måtte denne ustabile og uforpligtede holdning til sagen i en del af medlemsskaren være problematisk. »Nogle Medlemmer har drukket i Smug, andre har gjort det aabenlyst og er alligevel bleven staaende i Foreningerne, fordi man har tænkt, at de skulde blive bedre, og Foreningerne maatte jo paa ingen Maade gaa ned i Medlemstal,« mente en kritiker og pointerede, at det var vigtigst at holde foreningens sti ren⁹⁷. Blev medlemmer set rundt om i byen på værtshusene, og nøjedes de ikke dér med kortene og det tynde øl samtidig med, at de stod som afholdsmænd, var det unægtelig dårlig reklame for afholdsforeningen. Problemet var imidlertid, at bestyrelsens medlemmer ikke kunne være vidende derom, især når de som Schaltz ikke selv var gæster på værtshusene. Ved en vedtægtsrevision i 1885 besluttedes derfor, at hvert af medlemmerne var pligtige til at underrette bestyrelsen, dersom de havde kendskab til, at et andet medlem havde overtrådt løftet, således at bestyrelsen kunne tage affære og fratage medlemmet sit medlemsbevis og sin afholdsstjerne. Ville han ikke aflevere dette, fik bestyrelsen fuldmagt til at offentliggøre det pågældende medlems navn i byens blade. At bære afholdstegnet skulle virkelig for omverdenen være et bevis på afholdenheden⁹⁸.

Var det klogt, at bestyrelsen konsekvent udelukkede de folk, om hvem

94. 'Thisted Afholdsforening' i: *Thisted Amts Tidende* 11/2 1890.

95. Kristian Hvidt betoner det religiøse tilhørsforhold betydning for udvandring til Amerika særlig i forbindelse med de derfra importerede vækkelsesbevægelser mormonismen og baptemen, i: Kristian Hvidt: *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*, s. 282-300;

96. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/2 1906.

97. J. Jespersen: Fremad paa ny!, i: *Stjærnen* 1894, s. 22.

98. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/7 1885.

man vidste, at de havde drukket på trods af afholdsløftet med fare for at forvise dem ud i drukkenskab? Eller skulle bestyrelsen se igennem fingre med smådrikkeri og håbe, at foreningsmiljøet på langt sigt kunne holde »synderne« på ret køl? Ingen af mulighederne var i og for sig acceptable.

Fra 1886 enedes man om, at brud på løftet skulle medføre en skriftlig henvendelse til den pågældende om at møde til et bestyrelsesmøde og få afklaret sagen. Tanken hermed var tydeligvis ikke bare at genoptage medlemmet, men først at understrege problemets alvor over for ham. Mødte medlemmet derimod ikke op, skulle det være ensbetydende med udelukkelse⁹⁹. Det blev et næsten fast procedurepunkt på bestyrelsesmøder at tale med ikke afholdende medlemmer og true dem med udelukkelse, hvis de ikke i fremtiden kunne afholde sig fra nydelsen af spiritus. Foreningen prøvede at gøre udelukkelsen betinget ved hurtigt at genoptage den udelukkede – på prøve¹⁰⁰.

Bestyrelsesmedlemmerne, især smed Anton Larsen, kontorist Schaltz eller de, om hvem vi ved, at de selv havde haft alkoholproblemer, virkede som kontaktpersoner over for betrængte medlemmer ved at opsøge dem og søge at finde en løsning. Var der anger og løfte om forbedring, fik medlemmet i regelen en chance til. I 1893 havde Schaltz eksempelvis aftalt med tre medlemmer, der havde brudt løftet, at de »bliver staaende i Foreningen, da de lovede at blive trofaste Medlemmer herefter«. Der var almindelig enighed om et andet medlems genoptagelse, »da han meget ønskede det«, dog først efter at formanden, Schaltz, havde givet ham »en faderlig formaning«¹⁰¹. Alvoren skimtes, da det i 1896 kom op på et bestyrelsesmøde, at Slagter Flindt »som fuld Mand« havde meldt sig selv til formanden skrædder Jensen – Schaltzs efterfølger¹⁰². Vi kan fornemme rusens selvlransagelse hos Flindt, og hans gentagne forsøg på at overbevise skrædder Jensen om ikke at lade sagen medføre udelukkelse. Angeren medførte også i dette tilfælde nåde, men alligevel formåede Flindt ikke at holde afholdsløftet.

Adskillige gange er disse erfarne afholdsfolks tålmodighed nok blevet sat på prøver, som kun en personlig kender af alkoholproblemerne kunne mestre. I 1887 havde to andre af foreningens medlemmer nydt spiritus. Bestyrelsen ville nødig udslette dem af foreningen for, som det hed, at de

---

99. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/3 1886.

100. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/7 1885; *Danmarks Afholdsblad* 4/2 1887.

101. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/9 1886; 9/11 1889; 1/8 1886; 29/8 1893.

102. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/4 1896.

ikke helt skulle gå til grunde. De blev i stedet tilsagt til at møde en mandag for at modtage en skarp irettesættelse og for samtidig at blive frataget deres afholdsstjerne og medlemskort. Disse skulle først udleveres dem efter tre måneder, hvis de i den forløbne tid havde vist sig som pålidelige medlemmer. Kun den ene, murer Niels Christensen, fremmødte. Han afleverede sit tegn og bevis og modtog advarslen af formanden og det i nærværelse af flere af de andre bestyrelsesmedlemmer. Den anden måtte formanden selv henvende sig til. Men inden prøvetiden var omme, havde Niels Christensen alligevel ikke kunnet holde sig. Det besluttedes derfor at smide ham ud¹⁰³. Meget bedre gik det ikke skomager S. Nielsen, der ønskede genoptagelse i marts 1887. Bestyrelsen besluttede at genoptage ham, men på prøve til maj. Så længe kunne han ikke holde sig. Allerede en uges tid efter fik bestyrelsen underretning om, at han havde drukket igen, og han blev derfor endeligt udslettet. At også skomageren tydeligvis var stærkt interesseret i igen at indgå i afholdsforeningens beskyttende fællesskab ses af, at han allerede i april samme år søgte genoptagelse. Og at foreningen ønskede at holde stien ren ses af, at han endnu en gang blev afvist med begrundelsen: »meget upålidelig«. I juni optoges han dog igen på prøve i et par måneder, men i slutningen af juli inden prøvetidens udløb, besluttede bestyrelsen endeligt ikke at genoptage ham, fordi han ikke havde kunnet holde prøvetidens forbud¹⁰⁴. Kun en enkelt gang blev det nødvendigt at avertere i byens blade, at mejeristen M. Nielsen ikke længe var medlem. Han havde ikke villet aflevere stjerne og medlemsbevis¹⁰⁵.

For at styrke båndet mellem medlemmer og bestyrelse opdeltes byen i 1887 geografisk i otte lige store dele eller »roder«, således at hver af bestyrelsesmedlemmerne blev ansvarlig for medlemmerne i en sådan rode. Han skulle føre selvstændige »Rodelister« over bevægelser i medlemsskaren i hans rode, og disse lister skulle fungere som foreningens primære medlemsliste, hvorfor foreningens centrale medlemsliste blot skulle ajourføres før generalforsamlingerne¹⁰⁶. Så succesrigt blev forehavendet, at det snart besluttedes ikke blot at have en rodemester i hver bydel, men at denne i udfyldelsen af sit arbejde skulle have en til to medhjælpere, med samme myndighed og ansvar som ham selv. De skulle tilsammen danne et egentligt tilsynsførende kontaktudvalg¹⁰⁷, som havde lokalkendskab til by-

103. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/4 1887; 24/4 1887, 12/2 1887.

104. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/3 1887, 26/3 1887, 12/4 1887, 23/4 1887, 11/6 1887, 30/7 1887.

105. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/2 1898.

106. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/5 1887.

107. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/4 1900.

delen og dens befolkning. Og så var kontrollen så fuldstændig, at foreningen ikke blot holdt øje med sine egne medlemmer: Bestyrelsesmedlemmet skomager Rasmussen henvendte sig i 1887 til formanden for den nærliggende Willerslev afholdsforening om et medlem, som flere gange havde brudt sit afholdsløfte ved besøg i Thisted¹⁰⁸.

Rodemestrene varetog i det hele taget foreningens interesser i bydelen. De indkasserede bidrag til afholdsvirksomheden blandt de bedrestillede i deres rode, der havde råd, og holdt øje med hvem, der havde hjælp og støtte behov. Og ikke mindst kunne disse rodeudvalg fornemme, hvor i byen der fandt ulovlig udskænkning af berusende drikke sted, – smugkroer, så bestyrelsen kunne tage affære¹⁰⁹. Helt absurd blev situationen i år 1900, hvor det kom til bestyrelsens kendskab, at adskillige af foreningens afholdsfolk helt mod afholdsforeningens præmisser lokalt betragtede rødvin som en uskyldig afholdsdrik¹¹⁰.

Det stille arbejde

Vi møder eksempel efter eksempel i forhandlings- og medlemsprotokollen på, at det langt fra var alle drikfældiges alkoholproblemer, der virkelig kunne løses med afholdsforeningens fællesskab og truslen om udelukkelsen derfra. Flere gange diskuterede foreningen ganske vist afskaffelsen af det lidt gammeldags afholdsløfte for derved at gøre foreningen mere åben for udenforstående. Hver gang holdt Schaltz dog stærkt på at bibeholde det. Antagelig belært af sin egen erfaring med afholdsarbejdet i Thisted anførte han, at: »Mange havde følt sig meget styrket ved løftet: De havde derved fået kraft til at modstå det onde, som de tit og ofte uden held havde arbejdet på at overvinde«¹¹¹. Men faktisk var afholdsløftet også det eneste »middel« foreningen kunne anvende mod alkoholen.

Kontorist Schaltz søgte dog at gribe problemet noget mere systematisk an. En forudsætning herfor var et overblik over problemets omfang og karakter, hvilket var den direkte anledning til den ovenfor omtalte nye medlemsliste fra 1892¹¹².

Af Schaltz' medlemsliste aftegnes en restgruppe på 28 personer, som vi af kommentarer i medlemslisten om deres tidligere forhold til afholdssa-

108. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/7 1887.

109. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/8 1896.

110. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/2 1900.

111. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/7 1885.

112. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/4 1891, 9/4 1891.

gen kan se allerede var røget ind og ud af foreningen én eller flere gange, og som måske havde været inde hos de højtidelige Good-Templarer i afholdshjemmets logelokale eller i logelokalet henne i Nørregade også. Det var en gruppe ustabile, som afholdsforeningen ikke havde kunnet hjælpe. De ville tydeligvis gerne være i afholdsforeningen, men formåede notorisk ikke at holde løftet. Det var alle mænd, om hvem vi ved, at de 15 var gifte, de 8 var ugifte og de 4 var enkemænd. For 19 af disse var angivet drikfædighed før indmeldelsen – og altså også efter, medens andre 5 havde været mådeholdne. Og så var restgruppen givetvis en del større end måleligt på 1892-listen, idet listen naturligvis ikke omfattede dem, der i 1892 var udelukket af foreningen for brud eller temporært var i andre afholdsforeninger – eller i en af -logerne, men som ønskede at komme ind i Thisted Afholdsforening igen.

I længden gik det ikke blot at udelukke de svage, for hvem foreningen måske i virkeligheden var dannet. Kontorist Schaltz optog derfor medlemspleje af de mere belastede medlemmer, som var opgivet af foreningerne, i et snævrere regi, som han kaldte »Det stille arbejde«. Betingelsen for at være medlem af »Det stille Arbejde« var, at man tidligere havde »nydt de stærke Drikke til overmaal«, og man måtte dertil love aldrig at nyde forfriskninger i det hele taget på værtshusene. Det stille arbejde blev udført i Hjemmene, hvor man skulle »søge at få Hustruen til at glemme Mandens Fortid«. Det var ganske vist ikke altid så let, men ved hjælp af »god vilje og kærlighed« kom man langt. Schaltz tænkte sig tydeligvis en personlig og eksistentiel vejledning til den, der måtte være faldet uden for fællesskabet – en parallel til den kirkelige sjælesorg?

Schaltz præsenterede Det stille Arbejde på Danmarks Afholdsforenings årsmøde i 1895 som eksempel til efterfølgelse. Dér påviste han interessant nok med eksempel i Thisted (vi ved ikke præcist hvad), hvordan denne underafdeling ofte kunne være »Mellemed mellem de faldne og deres Foresatte og derved hjælpe dem i økonomisk Henseende«¹¹³. Schaltz trak sig helt tilbage i »Det stille arbejde« i 1894, og det blev anerkendt i 1895 som en underafdeling af foreningen og understøttet herfra¹¹⁴.

113. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 29/10 1894; 4/2 1895; Danmarks Afholdsforeningens Aarsmøde i Fredericia den 9., 10. og 11. Juli 1895, i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforenings Virksomhed i dens 15. Regnskabsaar fra 1. April 1894 til 31 Marts, 1895*, s. 33-37.

114. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1894, 19/3 1895.

Selvhjælpstanken

Vi har allerede set, at afholdsforeningen på forskellig vis hjalp folk over deres alkoholproblemer, forhindrede andre i at få dem og derved medvirkede til at holde folk på afstand af fattigvæsenet. Hvorvidt dette lykkedes er vanskeligt at måle. Men på 1892-listen havde Schaltz afsat plads til oplysninger om hvem og hvor mange, der havde modtaget fattighjælp før indmeldelsen i Thisted Afholdsforening. Den viste, at kun ni ud af de i alt 348 medlemmer havde modtaget fattighjælp, og af disse havde tre kunnet give afkald derpå efter indmeldelsen. Rubrikken var dog kun udfyldt bekræftende for de nævnte ni medlemmer og ikke afkræftende for de øvrige. Men havde afholdsforeningen overhovedet mulighed for at yde helt konkret hjælp ud over den rent menneskelige støtte?

Thisted Afholdsforening fungerede ideelt som et solidarisk familiefællesskab omkring afholdshjemmet. Det var eksempelvis foreningens formand, der annoncerede dødsfald i avisen og repræsentanter for foreningen ordnede begravelsen og mødte op på kirkegården med fane og krans¹¹⁵. Tanken om at følge den tætte personlige støtte til afholdenhed op med en konkret økonomisk støtte, har også ligget uendelig nær. Naturligt var det for foreningen i oktober 1886 at afholde tombola til fordel for et medlem smed Niels Klemmensens enke¹¹⁶. Men behovet var egentlig udtømmeligt blandt foreningens medlemmer. Spørgsmålet om oprettelse af syge-, enke-, begravelses- og andre understøttelseskasser til at foregribe de økonomiske konsekvenser af sociale og begivenheder blev et vigtigt element i foreningens virksomhed.

Det er klart, at en så stor gruppe ubemidlede mennesker ikke pludselig kunne stampe kapital op til kasserne til solidarisk støtte af hvem som helst, selv om de var afholdsfolk, og behovet var der. Løsningen blev den logiske, at sådanne kasser nok blev knyttet til afholdsforeningen, men alligevel kun henvendte sig til den del af medlemmerne, der havde betalt til dem, ligesom tilsvarende kasser uden for afholdsforeningens regi. Kasserne var med andre ord organiseret efter forsikringsprincippet helt i overensstemmelse med foreningens selvhjælpsprincip. Argumentet for i 1887 at oprette en sygekasse specielt for afholdsfolk var, at afholdsfolk pr. definition var mindre syge end andre, og at deltagelse i en sådan kasse derfor skulle være billigere end deltagelsen i andre sygekasser. Fortabelse af retigheder i sygekassen skulle dertil være et incitament til at holde afholds-

115. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/5 1890; 1/12 1887; 12/12 1888.

116. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/10 1886.

løftet. Kassen skulle yde fri læge og medicin (dog ikke hvis lægen ordinerede vin eller brændevin), og til kassens mandlige medlemmer, familieforsørgerne, skulle tillige ydes et mindre pengebeløb pr. sygedag¹¹⁷. Resultatet blev imidlertid, at Sygekassen langt fra kom til at omfatte alle foreningens trængende medlemmer – nærmest ingen – for *var* man trængende, havde man ikke råd til at stå i kassen. Sygekassens medlemstal forblev således lavt, og udgjorde kun godt 1/10 af afholdsforeningens medlemmer, men dog en noget større andel af forsørgerne. Faktisk udelukkede Sygekassen i flere tilfælde svage medlemmer for restance og for løftebrud. De tabte dermed deres ret til sygesikringen¹¹⁸. Og så var Sygekassen ikke forpligtet overfor de afholdsfolk, der ikke havde indmeldt sig. En måske utilstet konsekvens af sygekassens oprettelse var det, at foreningen i 1887 afviste at indsamle penge til et sygt medlem – han kunne have indmeldt sig¹¹⁹! En begravelseskasse blev oprettet i 1890 – men også efter forsikringsprincippet¹²⁰.

Spareforeningen »Glædelig Jul« havde til formål, at indsamle penge når de var der, og så udbetale dem igen samlet, når der var behov – ved juletid om vinteren. Og så var det svært at »glemme« opsparringen til julen. Foreningen havde nemlig ansat et medlem som bud til at forestå den løbende indkrævning af beløb¹²¹. Ligesom Sygekassen fungerede Glædelig Jul også som en slags social sikring. Kom man i en uforudset situation, kunne man begære sit opsparede beløb udbetalt eller evt. låne på det.

Det var nok, fordi der var så mange drikfældige blandt krigsveteranerne, at kontorist Schaltz ønskede, at afholdssagen skulle samarbejde med Våbenbrødrene (krigsveteranforeningen fra 1848), som allerede fra 1887 fik frit lokale i afholdshjemmet¹²². Schaltz var også med i oprettelsen af en Forsvarsbroderforening af krigsveteraner fra 1864 i Thisted i februar 1888 – uden at dette dog førte til en overvældende opbakning til afholdssagen fra forsvarsbrødrenes side. Begrundelsen var ifølge »Thisted Avis« – at afholdsforeningen ikke havde Kongen med i sit valgsprog og derfor ikke betragtedes som en god dansk fædrelandssindet forening. Venstrebladet Thisted Amts Tidende, der oftest holdt med Thisted Afholdsforening,

117. Maler Petersen, slagter Aggerholm, brøndgraver Elsted, tømrer P. Jensen smed Anton Larsen. 'Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 19/3 1887; 'Fra Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888.

118. Thisted Afholdsforenings Sygekasse. Forhandlingsprotokol 1888 – bl.a. 5/8 1890 blev et medlem udelukket for brud på løftet.

119. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/7 1887.

120. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/9 1890.

121. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/12 1892.

122. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 12/12 1887.

kommenterede dette med, at [højres] militæropdragelse af mange ikke »anses som nogen særlig god Skole for Afhold«¹²³ 1892-listens oplysninger om soldatertjeneste og medlemskab af henholdsvis forsvars- eller våbenbroderforeningerne var nok beregnet på en vurdering af disse sammenlutningers effektivitet. Det er tankevækkende, at kun ni af foreningens kendte ialt 51 tidligere soldater var forsvars- eller våbenbroder. Blandt disse ni var der kun fire af de 23 forhenværende drikfældige. Afholdsforeningen fik således fat i mindst 19 fhv. drikfældige soldaterskæbner, som ikke fik hjælp fra de dertil indrettede støtteforeninger¹²⁴.

Selve Afholdsforeningens virksomhed finansieredes for størstedelen ved medlemmernes kontingent, som trængende medlemmer dog kunne fritages for. Og dertil blev overskud fra fester en voksende indtægtskilde. Men Afholdsforeningen var afhængig af støtte udefra. Afholdsforeningens virke var utvivlsomt en støtte for kommunen og kommunens skatteydere, der som påvist af Schaltz fik mindsket deres fattigforsørgelsesforpligtelser, men støtten fra byrådet blev dog aldrig overvældende¹²⁵. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at foreningen modtog en del bidrag fra mange af byens borgere, der ikke var blandt medlemmerne, men som derved ønskede at vise deres sympati for sagen – en slags aflad, der vel egentlig reelt fastholdt afholdsforeningen i en underlegen position i forhold til de velstillede mådeholdsdrikkere? Borgerne var desuden flittige aktietegnere i afholdshjemmet. Også byens Sparekasse og Thisted Bank fandt virksomheden værd at støtte¹²⁶.

Kvindeforeningen

Intet tyder på kvinderne markerede sig særligt stærkt i afholdsforeningen, som det ellers er kendt fra udlandet. Foreningen havde også, når der bort-

123. 'Fra et Møde i den herværende Forsvarsbrødre=Afdeling' i: *Thisted Amts Tidende* 7/2 1888.

124. At der var brug for afholdsfolk i forsvarsbroderforeningerne fremgår dog af, at foreningen drøftede at forslå på landsmødet, at dertil kvalificerede Afholdsfolk indmeldte sig i de nu oprettede Forsvarsbrødreforeninger. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/4 1889; 'Fra et Møde i den herværende Forsvarsbrødre-Afdeling' i: *Thisted Amts Tidende* 7/2 1888; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 5/3 1887; *Selskabet de danske Forsvarsbrødre for Thisted og Omegn 1888 – 21. Jan. – 1913*, 1913.

125. 'Bidrag til Afholdsforeningen Dannebrog', i: *Thisted Amts Tidende* 14/3 1888.

126. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/6 1896, 18/8 1886, 21/12 1889; Thisted Afholdsforening. Kassebog 1886-1901.

ses fra de helt unge kvinder i sammenligning med udlandet, forbavsende få enligstående frøkener som medlemmer. Kvinderne ses afgjort ikke som udfarende eller initiativtagere i denne mødevirksomhed. Faktisk tyder en del på, at de holdt sig i baggrunden: »Der er saa tit paa Mandags-Møderne bleven talt for at faa Kvinderne til at sige et Par Ord, men jeg tænker, at mange maaske ikke har Mod, de undser dem for at staa op og sige noget saadan er det da med mig«¹²⁷, skrev sysersken Andrea Vang i 1894. Andrea Vang var selv ugift i 1894, men blev indmeldt som 16-årig formentlig sammen med sin 48-årige ugifte moder i 1888, og udgjorde nok som sådan et »emanciperet« mindretal i foreningen. Kvinderne viste heller ikke nogen særlig udfarenhed, da Thisted Afholdsforening i 1891 arrangerede et møde med kvindeforeningssagittatoren Elisabeth Selmer¹²⁸.

Tankevækkende er det dog, at fjorten af kvinderne i Thisted Afholdsforening, mest hustruer til de mandlige kærne- og bestyrelsesmedlemmer organiserede sig i marts 1887 i en Kvindeforening med det formål at indsamle brugbart tøj til foreningens trængende medlemmer. Og »restgruppens« understøttelsesbehov blev for en del afbødet med denne Kvindeforening. Kvindeforeningen samledes regelmæssigt hver 14. dag for at reparere og omsy tøjet tildels sammen med kvinderne fra de mest trængende familier. Arbejdet finansieredes ved at foreningens medlemmer ydede et ugentligt bidrag, men af og til afholdt Kvindeforeningen også bazar over de forarbejdede genstande og fik dermed økonomi bag projektet. Og det var betragtelige beløb, Kvindeforeningen fik samlet sammen. Overskuddet fra Kvindeforeningens arbejde blev en vigtig del af den finansielle baggrund, da Afholdsforeningen var i vanskeligheder med afholdshjemmet i 1889, hvor kvinderne gik ind med en stor pant i hjemmet. Da der endelig oprettedes en understøttelseskasse i 1892, var Kvindeforeningens midler hovedkapitalen.

På trods af, at kvinderne faktisk blev den eneste indtægtsgivende del af afholdsforeningens virksomhed, tyder intet på, at dette medførte en dertilsvarende indflydelse i foreningens anliggender. Kontorist Schaltz og hans tro følgesvend skrædder J. Jensen var henholdsvis sekretær og kasserer i kvindeforeningen. Understøttelseskassens midler blev sammen med de naturalier, der måtte være doneret af foreningens medlemmer uddelt ved juletid til de medlemmer, som foreningens mandlige bestyrelse fandt værdige dertil – ud fra deisen ingen hjælp uden selvhjælp

127. Andrea Vang: 'Et Par Ord til Kvinden', i: *Sjærnen* Juni 1894, s. 44f.

128. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/1 1891.

er forsøgt. En ufravigelig forudsætning var det dog, at bidrag først kunne modtages, hvis man i tre år havde opfyldt forpligtelsen (om afhold)¹²⁹.

Forholdet til Arbejderforeningen

Afholdsforeningens selvhjælpsarbejde erstattede dog på ingen måde Arbejderforeningens, der jo som økonomisk forening unægtelig havde mere at dele ud af. Meget tyder på, at de fleste afholdsfolk nok var medlemmer af Thisted Arbejderforening, og som privatpersoner nød godt af de økonomiske fordele deraf¹³⁰. Alligevel var de ikke mange nok til at sikre afholdsforeningen et bidrag til købet af Afholdshjemmet i 1889¹³¹.

Det var næppe tilfældigt, at Thisted Arbejderforening blev central på landsplan i de stadig mere påtrængende diskussioner om (for)brugsforeningernes spiritussalg. De radikale afholdsfolk mente, at da afholdsfolk i deres afholdsløfte havde lovet at bekæmpe alkoholen, kunne de ikke ifølge afholdsforeningens sædvanlige praksis samtidig være medlemmer af (forbrugs)foreninger eller som her af Thisted Arbejderforening, der ikke blot tillod spiritussalg, men også tjente på det. Afholdsfolkenes medlemskab blev dog forsvaret af Thisted Afholdsforenings første formand, farver Jensen, som en simpel nødvendighed: »Følgen af ikke at kunne staa baade i denne og i Afholdsforeningen vilde være, at man maatte melde sig ud af Afholdsforeningen ... Farver Jensen havde forsøgt at tale ved Arbejderforeningens møder, men uden held. Han håbede dog med tiden at kunne sætte spiritussen ud af Arbejderforeningen. At forbyde afholdsfolkene at være medlemmer dér, ville dog være problematisk. Medlemmerne fik nemlig 10-12 % dividende, og dette var et væsentligt tilskud til byens småkårsfolks økonomi, som folk næppe ville undvære til fordel for afholdsforeningerne«¹³². En for stram politik ville derfor reelt udelukke disse arbejdermedlemmer fra afholdsforeningen – og ikke omvendt! Farver Jensen

129. Thisted Afholdsforenings Kvindeforening, i: *Stjernen* April 1894, sp. 14; Vedtægter for Thisted Afholdsforenings Understøttelsesfond for trængende Medlemmer, i: *Stjernen* jan. 1897, sp. 147-148; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 16/1 1894, 13/1 1896, 5/10 1897, 4/10 1898, 2/7 1896, 21/12 1895; Thisted Afholdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 19/3 1887; Sidsel Eriksen: *Søster Silfverbergs Sorger. En historie om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsgitator og feminist, og om hvorvidt den danske afholdsbevægelse blev en kvindebevægelse*, under udgivelse 1991.

130. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 10/12 1901.

131. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 15/3 1889; 11/3 1890.

132. Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde d. 28., 29, og 30. Juni 1887, i: *Dansk Afholdsblad* 22/7 1887, s. 226f.

var tydeligvis endnu i 1892 alene om den formening, at Jensen var tydeligvis endnu i 1892 alene om den formening, at forbrugsforeninger godt kunne bestå uden udskænkning af spiritus¹³³. Først i 1913 var afholdsopinionen i Arbejderforeningen blevet stor nok til en helt kompromisløs afskaffelse af spiritushandelen¹³⁴.

Tømmermænd og socialister i afholdshjemmet

Meget tyder på, at afholdsbevægelsen som en småkårsbevægelse blev katalysator for arbejderbevægelsen i byen. Var lønnen dårlig eller var der intet arbejde, kunne det efter nogle af medlemmernes mening ikke hjælpe med nok så meget selvudvikling, selvdisciplin og selvhjælp – og det kunne der vel være noget om. Vi ved, at en af afholdsforeningens fremtrædende medlemmer, maler Petersen, var en hovedfigur allerede i 1884 ved et indkaldt »Arbejdermøde«, hvor man ganske vist forgæves søgte at danne en Socialdemokratisk Forening¹³⁵. Foreløbig måtte småkårsfolkene i Thisted som i mange andre byer nøjes med at organisere sig i Venstre.

Afholdsbevægelsen var imidlertid den eneste af byens småkårsbevægelser, der havde egne lokaler, og dem stillede afholdsfolkene jo gladeligt – mod betaling – til rådighed for andre. Det passede fint ind i afholdsfolkernes kulturkamp, at også arbejdermøder kunne foregå i en afholdende ramme.

Lige fra Afholdsforeningens start havde den tilbudt samlingslokaler for de afholdende lærlinge. En egentlig lærlingestue blev indrettet i efteråret 1900 i en sidebygning. Dertil fik de unge et værksted uden for restaurationen¹³⁶. En Rejseforening for Håndværkssvende fik også lokaler på afholdshjemmet. Tre gæsteværelser og en svendestue stod til rådighed for udefrakommende svende. Foreningen blev stiftet i 1885 som en Understøttelsesforening under »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk«. Virksomheden finansieredes gennem svendenes kontingenter og frivillige medlemsbidrag fra byens beboere. Bestyrelsen bestod af flere af de gamle afholdsfolk¹³⁷. Ved at placere rejseforeningen på af-

133. C. C. Hedemann: 'Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Aarhus den 11.-13. Juli.', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1892, s. 226.

134. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 8/2 1903, 2/3 1913, 22/4 1913, 4/9 1913, 12/9 1913, 18/9 1913.

135. 'Arbejdermøde', i: *Thisted Amts Tidende* 28/8 1884.

136. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/10 1900.

137. Skomager F. C. Rasmussen, Karetmager M. Nielsen, Skræder N. S. Selmer, Typograf

holdshjemmet sikrede de gamle afholdsfolk unægtelig, at de udefrakommende svende fik et afholdende udgangspunkt for deres virke i byen.

Men også de lokale svendeforeninger benyttede afholdshjemmets lokaliteter. Af den fagforening af Snedkere og Tømrere, der blev oprettet i marts 1887, synes dog kun en ud af foreningens fem svende og to mestre at være afholdsmænd¹³⁸. En fagforening af Tømrer- og Murersvende lejede sig ind på Afholdshjemmet 1889¹³⁹. Svendeforeningen »Enigheden« fra 1887 fik på deres mødeaftener om tirsdagen lov til at låne af foreningens bibliotek¹⁴⁰.

Vanskeligere var det dog med den Socialdemokratisk Forening, der endelig blev dannet 20. august 1896¹⁴¹, og som naturligt nok hurtigt mødte spons blandt mange af småårfolkene blandt afholdsmændene. Et ønske fra den Socialdemokratiske forening om at leje lokaler på afholdshjemmet var faktisk begrundet i, at hele 3/4 af Socialdemokratisk Forenings medlemmer også var medlemmer af Thisted Afholdsforening eller af en af logerne. Alligevel blev sagen om lokaleleje – mod sædvane – afvist. Argumentationen for afvisningen gik interessant nok ikke på, at man ville benægte det store medlemsammenfald, men på at man »af hensyn til den skade, det mulig kunde blive for Bevægelsens Rolle, for Tiden [ikke] kunde indgaa paa dette lejemaal.« Om det var af frygt for at blive identificeret med socialismen og derved skabe problemer i samarbejdet med grundtvigianerne og borgerne, fordi man ikke anså socialdemokraterne for at kunne feste uden alkohol, som jo var en forudsætning for lån af afholdshjemmet, eller blot, som afholdsforeningen selv fremhævede, et forsøg på at undgå, at blande politik ind i den tværklassebaserede afholdsappel i samfundet, kan ikke afgøres. Af »Hensyn til den indre og rolige Udvikling« besluttede foreningen nemlig ikke at føre hver enkelt udtalelse under forhandlingerne herom til protokol eller overhovedet at foretage nogen særskilt stemmeafgivning.

Kort efter blev en afstemning alligevel fremtvunget og af resultatet: 51

Jul. Ludvigsen, skomagervend N. Petersen, rebslagersvend C. Jensen, Former C. B. Andersen: 'Et Par Ord til Overvejelse, i: *Thisted Amts Tidende* 16/10 1886; Rejseforeningens bestyrelse var skomager Rasmussen, Typograf Olsen og former Andersen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/1 1890, 7/1 1895, 14/3 1893, 21/10 1891.

138. 'En Fagforening for Snedkere og Tømrere', i: *Thisted Amts Tidende* 23/3 1887.

139. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 10/5 1889.

140. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/9 1887.

141. Thisted Socialdemokratiske Forening. Forhandlingsprotokol 20/8 og 25/9 1896: Smed P. Jørgensen, kasserer, Former P. Hansen, formand, Pottemager C. Pedersen, Bødker L. Madsen, Murer L. Chr. Olsen, Smed Knudsen, Skomager Mathiasen, Murer Anders Madsen, Smed Dysted.

imod og 31 for kan vi se, at socialdemokraterne faktisk udgjorde en væsentlig gruppe i foreningen¹⁴², og deriblandt flere af afholdsforeningens førende medlemmer: foruden maler Petersen, smed Dysted, murer Chr. Olsen, der byggede afholdshjemmet og afholdsforeningens formand i 1890'erne, skrædder J. Jensen¹⁴³.

Noget kunne dog tyde på, at socialdemokraterne i Thisted som i det øvrige land havde lidt tættere kontakt med afholdslogerne. Ovennævnte smed Dysted meldte sig faktisk ind i en af logerne. Og sandsynligvis var der flere med ham. Logelokalet på afholdshjemmet blev da også lånt ud til socialdemokraternes møder¹⁴⁴. Det endte dog hurtigt med et brud på lejekontrakten med logen i september 1898, fordi: »Der var nydt Spiritus i Lokalet« i forbindelse med foreningens to-års stiftelsesfest. En af socialdemokraternes bestyrelsesmedlemmerne M. Flindt var tilmed vidende derom. Han fik en irettesættelse af sine partifæller og ønskede sig derfor slettet af den socialdemokratiske forening. Men Slagter Flindt var også en ustabil afholdsmand. I Schaltz' protokol bar han betegnelsen »drikfædig før indtrædelsen«. Han var ugift og 37 år gammel som ekstra erhvervsbetegnelse var parentetisk anført »Skjærsliber«. Faktisk var det selvsamme person, som vi ovenfor så melde sig til afholdsforeningens bestyrelse »som fuld mand« den 14. april 1896 – blot et par måneder før dannelsen af den socialdemokratiske forening. Han må tydeligvis have været afhængig af afholdsforeningens støtte i højere grad end af den socialdemokratiske forening¹⁴⁵.

At arbejderbevægelsen og den socialdemokratiske forening i Thisted som mange andre steder havde et afsæt i afholdskredse er dog en kendsgerning, *et udtryk for at begge bevægelser i alt fald i menigmands bevidsthed havde en fælles målsætning i en bedring af småkårsfolkernes økonomiske og sociale vilkår, om end strategierne var forskellige.* Byens to førende socialister former Fritz Knudsen og snedkersvend Sven Poulsen, der spillede en stor rolle i Arbejderforeningen og i den begyndende socialdemokratiske organisering¹⁴⁶, var dog bemærkelsesværdigt fraværende i byens afholdskredse.

142. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 15/9 1896, 6/10 1896, 14/10 1896.

143. Socialdemokratisk Forening. Forhandlingsprotokol 15/12 1896.

144. Thisted Socialdemokratisk Forening. Forhandlingsprotokol 18/1 1898.

145. Thisted Socialdemokratiske Forening. Forhandlingsprotokol 3/9 og 19/11 1898. Ifølge Schaltz' medlemsliste fra 1892 er Flindt født 1865. Optaget 1/2 1893 nr. 1400, og slettet for brud. Genoptaget 23/1 1895 nr. 1596.

146. Jørgen Elklit, Jens Ole Petersen, Orla Poulsen: *Valg i Thisted, Folketingsvalgslisterne 1892 og 1898, 1987.*

Lærer ved Borgerskolen M. S. Andersen (1842-1925) var afholdsforeningens forbindelse til det grundtvigske miljø og blev som sådan også en samlingsfigur. Ved en skytte-, folke- og afholdsfest i 1891 talte lærer M. S. Andersen på en gang som afholdsmand og grundtvigsk foredragsholder og forenede dermed de to ideologier i en højere symbiose. Som god grundtvigianer tog han udgangspunkt i det gamle sagn om »Bjørnulff som dræbte Trolden Grind«, og talen blev refereret i Thisted Amts Tidende 26/6 1891: »Taleren fandt, at der i det gamle Sagn er givet et godt Billede af Drikkeondet, der døver sine Ofre, overmander deres Vilje og til Slutning, naar det helt har faaet Magten over et Menneske, trækker ham ned i Dybet og drikker hans sidste Hjærteblod«. Lærer Andersen førte siden talen over i sin egen tidligere forblindelse i forhold til afholdssagen: »Jeg har tidligere selv set ned paa Afholdssagen og dens Tilhængere, men saa fik jeg Øjet opladt for, at det var en Pligt baade imod mig selv, Hustru og Børn jøg hele det Samfund, jeg tilhører, at blive Afholdsmand, og nu hader jeg drikkeskikken lige saa ivrigt, som jeg før har sluttet mig til den. Afholdenhed skaffer en sund Sjæl i et sundt Legeme, den virker paa Moralen og styrker Sædeligheden. Den bringer Lys og Lykke i Hjemmene og sikrer Børnenes og derigjennem Landets Fremtid«. Foto Thisted Byhistoriske Arkiv.

Det andet slægtled

»Husk paa, I staar med et stort Ansvar; husk paa, det er Jer, der skal kæmpe i anden Omgang, og det beror paa Jer, om vort Folk skal rejse sig af sin Skjændsel og ryste Drikkeriets Lænker af sig. Og det gjælder derfor om at uddanne sine Ævner saa godt som muligt for at staa vel rustet til at tage Kampen op; ti vel er Afholdssagen en ren borgerlig og menneskelig Sag; men Kampen for dens Fremgang maa alligevel Kæmpes med aandelige Vaaben; og det er med Aandens Vaaben, at Sejren skal vindes. Derfor gaar det ikke an at sløse sin Tid bort, ti der vil komme en Dag, da der bliver Brug for alle vel udviklede Evner baade i den ene og den anden Retning. Og det er da saa mit lyse Haab, at der vokser en Ungdom op, der er sig sit Ansvar bevidst, og som med Kjærlighed og Troskab vil tage Afholdstanken op og føre den ud i Livet til endelig og afgjort Sejr«¹⁴⁷.

Opfordringen til »Det andet Slægtled« i afholdsforeningen kom fra drejer Hans Rasmussen i afholdsbladet *Stjernen* i 1896, som et led i debatten om »Hvad kan der gøres for at opdrage en ædruelig Ungdom«¹⁴⁸? Debatten var foranlediget af, at foreningen i løbet af 1890'erne bevidst havde optaget en masse unge medlemmer, *inden* de fik smag for drikkelag. En del af anden generation var som nævnt de ældre kærnemedlemmers konfirmerede sønner og døtre, men dertil kom en del kvindeligt tyende og unge svende og lærlinge fra byen. De tilsluttede sig ofte til afholdsforeningen gruppevis for at underskrive løftet – ikke usædvanligt i forbindelse med det stadig voksende antal fester på afholdshjemmet.

For fester og gøgl var nu blevet det mest virksomme agitationsmiddel blandt de unge. Mest vellykket var den underholdning, der kunne konkurrere på lige fod med eller helst bedre end det, der i øvrigt foregik i byen. Afholdsforeningen gjorde en særlig indsats på sessionsdagen, der nok var mange unge mænds første alvorlige møde med alkoholen¹⁴⁹, men nogle afholdsfolk mente endda, at optagelsen burde ske inden »det første Glas« overhovedet d.v.s. inden konfirmationen, hvor der efter gammel »Uskik og Brug«, som det formuleredes, »klinkes« med gratulanter,¹⁵⁰ hvorfor foreningen skulle agitere særlig flittigt blandt årets konfirmandhold endnu før konfirmationen. J. S. Schaltz advarede dog imod at udfrit-

147. Hans Rasmussen: Det andet Slægtled, i: *Stjernen*. December 1896, sp. 131-133.

148. Medlemsmødet, i: *Stjernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hanne. Juli 1895, sp. 49-55.

149. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/10 1895.

150. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/7 1884; Jens Jespersen: Et Par Ord til Overvejelse, i: *Stjernen* 1895, sp. 86ff.

te byens præster ved at være for aktiv for at »lokke« konfirmanderne til afholdsforeningen¹⁵¹. Han viste vel, at det kunne give problemer.

Det var i det hele taget ikke efter Schaltz' og andre af de ældre afholdsfolks mening sundt at støtte sig på dans og gøgl i ungdomsarbejdet. Frem for alt gik det ud over de svage, at bruge al foreningens energi på gøglet. Polemisk erklærede Schaltz sig derfor enig i den kritik af afholdsbevægelsen, som formuleredes af de religiøse bevægelser: »Vi ere tilbøjelige til at give Missionsfolkene paa Hatten, men vi Afholdsfolk burde undersøge, om vi ikke lede Afholdssagen paa en uheldig Maade, der støder religiøst vakte Mennesker«¹⁵².

Problemet var dog ikke bare dansen og gøglet, men snarere det, at mange af de nye medlemmer ikke følte sig særlig knyttet til foreningen, ikke tog løftet særlig tungt og derfor gik ud og ind af foreningen, som det passede dem. De havde helt andre forventninger til foreningslivet end de ældre og »prøvede« afholdsfolk. Hele debatten om *anden generationen* blev derfor et forsøg på at indsocialisere medlemmerne i den afholdende livsstil, som foreningens kærnemedlemmer havde erfaret sig til, var den bedste.

Drejer Hans Rasmussen fortsatte med velmenende forslag til, hvordan medlemsmøderne kunne være med til at knytte de unge sammen: »Det er selvfølgelig ikke min Mening, at der skulde holdes Afholdsforedrag ved disse Medlemsmøder, uden naar det kunde ske lejlighedsvis ved Folk, der bor i eller nær ved Kredsen. Men Interessen maa samle sig om Oplæsning og Sang. Der maa jo da rundt om i alle Kredse være en eller flere, der kan læse ordentligt op af en Bog, og naar Valget af Æmner bliver gjort med Skjønsomhed, er der nok, der kan fængsle Medlemmerne. Der er jo for Eksempel mange gode Fortællinger, baade større og mindre, og der er adskillige smaa Komedier som en nogenlunde øvet Oplæser godt kan magte, og der er mange Afhandlinger i Afholdsbladene, som det ved saadanne Lejligheder var værd at tage frem, og derved kunde der blive Stof til Samtale om Afholdssagen. Naar først Medlemmerne fik noget af Betydning at samles om en Gang om Ugen, vilde Interessen for Foreningen snart vokse. Medlemmerne vilde snart lære hinanden at kjende, man vilde lære at betragte hinanden som Kammerater, og man vilde meget snart faa Følelsen af at være i et Vennelag, naar man kom sammen til saadanne Møder. Derved vilde der skabes en fast organiseret

151. S. Schaltz: 'Har vi Ansvar?', i: *Stjærnen*, Oktober 1895, sp. 105f.

152. [C. C. Hedemann]: Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Svendborg, i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforenings« Virksomhed 1892/93, 1893*, s. 35.

Trop, som kunde være Afholdssagen til megen Støtte ved stadig at sørge for at drage flere og flere med til Møderne«¹⁵³.

Også købmand S. Pedersen fandt det problematisk at optage medlemmer som ikke reelt kendte noget til foreningens virke. De var identitetsløse, og arbejdede derfor ikke reelt for sagen. Han forestillede sig noget lignende som i Norge [og Sverige?], hvor en del medlemmer gik sammen og lærte og øvede hinanden i Oplæsning og i at holde smaa Foredrag, og paa den måde fik flere kræfter i ilden på møderne: »der maa tales lidt om Sagen til de ny Medlemmer, bydes dem velkommen til vort Arbejde osv. saaledes at de kom til at forstaa, det var det alvorlige, vi vilde have Medlemmer paa, og ikke Forlystelserne. Det kunde maaske se ud som jeg vilde have Fornøjelserne væk; nej det vil jeg slet ikke; vi maa byde noget for det, vi tager bort«¹⁵⁴. Selvom dansen var problemet, var der alligevel ikke noget gennemgående ønske om at stoppe den, for hvad skulle ellers være de unges adspredelse. Og så skulle udenforstående – Indre Mission – ikke diktere¹⁵⁵. Det var trods alt bedre, at holde de unges gøgl i en afholdende ramme.

Konsekvensen blev, at disse bestyrelsesmedlemmer begyndte at igangsætte foreningsaktiviteter for de unge parallelt med de tilbud, der ellers var i byen. På initiativ af drejer Rasmussen dannedes en skytteforening, der først kun var tiltænkt afholdsfolk, men som dog blev åben for alle, der underkastede sig de påtænkte love om afholdenhed¹⁵⁶. En sangforening blev oprettet for alle byens afholdsfolk. I sangforeningen var både Schaltz og lærer Andersen medlemmer. Den fik dog aldrig rigtig fat i ungdommen¹⁵⁷. Lærer Andersen var i 1890 initiativtager til dannelsen af en aften-skole på afholdshjemmet med dansk, skrivning regning og bogholderi som undervisningsfag¹⁵⁸. Skomager C. Larsen virkede for samarbejde mellem byens gymnastikforening og Thisted Afholdsforening¹⁵⁹.

Men de unge ville skabe deres egne rammer, som også førstegenerationen havde gjort det. De stiftede en dilettantforening i 1893 som underafdeling af afholdsforeningen¹⁶⁰. Og så blev der i 1896 dannet en ungdomsforening, der ganske vist var en del af afholdsforeningen, men som holdt

153. Hans Rasmussen: De lange Aftener, i: *Stjernen* 1895, sp. 101-102.

154. S. Pedersen: Optagelsen af Medlemmer, i: *Stjernen* 1896 sp. 180ff.

155. Fra Medlemsmøderne, i: *Stjernen* 1896, sp. 76f.

156. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/4 1896.

157. Fra Thisted Afholdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/10 1889, 12/8 1889.

158. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/8 1890, 28/8 1890, 26/8 1891.

159. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 13/5 1900.

160. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 28/11 1893.

sine egne møder – om torsdagen. Et klart brud med afholdsforeningens mandagsmødetradition var det, at ungdommen anvendte den sidste time af deres mødeaftener til danseskole¹⁶¹. Der var tydeligvis hermed sket en klar indholdsmæssig opsplitning mellem generationerne i foreningen.

Tragisk, men nødvendigt har det nok været at opleve, at Ungdomsforeningen i 1897 karikerede den tidligere foreningsformand Schaltz og foreningens første formand farver Jensen ved en revy. Det blev gjort så rammende, at det blev nødvendigt at bede de unge om muligt at gøre det godt igen¹⁶². Dette var den dråbe, der fremprovokerede en diskussion i 1898 af, om det fortsat var heldigt, at Ungdomsforeningen overhovedet stod som et led i Thisted Afholdsforening. Farver Jensen og Schaltz opfordrede faktisk til at samle ungdomsforeningens forskellige aktiviteter: sang, sport og dramatik under én hat i en selvstændig ungdomsforening¹⁶³. Noget tyder på, at denne ungdomsforening blev et led i det grundtvigske ungdomsarbejde. I alt fald ved vi, at foreningen deltog i et kursus for – de grundtvigske – Ungdomsforeninger¹⁶⁴.

Drikkeskikken

Foreningens succes må måles på, i hvilket omfang den formåede at bortskaffe drikkeskikken og igangsætte en levedygtig afholdskultur. Virkningen på foreningens gamle medlemmer rekrutteret blandt byens socialt sårbare befolkning fremstår som åbenlyst positiv. Men meget tyder på, at den gamle afholdsbevægelse omkring århundredskiftet havde nået et møtningpunkt, hvad angår størrelse. Jo mere succes afholdsforeningen fik, jo mindre brug var der for den, og jo mere havde foreningens ungdom brug for at bryde med de ældre afholdsfolks restriktive og alvorfulde linie – for at få det sjovt. Hvorvidt de gamle derfor på langt sigt havde søsat en levedygtig totalafholdskultur er tvivlsomt. Foreningens store kulturprojekt

---

161. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/7 1896, 17/11 1896, 15/12 1896, 7/1 1897.

162. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/4 1897.

163. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 26/4 1897, 20/7 1897, 23/7 1897, 3/4 1897, 6/4 1897, 1/7 1897, 11/2 1898.

164. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/11 1903; I Thy var der dog allerede en vis tradition for afholdenhed i ungdomsforeningerne. Allerede i 1894 havde det lokale afholdsblad *Stjærnen* meddelt, at Ungdomsforeningen i Sjørring havde besluttet med 15 stemmer mod 3 at udelukke spiritus fra foreningens møder. Ungdomsforeninger, i: *Stjærnen*, Juni 1894, sp. 45.

om drikkeskikkens afskaffelse mislykkedes nok: det lykkedes ikke at vinde borgerne for afholdssagen.

Alligevel kan der ikke være tvivl om, at afholdsbevægelsen i byen var med til at »flytte flasker« – helt enkelt ved at påvirke afholdsstandarden i foreningslivet. Det skete naturligvis rent konkret ved, at der var lukket for alkoholen, når byens foreningsliv lånte afholdshjemmet til deres mødeaktivitet.

Men denne afholdenhed kom på prøve, da grundtvigianerne byggede et højskolehjem, og dets bestyrelse overtog Dansk Forenings tidligere foredragsfunktioner. Derved kom det grundtvigske foreningsliv bort fra både afholdshjemmet – og afholdenheden. Et forsøg på at lave et kombineret nyt Højskole- og afholdshjem mislykkedes, og det lykkedes ikke Schaltz at forhindre, at Højskolehjemmet skulle tillade udskænkning af bajersk øl i lokalerne, og det skønt både lærer Andersen og drejer Hans Rasmussen som medlemmer af begge foreninger arbejdede for at få indføjet et sådant forbud i Højskoleforeningens vedtægter¹⁶⁵. Drikkeskikken i Højskolehjemmets lokaler har dog nok været præget en del af fortiden i afholdshjemmet. Der kan heller ikke være tvivl om, at afholdssagen også på landsplan reelt kom til at præge det grundtvigske/folkelige forenings- og folkemødeliv bort fra de gamle drikkeskikke.

Også Indre Mission måtte opgive sin modstand mod afholdenheden. Trods missionens i øvrigt asketiske kristendomssyn tolererede missionen stadig principielt den mådeholdne nydelse af alkohol. Det har utvivlsomt været stærkt provokerende overfor Indre Mission i 1895, da Schaltz i det lokale afholdsblad oplyste: »at Byens Indre Missionske Gæstehjem annoncerer med Ny Carlsberg Ølsorter«, og at gæstehjemmet, efter at han havde gjort nogle af de afholdende indre-missionsfolk opmærksomme derpå, blot flyttede skiltet ind i hjemmets forreste »gjæsteværelse«. Spydigt måtte han derfor betegne Indre Missions gæstehjem som et »Drikkehus«¹⁶⁶. Thisted Indre Mission blev også samme år det første sted i provinsen, hvor der kom et – kristeligt – afholdsarbejde igang med en lille Blå-Kors-forening. Anledningen var en enkelt yngre dranker, som missionen – dog uden held – »søgte at rejse ved aandelig og timelig Hjælp,« og ved at yde denne i Blå-Korsregi undgik man, at den pågældende henvendte sig til afholdsforeningen eller Schaltz' »stille arbejde«¹⁶⁷. Der kan dog ikke være

165. M. S. Andersen: En Henstilling, i: *Stjernen* 1895, sp. 99f; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 26/8 1895, 5/11 1898; Thisted Højskolehjem. Forhandlingsprotokol 13/2 1899.

166. S. Schaltz: Ny Carlsberg Ølsorter, i: *Stjernen*. Sept 1895, sp. 93.

167. Det Blaa Kors. Forhandlingsprotokol for Thisted Lokalforening 1895.

tvivl om, at det var den verdslige afholdsbevægelse, der fremprovokerede denne Indre Missionske afholdsvirksomhed – for at holde på folk.

På samme måde kan vi anskue det samlingslokale i Indre Missions regi, der i 1899 blev indrettet som et Ynglinge- og Ungdomshjem i lejede lokaler i Missionshjemmet. Dette nye »hjem« var nærmest parallelt til aktiviteterne i Afholdshjemmet og et forsøg på at samle de unge i afholdende rammer i Indre Missions regi, frem for at de blev fordærvede i afholdshjemmet¹⁶⁸.

Det er nok også takket være afholdsforeningens arbejde, at afholdsopinionen i svendeforeningerne, i Socialdemokratisk Forening, i Arbejderforeningen etc. fik et ikke ubetydeligt omfang efter århundredskiftet, og i alt fald for Arbejderforeningens vedkommende helt overtog og besluttede at opgive spiritushandelen. Kurriøst kan det tilføjes, at afholdsforeningen også fik en konkurrent, der skulle sikre, at værtshusdrikkeriet ikke tog overhånd. En anti-omgangsforening blev stiftet i julen 1888. I følge denne måtte folk nok drikke, men altså ikke mere end de selv og ikke drankerfællesskabet bestemte¹⁶⁹.

Vi har også set, at afholdsfolkene måtte nøjes med – men også taknemmeligt modtog – en god del forståelse og sympati i brede kredse i hovedsagen konkretiseret i økonomiske tilskud og lokalpolitisk velvilje. Det var en sympati, der anerkendte drikfældigheden som et samfundsproblem. Men det var ikke en sympati, som i større omfang ville underlægge sig afholdsorganisationernes strenge krav til personlig afholdenhed. Ved at modtage støtten accepterede afholdsforeningen vel egentlig de bedre samfundsborgeres fortsatte mådeholdsdrikkeri!

Der kan dog ikke være tvivl om, at afholdsbevægelsen havde fået sat afholdssagen på den offentlige dagsorden. Med indgangen i det nye århundrede begyndte afholdsforeningen – især de ældre kærnemlemmer derfor at forandre strategi fra at bekæmpe drikkeskikken *kulturelt* til at begrænse drikkeriets udfoldelsesmuligheder ad *politisk* vej.

Afholdsbevægelsen blev den kulturelle forudsætning for gennemførelsen af de store lovgivningsinitiativer på alkoholområdet, der reelt begræn-

---

168. »Hjemmets Formaal er, at de unge Mænd her skal kunne tilbringe deres ledige Timer i et Par pæne Værelser. ... Medlemmerne af Hjemmet kan her skrive Breve, og læse Blade og Bøger af kristelig Indhold, ligesom der vil blive holdt ugentlige Møder med Foredrag og Diskussion i Indre Missions retning. Hjemmets hele Indretning gjør et hyggeligt og venligt Indtryk. Monteringen er ny og tidssvarende, og alt bærer Præg af Jævnhed og Soliditet.« 'Indvielsen af »Kristelig Forening for unge Mænd i Thisted«', i: *Thisted Amts Tidende* 28/10 1899.

169. Antiomgangs-Forening, i: *Politiken* 19/1 1888. Optrykt efter den lokale dagspresse.

sede drikkeriet, og som reelt løste »Det andet stavnsbånd« – for en tid. Men selve Schaltz' projekt om at udrydde drikkeskikken og indføre totalafhold mislykkedes. Afholdsbevægelsen var ikke stærk nok til at skabe en selvgroet og levedygtig totalafholdskultur.

Lokalhistorie og lokalbeskrivelse i Kina:

Tilfældet Harbin

Af Søren Clausen og Stig Thøgersen

Lokalhistorisk forskning er i nutidens Kina ikke blot et arbejdsfelt for enkelte professionelle faghistorikere og passionerede amatørforskere. Det er et felt, som involverer hundrede tusinder af mennesker, heriblandt mange funktionærer og »græsørdder«, alle grundigt organiseret i store bureaukratiske apparater, der er viet den lokalhistoriske kildeindsamling og forskning. Men samtidigt med at lokalhistorien er højt prioriteret, er den også båndlagt af mange politisk-ideologiske tabuer og krav. Lokalhistorisk forskning i Kina rummer i en nøddeskal mødet (eller konflikten) mellem traditionel og moderne historieopfattelse, mellem nationale og lokale interesser, og mellem autonom samfundsforskning og politisk styring. Artiklens forfattere, lektorer ved Aarhus Universitets Østasiatiske Institut, har i en årrække haft kontakt med Harbin, og besøgte i maj-juni 1989 igen byen for at se nærmere på den lokalhistoriske forskning. Artiklen beskriver arbejdsvilkårene for nutidens kinesiske historikere, og giver et lille indblik i en »helt anden historie.«

Lokalhistorien i historien

Kinesisk historieopfattelse og det lokale aspekt

Siden oldtiden har historien og historievidenskaben haft en unik status i den kinesiske kultur, som ikke har umiddelbare paralleller i nogen anden kultur. Ophøjelsen af Kongzi (Konfucius) til den kinesiske civilisations ypperste åndelige autoritet er uløseligt forbundet med hans rolle som »Kinas første historiker.« Ifølge overleveringen redigerede Kongzi »Forårs- og efterårs-annalerne« (en lapidarisk kronologi for staten Lu, dækkende perioden 722 til 481 f.v.t.), og betydningen af denne indsats skildres af Kongzifortolkeren Mengzi (Mencius) i 3. århundrede f.v.t.:

»Verden gik i forfald, og Vejen/principperne visnede bort. Igen blomstrede pervers tale og voldshandlinger op. Der var tilfælde af ministre, som myrdede deres fyrster, og sønner, som dræbte deres fædre. Kongzi blev grebet af frygt og udarbejdede Forårs- og efterårsannalerne. Forårs- og efterårsanna-

lerne handler om fyrstens anliggender. Ved denne anledning sagde Kongzi: 'Det er Forårs- og efterårsannalerne, som vil gøre mig kendt blandt mennesker, og det er Forårs- og efterårsannalerne, som vil få folk til at fordømme mig ...' Kongzi færdiggjorde Forårs- og efterårsannalerne, og de oprørske ministre og forbryderiske sønner blev slået af rædsel» (Mengzi: 3:2).

Historievidenskaben fik således på et meget tidligt tidspunkt i den kinesiske civilisations udvikling rollen som læremester og rettesnor, ikke blot i det politiske liv, men også som dannelsesgrundlag for det kultiverede individ. Et højdepunkt i denne udvikling blev nået under Song dynastiet med historikeren Sima Guangs (1019-1086) udarbejdelse af kæmpeværket »Et altomfattende spejl til hjælp i regeringsarbejdet« (*Zizhi tongjian*), som præsenterede en samlet historisk skildring fra tidernes morgen til Song, med det erklærede formål at vejlede samtidens og fremtidens herskere og embedsmænd.

Historievidenskabens centrale rolle i oldtidens og kejsertidens kinesiske åndsvidenskab kan ses som en videreudvikling af den urgamle kinesiske forfædrekult, der også fortsatte med at fungere i folkereligionen og de officielle riter efter konfucianismens og historievidenskabens konsolidering i elitekulturen. Tilsammen dækkede disse størrelser en betydelig del af den energi og de aktiviteter, som i andre civilisationers udvikling er kommet til udtryk i form af religiøse forestillinger og kirkelige organisationer. Historien har i den kinesiske kontekst et aspekt af eviggyldighed og moralsk ophøjethed, som i en vis forstand har overlevet den moderne transformation af kinesisk historievidenskab i den »historiske materialismes« regi.

Den meget tidlige etablering af en mønstergyldig skabelon for historieskrivningen i Kina, såvel som den snævre tilknytning til det politiske liv, indsatte imidlertid også historievidenskaben i ganske faste rammer hvad form og metode angår, og de autoritative, kejsertilgodkendte dynastihistorier fik tidligt en meget stereotyp form. Ethvert nyetableret dynasti iværksatte hurtigt udarbejdelse af en omfattende historisk beskrivelse af det foregående dynasti, med kronologisk beskrivelse af de vigtigste begivenheder og biografier for betydningsfulde personer. En moralsk vurdering af begivenheder eller personer blev så vidt muligt ikke præsenteret eksplicit, men fremstillingen lod til gengæld, på diskret vis, ikke megen tvivl bestå om de implicite konsekvenser for en moralsk vurdering. Der var i denne tradition et stærkt tabu imod forvanskning eller usand omgang med de historiske data, men pinagtige emner blev søgt omgået ved under-spillelse, eller, i de alvorligste tilfælde, fortielse.

Sammenfattende præges den traditionelle kinesiske historieskrivning af en ophøjet og central funktion som civilisationens »spejl«, men den var

samtidigt begrænset af sin rolle som »nekrolog« og af kravet om politisk godkendelse på højeste plan.

Den marxistiske omkalfatring af kinesisk historievidenskab var en epokegørende proces, for historiesynet var en ikke mindre betydningsfuld ingrediens i den kinesiske version af marxismen end i den traditionelle kinesiske kontekst. Med marxismen fik kinesiske intellektuelle muligheden for at betragte historien som *udvikling*, som hjemsted for produktivkraftmæssige og klasse-mæssige »energiressourcer,« der af den nye elite kunne forvaltes og udløses i fremskridtets og den nationale genrejsnings tjeneste. Men ligesom i den traditionelle konstellation fremstod den kinesiske udgave af den »historiske materialisme« som den *centrale* humanvidenskab, hvortil de andre måtte indordne sig som grene på et træ, og også på andre måder fortsatte vigtige aspekter af den traditionelle historieopfattelse med at spille en rolle. Det gælder ikke mindst forholdet mellem de politiske magthavere og historikerne.

Traditionen for *lokalhistorie* er næsten lige så gammel som den kinesiske historievidenskab selv, og den fandt også tidligt en fast skabelon, som i mange henseender udgjorde et mikrokosmos af den overordnede historieskrivning, under betegnelsen *lokalbeskrivelser* (eller egnsbeskrivelser, på kinesisk *fangzhi*), som der vil blive gjort nærmere rede for i det følgende. Udgangspunktet for denne artikel er en undersøgelse af den nutidige videreførelse af denne tradition. I 1980'erne er lokalbeskrivelserne blevet taget op igen overalt i Kina i et gigantisk projekt, som på forskellige tidspunkter i processen har involveret hundrede tusinder af mennesker, og hvis samlede udgivelsesmæssige ambition løber op i tusindvis af bind. Det er givet, at dette projekt vil komme til at spille en afgørende rolle som kilde for fremtidige historikers arbejde med Den kinesiske Folkerepublik i sidste halvdel af dette århundrede, ligesom fordums lokalbeskrivelser er en hovedkilde til hvad der i dag kan skrives om kejsertidens sociale, økonomiske og kulturelle historie. Hvordan skrives disse nutidige lokalbeskrivelser, og hvad er deres værdi som historiske kilder? Hvordan forholder det lokalhistoriske arbejde sig til den politiske og ideologiske kontrol? Det var disse spørgsmål, som satte os i gang med et nærmere studium af nutidig kinesisk lokalhistorieskrivning, og projektet mandede ud i et feltarbejde i *Harbin*, hovedstaden i provinsen Heilongjiang i Nordøstkina, i maj-juni 1989. Kulminationen af den politiske krise og demonstrationsbølgen i samme periode satte også sit præg på Harbin, men det lykkedes ikke desto mindre at gennemføre en række relevante interviews og institutionsbesøg. Undervejs blev vi opmærksomme på den snævre sammenhæng mellem lokalbeskrivelses-projektet og den øvrige lokalhistoriske

forskning, idet dog lokalbeskrivelses-projektet fortsat er den vigtigste »vinkel«, alene på grund af projektets omfang og vægt i det samlede lokalhistoriske forskningsmiljø. Harbin blev valgt som case study, dels af praktiske grunde (vi havde i forvejen gode forbindelser til byen, især takket være venskabsaftalen mellem Harbin og Århus), dels fordi byen på fascinerende vis kombinerer nogle typiske aspekter for lokalhistorisk forskning, som er rimeligt repræsentative for hele Kina, med en række særtræk, som giver de indbyggede udfordringer i det lokalhistoriske projekt (faglige som politiske) en særlig prægnant form i Harbins tilfælde.

Traditionelle lokalbeskrivelser

De traditionelle lokalbeskrivelser blev primært forfattet som administrative redskaber, en slags håndbøger for lokale bureaukrater. De var historisk orienterede i den forstand, at de fastholdt et historisk perspektiv i gennemgangen af de enkelte emner, men de var først og fremmest totalbeskrivelser af et lokalsamfunds geografiske, sociale og kulturelle forhold, beskrivelser som skulle gøre det muligt for de skiftende kejserlige embedsmænd at skaffe sig et overblik over deres nye domæne.

Kinesiske historikere fører traditionen for lokalbeskrivelser tilbage til »De Stridende Riger« (481-256 f.v.t.)¹, men det er først under Song-dynastiet (960-1279) at egnsbeskrivelserne bliver en selvtændig genre med egne formkrav, der adskiller dem fra rene historiske eller geografiske fremstillinger. De bliver til totalbeskrivelser, der gerne indledes med kort over området, men som desuden indeholder en gennemgang af de geografiske forhold (grænser, bjerge, floder, berømte steder etc.), økonomi og produktion, sæder og skikke, berømte personer fra egnen, kultur (f.ex. genoptryk af berømte digte, essays o.s.v. af lokale berømtheder) m.m. Egnsbeskrivelserne fra sydlige Song (1127-1279) var i høj grad patriotiske, og kan ses som et led i den åndelige mobilisering imod de »barbarer«, der havde besat den nordlige del af Kina. Denne patriotiske tendens ser de kinesiske myndigheder gerne fortsat i de moderne udgaver.

Produktionen af lokalbeskrivelser tog for alvor fart under Qing-dynastiet (1644-1911), hvor også randprovinserne for første gang blev beskrevet, herunder Heilongjiang, hvor Harbin ligger. Af de godt 8.000 lokalbeskrivelser, der er bevaret i Kina i dag, stammer over 5.000 fra Qing. Hver provins, amt, landsby, bjerg, flod o.s.v. fik sin egen beskrivelse, og ofte flere. Samtidig opstod der forskellige teoretiske skoler, hvoraf de to vig-

---

1. Lin Yanjing, *Fangzhixue zonglun* (»Almen teori om lokalbeskrivelse«), Huadong Shifan Daxue Chubanshe, 1988, s. 26-30.

tigste var historie-skolen (med den berømte historiker Zhang Xuecheng som den vigtigste repræsentant), der især lagde vægt på de historiske, sociale og humangeografiske aspekter, og geografi-skolen (repræsenteret af filosofen Dai Zhen), der mente at beskrivelsen af naturgrundlaget var det vigtigste. Disse skoler diskuterede egnsbeskrivelsernes oprindelse, funktion og ideelle form, og bidrog til en national bevidstgørelse omkring deres betydning. Også efter Qing-dynastiets fald anså de skiftende herskere det for en del af deres opgave at sørge for, at der blev udgivet egnsbeskrivelser. Både i den unge republiks tid, under Guomindang og endda i de japansk besatte områder i Nordøstkina i 1930'erne blev der skrevet egnsbeskrivelser, ofte med det formål at glorificere det til enhver tid siddende styre. Man har opregnet over 1.400 egnsbeskrivelser fra tiden mellem revolutionen i 1911 og den kommunistiske magtovertagelse i 1949². Indholdet fulgte efter bedste evne med de nye tider, og nye kapiteloverskrifter om industri, kommunikation, uddannelse o.s.v. blev føjet til de gamle skabeloner.

I de første år efter KKP's magtovertagelse i 1949 var der stille om emnet, men i 1956 blev udarbejdelsen af nye egnsbeskrivelser placeret som et af de tyve prioriterede områder i tolvårs-planen for humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning³, og i 1958 fremlagde Mao Zedong et forslag om, at alle lokaliteter skulle gå i gang med dette projekt. I 1960 var 250 amter kommet så langt med arbejdet, at de havde de første manuskripter klar. I den sidste ende blev resultatet dog pauvert. Nogle enkelte beskrivelser blev regulært trykt og distribueret frit, en del flere kom som »interne«⁴ publikationer, men langt størstedelen blev enten ikke fuldført eller gik i glemmebogen et sted på vej gennem godkendelsesproceduren. Kvali-

---

2. Lin Yanjing, *Fangzhi shihua* (»Lokalbeskrivelsernes historie«), Henan Renmin Chubanshe, 1983, s. 64.

3. *Zhongguo difangzhi zonglan 1949-1987* (»Almen håndbog vedrørende lokalbeskrivelse, 1949-1987«), Huangshan shushe, Hefei, 1988, s. 18.

4. Klassifikationen »intern« (på kinesisk *neibu*) er det laveste niveau i et kompliceret hierarki af »hemmelig-stempling.« En betragtelig del af alle moderne kinesiske publikationer indenfor historie, samfundsvidenskab og politik m.v. er klassificeret som »intern«, hvilket principielt indebærer, at udlændinge ikke må se dette materiale. I kinesiske boghandler er bøger med denne klassifikation ofte placeret i et særskilt lokale, som udlændinge er forment adgang til. Klassifikationen anvendes meget bredt. Det principielle formål er at forhindre udlændinges adgang til materiale, som vedrører politiske og sociale problemer samt forholdet mellem Kina og andre stater, men ofte vil man i praksis finde, at det »internt«-stemplede materiale ikke er påfaldende mere »ømtåleligt« end fuldt offentligt materiale (på kinesisk *gongkai faxing*). Der kan være tale om materiale, som efter forlagets vurdering *muligvis* rummer politiske problemer, men som endnu ikke er blevet godkendt til fuld offentliggørelse af det relevante partiorgan.

teten af arbejdet dengang imponerer ikke de kinesiske forskere i dag, bl.a. fordi de folk, der deltog, var dårligt skolede og lå under for 1950ernes og 1960ernes propagandistiske ånd, hvad der både fik dem til at fordreje fakta og til at lægge deres egne værdidomme ind i teksten⁵. I det kulturrevolutionære årti (1966-76) gik arbejdet med egnsbeskrivelser i stå til fordel for lokalhistorie centreret omkring klassekampstemaet og med et meget eksplicit ideologisk indhold. Dette betød dog ikke i sig selv en nedprioritering af lokalhistorisk »forskning«: historiestuderende ved Kinas universiteter og seminarier blev i stort omfang sendt på feltarbejde i lokale samfund (virksomheder, landsbyer eller lignende) med den opgave at skrive »klassekampens historie« i det konkrete lokalsamfund på grundlag af interviews med ældre medborgere o.lign. Spillerummet var dog så snævert og den forud fastlagte skabelon så dominerende, at værdien af denne periodes lokalhistoriske studier er særdeles begrænset.

Man kan opsummere den kinesiske tradition for at skrive lokalbeskrivelser i tre punkter: *For det første* er der tale om en selvstændig genre, der på visse punkter adskiller sig fra gængs historieskrivning. Forskellen består først og fremmest i at lokalbeskrivelserne dækker en bred vifte af emner, som normalt ikke dækkes af lokalhistoriske værker, f.eks. geografiske og klimatiske forhold. Desuden ligger lokalbeskrivelsernes hovedvægt på synkron samfundsbeskrivelse snarere end på den historiske udvikling. De bør også, til dels i modsætning til de historiske værker, afholde sig fra overordnede teorier og eksplicite værdidomme for i stedet at fremstå som rene informations- og dokumentationslagre. *For det andet* er der tradition for at lokalbeskrivelserne skal være et praktisk redskab for det lokale bureaukrati. De må gerne, som historieskrivningen, være moralsk opdragende, men de skal først og fremmest have en direkte nyttefunktion ved at skaffe basis for beslutninger, f.eks.: hvilke håndværkstraditioner findes der i amtet, hvilke råstoffer, hvilke transportmuligheder og hvad betyder dette for områdets udviklingsmuligheder? De skal altså fremlægge *reelle* oplysninger snarere end ideologisk betingede »idealbilleder«. *For det tredje* er der tale om en genre, der traditionelt har styrket patriotismen og ikke mindst lokalpatriotismen. I det omfang lokalbeskrivelserne har henvendt sig til et ikke-bureaukratisk publikum, har deres funktion i høj grad været at beskrive de lokale seværdigheder og helteskikkelser, og på den måde opelske en stolthed over hjemegnen.

---

5. Lin 1983, s. 775-76.

1980ernes lokalbeskrivelsesprojekt

Den politiske liberalisering efter 1978 slog i høj grad igennem inden for human- og socialvidenskaberne, hvor mange videnskabsgrene, der havde ligget i dvale eller var blevet direkte undertrykt under Kulturrevolutionen, blev genindført på universiteter og forskningsinstitutioner: psykologi, sociologi og mange flere. Sidst i 1970erne fremsattes også de første forslag om at genoptage studiet og udarbejdelsen af lokalbeskrivelser, og det store gennembrud kom 18. april 1980, hvor Hu Qiaomu, medlem af Politbureauet og i realiteten hovedansvarlig for den humanistiske og samfundsvidenskabelige forskning i Kina i 1980erne, på en kongres i Kinas Historiske Selskab gik varmt ind for, at hver eneste amt og provins igen skulle udarbejde lokalbeskrivelser⁶. I 1981 startede udgivelsen af et nationalt tidsskrift specielt om lokalhistorie og lokalbeskrivelse, og i juli samme år grundlagdes »Foreningen for lokalhistorie og lokalbeskrivelse i Kina«. Med eget tidsskrift og eget lærd selskab var lokalbeskrivelsesprojektet blevet godkendt i den akademiske verden. Harbin var hurtigt med på vognen og grundlagde allerede i maj en redaktionskomite for projektet.

De forskellige lokaliteter og administrationer gik nu i gang med arbejdet, og de første lokalbeskrivelser for enkeltområder begyndte at dukke op. I april 1983 udpegede KKP's (Kinas Kommunistiske Parti) centralkomites sekretariat en »Styringsgruppe for lokalbeskrivelser i Kina.« Gruppen kom til at høre under Kinas Samfundsvidenskabelige Akademi (Chinese Academy of Social Sciences, gerne kendt under initialerne CASS), og fik af Propagandaministeriet myndighed til at styre og overvåge arbejdet i alle lokaliteter. Det var startskuddet til en veritabel massebevægelse, i hvert fald i nogle områder. I Harbin blev der på hver eneste arbejdsplads af betydning nedsat en gruppe, som skulle skrive virksomhedens historie, og desuden blev der nedsat skrivegrupper til at dække de enkelte bykvarterer, tværgående emner o.s.v. Optimismen var på dette tidspunkt stor, men det virker som om den første entusiasme omkring lokalbeskrivelsesprojektet hurtigt kølnedes. Lederne af arbejdet i Harbin fortalte om en krise i 1984-85, og en voldsom central opstramning af projektet i 1985 vidner om, at det ikke var noget enkeltstående fænomen⁷. Styringsgruppen blev udvidet til sytten medlemmer, og den blev samtidig selvstændiggjort. Den fik både den politiske og faglige ledelse af projektet, med direkte re-

---

6. Zonglan s. 22.

7. Indtrykket af en udbredt krise i lokalbeskrivelsesprojektet midt i 1980erne bekræftes af et interview med direktøren for CASS' Historiske Institut, Chen Gaohua, i juni 1990.

ference til Centralkomiteen og Statsrådet⁸. Ved samme lejlighed udsendes et regelsæt med 26 paragraffer, som detaljeret beskrev hvordan arbejdet skulle organiseres og hvilke rammer der var for indhold og form af de færdige beskrivelser. Denne opstramning tilsigtede blandt andet en professionalisering af arbejdet, og i Harbin blev en af pionererne på området, Guan Chenghe, sat til at lede redigeringen, samtidig med at over 400 deltagere i projektet blev sendt på kurser i eller udenfor Harbin.

I 1989 var det tydeligt at projektet ikke længere havde karakter af en massebevægelse. Det var blevet standardiseret og lagt i faste rammer, selv om der selvfølgelig stadig var mange stridigheder om organiseringen af det enorme materiale. Set fra en organisatorisk vinkel har projektet været en succes. Allerede i slutningen af 1986 havde alle kinesiske provinser og selvstyrende områder, 2/3 af de større byer og 90 % af amterne nedsat lokale styringsgrupper for projektet, og der produceres dagligt hundreder af sider lokalbeskrivelse i Kina i disse år.

Spørgsmålet er, om projektet også indholdsmæssigt har båret frugt. Dette spørgsmål vil blive diskuteret senere, men det kan være nyttigt at gøre sig klart, hvad formålet med denne gigantiske anstrengelse er. Af formålsparagraffen i 1985-regelsættet fremgår det at projektet har følgende formål: 1) det skal levere pålidelige data, som de lokale politiske ledere kan bygge deres beslutninger på, 2) det skal sikre bevaringen og tilgængeligheden af lokale historiske dokumenter og data i det hele taget, så disse er tilgængelige både for lokale forskere og for kadrer og ansatte i de forskellige brancher, 3) det skal have en opdragende funktion ved at fremelske et patriotisk og kommunistisk sindelag og videreføre den revolutionære tradition⁹. Lokalbeskrivelserne skal altså på en gang være et bureaukratisk redskab, en database for økonomisk udvikling og et patriotisk/revolutionært undervisningsmateriale. For den udenfor stående iagttager er det på forhånd indlysende, at der ligger nogle indbyggede modsigelser i de overordnede mål for projektet.

---

8. Ifølge fremtrædende kinesiske historikere er spørgsmålet om styringsgruppens institutionelle placering langt fra løst med reorganiseringen i 1985. Styringsgruppens fysiske placering er uændret på CASS, og i praksis fungerer den fortsat som en afdeling under CASS. Den øgede formelle autoritet ændrer heller ikke ved det faktum, at de lokale projekter på provins- og byplan styringsmæssigt og økonomisk fremfor alt er afhængige af den lokale politiske myndighed.

9. Zonglan, s. 5.

Lokalhistorie

Lokalhistorisk forskning har udviklet sig i det samme felt som lokalbeskrivelserne, og præges af de generelle konflikter mellem akademiske, historisk-videnskabelige ambitioner og hensynet til politisk acceptabilitet. Men der er store forskelle m.h.t. institutionel indplacering, idet den lokalhistoriske forskning ikke er underlagt et samlet, bureaukratisk apparat med en centralstyret målsætning, sådan som tilfældet er med lokalbeskrivelserne. De fire vigtigste institutionelle strukturer for lokalhistorisk forskning er:

1. Kinas Nationale Politisk-konsultative Konference (et »forenet front«-organ, hvor de småpartier, som loyalt samarbejder med kommunistpartiet, principielt kan komme til orde) er hjemsted for en omfattende forsknings- og publikationsvirksomhed under betegnelsen »Kulturhistorisk Materiale« (*wenshi ziliao*). Der er tale om et hierarki af skriferækker, med udgivelser på både nationalt og regionalt plan samt på provins-, by- og amts-niveau.

På det nationale plan startede publikationsvirksomheden i 1956, og der er indtil nu udgivet omkring 120 bind. Der findes en omfattende serie, der dækker Nordøstregionen, og for provinsen Heilongjiangs vedkommende er der udgivet lidt over 20 bind. Harbins lokalafdeling af den Politisk-konsultative Konference (»Harbins politisk-konsultative komite«) har i løbet af 1980'erne offentliggjort 14 bind i den lokale serie af »kulturhistorisk materiale«, som vil blive præsenteret nærmere i det følgende.

2. En anden vigtig institution for lokalhistorisk forskning er CASS, især de lokale afdelinger på provins- og byplan, som styringsmæssigt og økonomisk er afhængige af de lokale politiske myndigheder. Aktiviteterne i dette regi er først for alvor kommet i gang i 1980'erne.

3. Universiteter og andre højere læreanstalter rundt omkring i Kina har normalt en lokalhistorisk afdeling i tilknytning til det Historiske Institut. Der vil typisk være tale om en langt højere grad af specialisering end i de to førstnævnte strukturer, men også om mere kvalificeret og dybdeborende forskning.

4. *Lokal partihistorie* er en vigtig ingrediens i vort århundredes kinesiske lokalhistorie, og der er på alle niveauer af partiapparatet, fra centralt hold til byer og amter, partihistoriske forskningsinstitutter, som styringsmæssigt er underlagt partikomiteen på det tilsvarende niveau.

Ud over disse fire primære institutionelle apparater for lokalhistorisk forskning foregår der en vidtspændende aktivitet i tilknytning til museer, biblioteker, arkiver, lokalaviser og mange andre institutioner. I det omfang disse aktiviteter fører til publikationer, ville disse dog oftest opnå en eller anden form for tilknytning til de fire basale apparater, som vil blive

mere indgående beskrevet i et følgende afsnit om vilkår og struktur for det lokalhistoriske arbejde i Harbin.

Det lokalhistoriske projekt i Harbin

Det lokalhistoriske projekt (såvel lokalbeskrivelser som lokalhistorie) i 1980ernes Harbin er indrammet i en lang række af problemfelter, hvoraf mange er fælles for alle lokaliteter, andre til gengæld specielle for Harbin.

Hvad de generelle problemer angår, er det første og største af disse så omfattende, at det er vanskeligt at fokusere klart: dette århundredes historie, og specielt Folkerepublikkens, er så »belastet« af *politisk nutidsrelevlans*, at den er et veritabelt minefelt for de kinesiske historikere. Vægten af Det Kommunistiske Partis egen autoriserede ramme for historieskrivningen, de to resolutioner om partiets historie vedtaget i 1945 og 1981, er så stor, at den professionelle historiker videst muligt undgår at komme i nærheden af den nyeste tids historie. Tomrummet udfyldes enten med fromme henvisninger til den autoriserede Partihistorie eller med bovlamme undskyldninger om at »dette emne kræver yderligere forskning«.

Lokalbeskrivelsesprojektet *kræver* imidlertid en massiv forskningsindsats og publikationsvirksomhed på dette enorme tabufelt for overhovedet at have mening – uden at der i øvrigt er givet ret mange anvisninger på hvordan historikerne skal løse det fundamentale problem omkring de politiske bindinger og tabuemner. De officielle retningslinjer siger blot, at værkerne skal holde sig inden for vurderingerne fra 1981-resolutionen, men den er langt fra detaljeret nok til at kunne bruges som rettesnor i lokale spørgsmål.

For det andet er lokalhistorisk forskning i sin natur nært beslægtet med *socialhistorie*, og socialhistorie er – paradoksalt nok – et af de mest tabubelagte felter i moderne kinesisk historie og historieforskning. Den reduktionistiske opfattelse af marxismens historiske materialisme (dvs. tilbageføringen af alle sociale dimensioner og aspekter til de basale økonomiske interesser og positioner) har gjort det uhyre vanskeligt for Folkerepublikkens historikere at befatte sig med social dynamik og lokal variation, i en sådan grad at Kinas i forvejen meget svage tradition for socialhistorisk forskning døde næsten helt ud i de første tre årtier af Folkerepublikken¹⁰. Den almindelige befolknings liv, i al dets brogede varia-

10. Jvf. Tian Jujian, »Retrospects and Prospects for Research in Social History in China«, *Social Sciences in China* 1990, Vol. 1, s. 136-157.

tion, gled ud af focus til fordel for det heroisk-romantiske begreb *folket*. Den nyvakte interesse for socialhistorie i 1980erne er en del af den samme nyorientering, som det lokalhistoriske projekt selv er udtryk for.

For det tredje gemmer der sig, bag den løbende debat i 1980erne om den »naturlige« skillelinie mellem lokalbeskrivelse og historisk forskning, en interessekonflikt mellem funktionærer og professionelle intellektuelle; reelt er det den mere eller mindre vilkårlige arbejdsdeling mellem disse to hovedgrupper, som udgør substansen i skillelinien mellem lokalbeskrivelser og historie, således at partifunktionærer/kadrer er hovedansvarlige for udarbejdelsen af lokalbeskrivelserne (med professionelle intellektuelle som rådgivere), mens »historie« er de intellektuelles domæne (idet dog kadrerne har overopsyn også med historieforskningen). Det store skred i autoritetsforholdet mellem disse to grupper op gennem 1980erne, hvor de professionelle intellektuelle i en periode genvandt noget af fordums prestige, afspejles i løbende ændringer og omdefineringer af lokalbeskrivelse/historie-problematikken i løbet af årtiet.

For det fjerde: Det lokalhistoriske projekt kan ikke holde sig udenfor den permanente debat indenfor moderne kinesisk historieforskning om forholdet mellem empiri og teori:¹¹ i hvor høj grad skal historikerne fortolke, belære, uddrage moraler? Trods den meget fact-orienterede profil i lokalbeskrivelses-arbejdet kan spørgsmål vedrørende *sammenhæng, tendenser og betydning* ikke holdes permanent ude. Fortolkningen spøger, også når den er usynlig. Denne problematik udløser en række debatter og spaltninger indenfor lokalbeskrivelses-projektet i løbet af 1980erne.

Alle disse problemstillinger ses udspillet i Harbin by's lokalhistoriske projekt. Hertil kommer en række særlige faktorer som især spiller en rolle i Nordøstkina eller alene i Harbin. Harbin er blandt Kinas yngste byer, med en historie på mindre end 100 år, uden nogen tidligere lokalbeskrivelses-tradition. Hertil kommer, at det første halve århundrede af byens historie blev udspillet på udenlandske magters og befolkningsgruppers præmisser. Først efter 1945 er Harbins *kinesiske* befolkning for alvor blevet dem der »skaber historien«. Det lokalhistoriske projekt i Harbin skal altså ikke blot »opfinde en tradition« – i et område, hvor etniske kinesere faktisk er forholdsvis nye på scenen – men også skabe substans i en præ-1949 socialhistorie, hvor byens kinesiske element oftest var henvist til en passiv (offer-)rolle. Hvor det lokalhistoriske projekt generelt har en såvel patrio-

---

11. Jvf. Susanne Weigelin-Schwiedrzile: »Party Historiography in the People's Republic of China«, *The Australian Journal of Chinese Affairs*, No. 17, 1987, s. 77-94.

tisk som lokalpatriotisk funktion, er denne opgave i tilfældet Harbin særlig prægnant – men også fuld af fælder og fristelser.

Arbejdsmarken: kort rids af Harbins historie

En oversigt

Harbin er Kinas nordligste storby, klimatisk præget af nærheden til Sibiri- en, med lange, tørre og kolde vintre (en frostperiode på gennemsnitligt 190 dage om året) og korte, men varme somre. Indtil nyere tid har området altid været tyndt befolket, men den nuværende by har dog – hvilket ofte understreges med ildhu af byens lokalhistorikere – i en vis forstand historiske rødder, idet en Nüzhen landsby sydvest for det nuværende Harbin kan føres tilbage til 1097 (Nüzhen: grundlæggerne af det »barbariske« Jin dynasti 1115-1230, forfædre til Manchu-folket, der regerede Kina under Qing-dynastiet fra 1644 til 1911). Med Qing dynastiets gradvise lempeelse af forbudet mod Han-kinesisk migration til de gamle manchuriske kerneområder i løbet af 1800-tallet – begrundet især af behovet for at skabe en vis befolkningsmæssig tyngde i de af Tsar-Rusland efterstræbte grænseområder i Nordøst – opstod gradvist en række små-landsbyer i Harbin-området, som ved århundredets afslutning havde en samlet befolkning på omkring 50.000¹².

For virkelig at overvinde de klimatiske barrierer for en intensiv menneskelig opfyldning af Harbin-regionen krævedes imidlertid moderne inputs. Og de kom, massivt og pludseligt, med bygningen af den russiske Dong-Qing jernbane (senere »Chinese Eastern Railway«) som fast forbindelse til Port Arthur i årene 1896-1903. Det traktatslige grundlag for jernbane-projektet var den hemmelige russisk-kinesiske traktat af 3. juni 1896, men allerede året før havde russiske ingeniører udpeget Harbin som det sted, hvor det var mest praktisk for det kommende jernbanebyggeri at krydse Songhua floden, og samtidig som oplagsplads og kommandocentral for hele projektet. Næsten fra starten var Harbins statsretslige status proble-

12. Det er helt umuligt at få nutidige kinesiske og russiske beskrivelser af Harbins udseende og status før starten på det russiske jernbanebyggeri i 1898 til at rime med hinanden. Den gængse kinesiske version (»et sammenhængende netværk af landbye«) er i slående kontrast til en tidlig russisk øjenvidneskildring: »Fiskernes og bøndernes hytter, som var spredt ud mellem marskland og søer i den fremtidige zone, som skulle blive til Harbin, lå temmelig langt fra hinanden. De kunne ikke på nogen måde siges at udgøre en landsby, og da slet ikke en by. Hytterne var ikke forbundne med hinanden, og udgjorde blot nogle få adskilte punkter på det, der skulle blive til kortet over den moderne by.« (Georgi Melikhov, »Glimpses of Old Harbin«, *Far Eastern Affairs*, No. 4, 1990, s. 163).

matisk: formelt var det et datterselskab til den Russisk-Kinesiske Bank, der stod som kontrahent på jernbanebyggeriet, men i praksis var der tale om russisk koloni-administration. I 1898 offentliggjorde Jernbaneadministrationen et sæt regulativer for Harbin¹³. Qing regeringen protesterede, men i kølvandet på Boxeropstanden, hvor de russiske jernbanevagter og regulære tropper nedkæmpede antirussiske lokalopstande i Nordøstkina, udbredtes den russiske civiladministration til en særskilt jernbane-zone langs hele linien. I 1909 accepterede den kinesiske regering status quo imod en russisk anerkendelse af Kinas principielle suverænitet i området.

Floden, jernbaneknudepunktet, og den gamle russiske bydel er stadig den dag i dag det, der giver Harbin sit særpræg. Det russiske befolknings-element fik yderligere vækst med tilstrømningen af hvidrussiske flygtninge efter Oktoberrevolutionen i 1917, og i 1920 var den russiske befolkning i byen oppe på ca. 150.000, hvilket skal sættes i relation til en kinesisk befolkning, som ikke var væsentligt større end dette tal. Hertil kom flere snese tusinde andre europæere, samt et stigende islæt af japanske immigranter. Harbin var fra 1917 til 1920 et hovedsæde for den hvidrussiske modstand mod den nyetablerede Sovjetstat, og blev fra marts 1919 sat under amerikansk ledet »international kontrol« som hovedkvarter for interventionstropperne rettet mod Sovjetunionen. Efter 1920 begyndte kinesiske myndigheder gradvist at opnå kontrol med byen, og i 1926 blev den hvidrussiske politiske dominans endegyldigt brudt. I mellemtiden havde Sovjetunionen allerede i 1924 opnået en aftale med Beijing-regeringen og den øverste militære krigsherre i Manchuriet, Zhang Zuolin, om fælles sovjetisk-kinesisk drift af jernbanen.

Samtidig med at den russiske indflydelse i regionen således blev videreført af Sovjetunionen, fragmenteredes den kinesiske statsmagt yderligere i området. Efter afsættelsen af den hvidrussiske administration i 1926 blev Harbin delt mellem de tre største militærkliker i Nordøst. Som en slags regional »over-krigsherre« var Zhang Zuolin (i 1928 efterfulgt af sønnen Zhang Xueliang) Sovjets vigtigste modspiller i området, og de konflikter, der fra starten havde udspillet sig mellem disse to parter, kulminerede i »Chinese Eastern Railway krisen« i 1929, hvor Zhang Xueliang lukkede de sovjetiske handelsstationer, konsulater m.v. i et forsøg på at overtage kontrollen med jernbanen i en enkelt dristig manøvre. En resolut sovjetisk militæraktion i slutningen af 1929 tvang dog hurtigt kineserne til at bekræfte hovedtrækkene i aftalen fra 1924.

---

13. Wieczynski, J.L., *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, Academic International Press, 1976, s. 50.

Den genvundne sovjetiske indflydelse i området blev en kort fornøjelse. I september 1931 indledtes den japanske erobring af Manchuriet, og Harbin faldt, trods resolut kinesisk modstand, i februar 1932. De næste tretten år, frem til august 1945, befandt Harbin sig under japansk besættelse. I 1933 blev de adskilte dele af Harbin samlet under en centraliseret administration, og sideløbende hermed tilbød Sovjet – som måtte erkende Japans overlegenhed i regionen – at sælge jernbanen til Japan. Salget blev dog først gennemført i 1935.

Den japanske magtovertagelse i Harbin førte imidlertid ikke umiddelbart til at byens russiske/vestlige præg svandt bort. Til gengæld øgedes det japanske islæt naturligtvis, og hertil kom en betragtelig immigration af koreanere, hvoraf en del fungerede som håndlangere for japanerne. Men den største immigrant-gruppe i den japansk-dominerede periode var immervæk Han-kinesere. For trods de ubestridelige lidelser og ydmygelser, som Japan udsatte den kinesiske befolkning i Harbin for, var hovedtendensen i de økonomiske faktorer, som betinger migration, relativt set i Harbins favør. Denne befolkningsudvikling er en del af et større billede, hvor migrationen fra Shandong og Den Nordkinesiske Slette til Nordøst, fra en spæd start i slutningen af 1800-tallet, kulminerede i to store bølger, hhv. i slutningen af 1920'erne, og igen i slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne¹⁴. Den nuværende kinesiske befolkning i Harbin består dels af efterkommere til disse migranter – der typisk startede som ugifte, midlertidige gæstearbejdere, som først efter flere arbejdsperioder i området tog springet til permanent bosættelse – dels af folk, som blev posteret i byen i forbindelse med etableringen af Harbin som sværindustriel base i Folkerepublikkens 1. femårsplan-periode (1953-57). Den førstnævnte gruppe, som altså relativt set er den »oprindelige« Han-kinesiske befolkning, består udpræget af folk fra Shandong og Hebei, hvorimod den sidstnævnte, i overensstemmelse med den maoistiske periodes princip for arbejdskraftens allokering, er meget broget sammensat, uden noget enkelt dominerende oprindelsessted¹⁵.

Arbejderbevægelsen i Harbin var efter kinesiske forhold usædvanligt tidligt udviklet, især p.gr.a. kontakten mellem kinesiske arbejdere og russiske revolutionære jernbanearbejdere, som allerede i forbindelse med krisen i 1905 udviklede en socialdemokratisk organisation og afprøvede

14. Jvr. T. R. Gottschang, »Economic Change, Disasters, and Migration: The Historical Case of Manchuria«, i *Economic Development and Cultural Change*, 1987, s. 464ff.

15. Harbins brogede befolknings sammensætning, herunder især migrationens rolle, er grundigt dækket i Li Debin & Shi Fang, *Heilongjiang yimin gaiyao* (»Oversigt over migration i Heilongjiang«), Harbin, 1987, s. 194 ff.

strejkevåbnet. Kinas Kommunistiske Parti (KKP) var på denne baggrund tidligt på banen i Harbin med en selvstændig partiafdeling allerede i 1923. Under konflikten omkring »Chinese Eastern Railway« i 1929 fik KKP-aktivisterne i Harbin den utaknemmelige opgave at støtte den sovjetiske side i konflikten, hvilket for en periode isolerede partiet fra den nationalistiske hovedstrømning blandt progressive kinesere. Endnu mere bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng er de nordøstkinesiske kommunisters uvilje mod at engagere sig helhjertet i udviklingen af en bredt funderet anti-japansk bevægelse i årene op til den japanske besættelse af Manchuriet. Ifølge Chong-Sik Lee, hvis studium af den revolutionære bevægelse i 1920ernes og 1930ernes Nordøstkina hører blandt de mest dybtgående på området, skyldes dette især en sovjetisk interesse i at undgå at provokere til konflikter med Japan¹⁶. Således stækket i forhold til såvel de anti-japanske som de anti-sovjetiske nationalistiske strømninger i Nordøstkina lykkedes det ikke den kommunistiske bevægelse i Harbin at etablere en virkelig massebasis før den japanske besættelse.

Efter 1932 ændredes Sovjets prioritering radikalt, og Nordøstkina blev foregangsområde for »Den Forenede Fronts« strategi, idet Komintern allerede fra januar 1933 opfordrede de kommunistiske partiafdelinger i Nordøst til at udvikle en bredt funderet »forenet front« bevægelse imod den japanske imperialisme. Der var langtfra fælles fodslag blandt de kinesiske kommunister i dette spørgsmål frem til 1935, men størsteparten af Harbin afdelingens energi (Harbin blev fra 1931 hovedkvarter for partiarbejdet i hele Nordøst) blev allerede fra 1932 anvendt til opbygningen af antijapanske guerilla-enheder i landområderne. Disse guerillaer udviklede sig op gennem 1930erne til en betragtelig trussel mod de japanske besættelsestropper indtil deres endelige nederlag i 1941, hvor de resterende guerilla-tropper trak sig tilbage til den anden side af den sovjetiske grænse. I selve Harbin viste det sig imidlertid at være meget vanskeligt at udføre undergrundsarbejde p.gr.a. den allestedsnærværende japanske efterretningstjeneste. Harbin partikomiteen blev optrevet i flere omgange, især i 1934 og 1937, og efter den anden store optrevling var der i praksis

---

16. Se Chong-Sik Lee, *Revolutionary Struggle in Manchuria* (1983) s. 84. – Sovjetunionen havde helt fra december 1917 tilstræbt en udvikling af positive relationer med Japan, i sidste ende for at spalte Japan fra den engelsk-amerikanske imperialistiske lejr. Hertil kom i løbet af 1920erne hensynet til CER, hvor et tåleligt forhold til Japan var en betingelse for sikring af de sovjetiske rettigheder (jvf. Karakhan i 1925: »Without the establishment of normal relations with Japan it would have been impossible to hope for a complete restoration of our rights to the Chinese Eastern Railway« – Lee op.cit. s. 87). Tilnærmelserne til Japan forblev imidlertid i det store og hele ugængældte.

Harbins gamle kirke har oplevet fornyet tilstrømning de senere år. Søndag formiddag er ikke blot kirkerummet til denne kirke, men hele den omgivende gårdsplads, fyldt til randen.

ingen forbindelse mellem KKP's ledelse og de få, spredte overlevende kommunistiske aktivister i byen.

Befrielsen fra den japanske besættelsesmagt måtte på denne baggrund komme udefra: 15. august 1945 rykkede enheder fra den Røde Hær, ledsaget af de rester af den anti-japanske guerilla, som fire år tidligere var blevet evakueret til Sovjetunionen, ind i Harbin. Samtidigt hermed traf KKP under Mao Zedongs ledelse den epokegørende beslutning om strategisk at satse på Nordøstkina i forberedelsen af det uundgåelige slutopgør mellem KKP og Chiang Kaisheks nationalistparti Guomindang; 15. september dannedes »Nordøst-Bureauet« med en række af KKP's mest erfarne militære ledere (Chen Yun, Lin Biao, Peng Zhen m.fl.), og 19. september 1945 meddeltes internt i partiet den nye strategiske prioritering: »at sikre fodfæstet i syd, men satse på fremgang i nord«¹⁷. Troppeenheder fra den kommunistiske 8. Rutearmé blev ført til Harbin, for i slutningen af

17. Jvf. Zhong Ziyun (Harbins første partisekretær efter 1945, veteran fra partiarbejdet i byen i slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne): »Geming – zhandou – shengli« (»Revolution – kamp – sejr«) i *Haerbin wenshi ziliao* (Kilder til Harbins historie) Vol. 8 (1986) s. 7 f.

året igen at blive trukket ud af byen i forbindelse med våbenhvileforhandlingerne mellem KKP og Guomindang. Harbin blev formelt overdraget Guomindangs repræsentanter i begyndelsen af 1946, men umiddelbart efter den sovjetiske Røde Hærs tilbagetrækning fra Harbin den 26.-27. april 1946 rykkede KKP's militære enheder, nu under betegnelsen den »Demokratiske Forenede Armé«, atter ind i byen. Harbin opnåede på denne måde at blive den første storby, som kom under kommunistisk kontrol, og det lykkedes at holde byen gennem de efterfølgende tre års borgerkrig. Især i første fase af Borgerkrigen 1946-49 fik Harbin en vigtig rolle som »krigshovedstad« og industrielt bagland for KKP.

Umiddelbart efter Folkerepublikkens etablering i 1949 begyndte Harbins anden store vækstperiode (den første var 1920'erne). P.gr.a. nærheden til såvel Sovjetunionen som til Korea, samt de store forekomster af olie, jern, tømmer, m.v. i Heilongjiang, fik byen førsteprioritet i opbygningen af nye sværindustrielle centre. Især Koreakrigen 1950-53 gav et kraftigt skub til denne udvikling. Titusinder af arbejdere, teknikere og ingeniører fra hele Kina (samt 16 komplette virksomheder, hvis udstyr og ansatte blev flyttet samlet til byen) blev reallokeret for at udvikle militærindustrien i Harbin, og som resultat heraf er Harbin den dag i dag blandt Kinas største militærindustrielle centre. En yderligere impuls kom i form af allokering af en uforholdsmæssig stor del af det sovjetiske industrielle hjælpeprogram for Kina i 1. femårsperiode (1953-57): 13 af de i alt 156 store projekter blev placeret i Harbin, og disse 13 virksomheder er stadig ryggraden i byens industristruktur. Samlet oplevede byen en ottedobling af industriproduktionen i perioden 1949-57, og en årlig vækstrate på 22 %.

Til gengæld blev Harbin ramt usædvanligt hårdt af det politiske kurskifte 1958-60. Afkølingen af relationerne til Sovjet gik særlig hårdt ud over Harbin, ligesom også det økonomiske kaos efter Det Store Spring Fremad ramte byen med stor styrke. Væksten i Harbin faldt til under det nationale gennemsnit op gennem 1960'erne.

Kulturrevolutionens udbrud bragte igen Harbin i en førerposition i forhold til resten af landet: Den »Revolutionskomite«, som i slutningen af januar 1967 overtog regeringsmagten i byen og provinsen, kom til at danne skole for omformningen af de politiske strukturer overalt i Kina under Kulturrevolutionen, idet »revolutionskomiteen« blev betegnelsen for det lokale regeringsapparat på alle niveauer igennem hele det næste årti.

I 1980'erne har Harbin, på linie med andre kinesiske byer, oplevet fornyet økonomisk udvikling samt en begyndende liberalisering og »økonomisk pluralisme« i kølvandet på reformerne indenfor byerhvervene i 1984-89. Den private sektor i Harbin har dog langtfra opnået samme omfang og

dynamiske rolle som i de sydkinesiske kystbyer, og Harbin forbliver, ved udgangen af reformperioden i 1980'erne, blandt de byer som fortsat er underlagt centralregeringens effektive kontrol¹⁸.

Stolte minder og ømme tæer

På baggrund af ovenstående rids over Harbins historie kan en topografi af den historiske udvikling skitseres, med dens stolte højdepunkter og pinagtige lavninger. Det er det materiale, lokalhistorie-skrivningen må forholde sig til. Højdepunkterne er lette at få øje på:

1. Harbin har en hæderværdig plads i den kinesiske arbejderbevægelses tidlige historie, og kan bl.a. notere sig for Kinas første 1. maj-demonstration (allerede i 1906), tidligt udviklede fagforeninger og kommunistisk partiorganisation.

2. Harbin var centrum for de første tilløb til en »forenet front«-strategi i 1930'erne, dvs. den politiske kurs, som sidenhen blev grundlaget for KKKPs gennemslag i den brede befolkning og blandt intellektuelle som Kinas mest konsekvente nationalistiske bevægelse.

3. Harbin var den første kinesiske storby under kommunistisk kontrol (fra 28. april 1946).

4. Harbin var hjemsted for Kinas første Revolutionskomite (januar 1967); denne hædersplads er selvfølgelig af tvivlsom værdi i og med den totale forkastelse af Kulturrevolutionens værdier efter 1978.

5. Harbin har spillet – og spiller stadig – en stor rolle som sværindustrielt bagland for Kinas økonomiske modernisering.

Men allerede listen over glørværdige højdepunkter antyder skyggesider eller tabuemner. Således var de tidligste manifestationer af en arbejderbevægelse i Harbin strengt taget begivenheder i russisk regi, med de kinesiske arbejdere i lærlingerollen. Den tidlige partihistorie er gennemskåret af problemfelter og emner, som i den ene eller anden periode har haft tabukarakter. Og byens vigtige økonomiske rolle er uløseligt forbundet med den usædvanligt stærke udenlandske indflydelse, først russisk og generelt vestlig, siden japansk, og endelig en væsentlig indflydelse fra Sovjet i 1950'erne. Harbins lokalhistorie er, måske mere udpræget end nogen anden lokalitet i Kina, præget af »ømme tæer«, og med de fortsat mange tabuer i Kinas politiske liv er udfordringen til lokalhistorikernes kreativitet ekstraordinært stor. En kort oversigt over problemerne:

1. Byens korte historie og baggrund i et ikke Han-kinesisk kulturområde opleves som et meget ømtåleligt problem, og der er fra Harbin-lokalhi-

18. Jvf. *Newsweek*, 4. juni 1990, s. 38-41.

storiernes side overordentligt forcerede bestræbelser på at rekonstruere en »forhistorie« for Harbin før 1895.

2. Næppe nogen anden by i Kina har været så grundigt domineret af udlændinge i perioden frem til 1946. Ikke blot har det økonomiske liv været domineret af udenlandske investeringer og udenlandsk ledelse, byen har også i hovedparten af perioden op til 1946 været politisk direkte underlagt den ene eller den anden udenlandske magt (Rusland fra 1895 til 1919, den amerikanske ledede interventionstyrke 1919-22, den japanske besættelse 1932-45). Hvad værre er: de kinesiske politisk-militære kræfter, der i korte perioder har øvet indflydelse på byen (Duan Qirui-regeringen omkring 1920, Zhang Zuolin/Zhang Xueliang i sidste halvdel af 1920'erne, samt lokale krigsherrer) hører til de mørkeste kapitler i det moderne Kinas politiske historie, fra tvivlsomme autoritære militærregimer til regulære røverbander.

Et af de allervanskeligste emner for lokalhistorien er i denne forbindelse den fundamentale rolle, udlændinge har spillet som investorer, igangsættere, tekniske ledere osv. i udviklingen af byens økonomi. Hvordan kan »økonomisk imperialism« og »plyndring af Kinas naturrigdomme« forlænes med den udenlandske impuls' helt centrale rolle for Harbins udvikling til storby og sværindustrielt centrum?

3. Sovjetunionens rolle i forhold til Harbin rummer en række tvivlsomme episoder: fra genetableringen af russisk kontrol med »Chinese Eastern Railway« i 1924 (i modstrid med de oprindelige erklæringer fra 1919 og 1920 om tilbagegivelse af jernbanen til Kina uden modydelse), over den omtalte tilbageholdende linie m.h.t. anti-japansk agitation op til besættelsen af Manchuriet 1931-32, og frem til plyndringen af industrianlæg i Nordøstkina (herunder i Harbin) 1945-46 i forbindelse med Den Røde Hærs afvæbning af de japanske besættelsestropper i regionen.

4. Den lokale partihistorie er også fuld af landminer. Hvordan skal man forholde sig til den trotskistiske strømningens indflydelse i perioden 1927-31, herunder de lokale trotskisters faktiske bidrag til udvikling af den faglige organisering m.v.? Hvad med de lokale manifestationer af de senere hårdt kritiserede »venstreopportunistiske linier« fra 1929 og frem? Og omvendt: da Harbin-folkene gik i spidsen for »Forenet Front«-strategien efter 1932, skete det i begyndelsen i modstrid med KKP's officielle linje. Omend de sidenhen »fik ret af historien«, har de manchuriske kommunisters pionerrolle m.h.t. »Forenet Front«-politikken aldrig fået fuld anerkendelse i partiets officielle historie.

Andre problemer i den lokale partihistorie har skiftet valør med de politiske omskiftelser i de seneste to årtier. Liu Shaoqi, Kinas præsident fra

1959 til 1966 og Mao Zedongs højre hånd, indtil han fik rollen som »Kinas største revisionist« under Kulturrevolutionen, fungerede som leder for Manchuriet-komiteen 1929-31, og blev naturligvis genstand for endeløs kritik i årene efter 1966, men fremhæves i dag positivt. Omvendt med Lin Biao, der spillede en ledende rolle i den militære overtagelse af Nordøstkina efter 1945. Han overtog rollen som »nummer to« under Mao indtil sit mislykkede kupforsøg og død under flugt i 1971, og blev selvsagt lovprist for sin indsats i Nordøstkina indtil sit politiske fald, hvorefter alle vurderinger måtte skrives om.

Listen kunne fortsættes ad libitum. Der er nok af ømme tær i den moderne historie og samtidshistorien, og lokalhistorikerne har i høj grad rollen som – til dels ufrivillige – »grænse-afsøgere«. Lokalhistorikernes »grænseafsøgning« kan siges at have to fronter: dels må de, i kraft af deres beskæftigelse med forholdsvis konkrete historiske fænomener, hele tiden støde på spørgsmålet om hvor langt man kan gå i forhold til generelle tabuemner (som for eksempel i relation til konkrete lande, i spørgsmålet om korrektheden af partiets politik på et givet tidspunkt, o. lign.). Dels støder de også tilbagevendende på spørgsmålet om interesse modsætninger mellem det lokale og det nationale niveau. Rollen som leverandør af materiale til lokalpatriotisk opbygning og lokal integration er langtfra problemfri.

Høstfolket: Harbins mange lokalhistorikere og deres båse

Lokalbeskrivelses-projektet i Harbin er blot en enkelt gren – omend nok den mest vidtrækkende – i en samlet lokalhistorisk forskningsindsats, som involverer nogle snese fuldtids professionelle intellektuelle, flere hundrede funktionærer, samt tusindvis af amatør-aktivister, kildeleverandører m.v. På en skala, hvis yderpunkter er henholdsvis bureaukratisk organiseret indsamling af historisk kildemateriale og professionel akademisk forskning, befinder lokalbeskrivelses-projektet sig klart ved den førstnævnte pol, idet dog tværgående udvekslinger, hvor forskere tilknyttet en bestemt streng også bidrager til de andre, er ganske udbredte.

Polariteten mellem »politisk-administrativ« og »akademisk« lokalhistorisk forskning kan skematiseres således:

»Politisk-administrativ« pol (høj grad af politisk styring, organisering i bureaukratiske strukturer) Akademisk pol

<i>Funktion</i>	<i>Lokalbeskrivelse</i>	<i>Partihistorie</i>	<i>»Kulturhistorisk materiale«</i>	<i>Lokalhistorisk forskning</i>
<i>Styringsforhold</i>	<i>Hierarki af komiteer fra nationalt til by-niveau</i>	<i>Partikomite i Harbin, styringskomite for partihistorie</i>	<i>Den pol.-konsultative konference (hierarki fra nationalt til by-niveau)</i>	<i>CASS/Universiteter</i>
<i>Arbejdsorgan</i>	<i>Bureau for Lokalbeskrivelse, 84 skrivegrupper</i>	<i>»Kontor«</i>	<i>»Kontor«</i>	<i>Provinsafd. af Soc. videnskab. Akademi, Institutafd. på byniveau, Historie-inst. på universiteter</i>
<i>Publikationer</i>	<i>»Harbin lokalbeskrivelse«, »Harbin Lokalhistorie«</i>	<i>»Partihistoriske Meddelelser«</i>	<i>»Kulturhistorisk Materiale«</i>	<i>»Forskning i Harbin«, »Harbin Årbog«</i>

Dette skema er langt fra udtømmende. En lang række andre organer har større eller mindre berøring med det lokalhistoriske forskningsmiljø. Det drejer sig især om: Heilongjiang Museum, Martyr-Museet i Harbin, Museet for japanske krigsforbrydelser (»731-enheden«), Harbin Bibliotek, Bureauet for Dokumenter, Opbevaringskontoret for Tekstmateriale, og »Materialekontorerne« under hhv. partikomite og by-regering. Disse organer bidrager alle som leverandører af kildemateriale til det lokalhistoriske arbejde, og enkeltpersoner fra f.eks. biblioteket og museerne indgår også aktivt i selve den lokalhistoriske forskning.

Man kunne forvente, at skala-inddelingen i skemaet også ville modsvare en tilsvarende skala fra *empiri* til *teori*, altså i hovedsagen kildeindsamling og relativt ubearbejdet fremstilling ved den venstre pol, og en stigen-

de frihed til fortolkning i behandling af materialet på vejen mod højre pol. I praksis er det kun den yderste højre pol, og her endda kun universitetsniveauet, som adskiller sig markant fra resten af feltet ved et større islæt af analyse og teori. For alle de øvrige »grenes« vedkommende er det principielle formål empiri, blot og bar »fremstilling af facts«. »Vi skal blot beskrive de faktiske begivenheder, uden at foretage en vurdering« – dette er den gængse selvfremstilling overalt i det lokalhistoriske forskningsmiljø. I praksis må alle dog alligevel forholde sig til »teoretiske spørgsmål«, da den »rene empiri« er en utopi, hvilket de enkelte lokalhistorikere da også gerne vedkender sig.

Dette gælder paradoksalt nok ikke mindst for lokalbeskrivelses-projektet. Der er i dette regi, især i tidsskriftet »Harbin lokalhistorie« – et »internt« tidsskrift, som udkommer 2-4 gange årligt – tilbagevendende diskussioner om fortolkningsdimensionen i lokalbeskrivelsesprojektet, herunder, som nævnt, om forholdet mellem historie og lokalbeskrivelse. Dette ligger til dels indbygget i selve mandatet: kravet om at føre lokalbeskrivelserne tilbage til århundredets begyndelse, altså at »opfylde tomrummet« m.h.t. lokalbeskrivelser (for Harbins vedkommende er sagen ganske speciel, fordi der knap nok er en forudgående lokalbeskrivelses-tradition at »nå tilbage til«) gør det i praksis svært at skelne mellem historie og lokalbeskrivelse. I den traditionelle kontekst var der klare rammer for lokalbeskrivelsen, de faste kapitelinddelinger svarede til forholdsvis uforanderlige sociale institutioner, men det 20. århundredes historie er jo netop historien om den konstante *ombrydning* af disse rammer, og 1980ernes projekt om at »skrive lokalbeskrivelse med tilbagevirkende kraft« indebærer altså et krav om løbende diskussion af *hvilke* strukturer og sociale organisationer, brancher osv., der på et givet tidspunkt er karakteristiske for lokalsamfundet. Hertil kommer det principielle krav om *universel dækning*, år for år, sektor for sektor, som gør det svært at omgå eventuelle tabuproblemer ved simpel overspringelse.

Endvidere spiller personalemæssige dispositioner en rolle. Lokalbeskrivelsesprojektet er bemandsmæssigt den absolutte sværvægter i Harbins lokalhistoriske arbejde, med p.t. 25 fuldtidsansatte professionelle intellektuelle, plus et »fodfolk« af omkring 400 fuldtidsarbejdende ikke-professionelle funktionærer i de enkelte bureauer, brancher, m.v., hvor de branchespecifikke kapitler til den samlede lokalbeskrivelse udarbejdes. Arbejdet med de *branchespecifikke lokalbeskrivelser* (kinesisk: *zhuanzhi*) foregår i hovedsagen i byadministrationens talrige branche-bureauer, samt i organisationer som fagforeningen, Kvindeforbundet, o.lign., i alt 84 enkeltprojekter (hvilket er langt mindre end de oprindelige 289 bran-

che-lokalbeskrivelser ved projektets start i Harbin), hvortil kommer syv *distrikts-lokalbeskrivelser*, en for hver af byens administrative distrikter. Produktionsmålet er aktuelt – efter massive forsinkelser i projektet – en udgivelsesrække, som omfatter en central by-lokalbeskrivelse (kinesisk: *shizhi*) på to bind, samt et halv hundrede bind branchespecifikke lokalbeskrivelser og distrikts-beskrivelser, der i gennemsnit skal dække to brancher pr. bind; og år 2000 som tidshorisont for projektet (det oprindelige mål var 1990). En krise i arbejdet midt i 1980'erne blev søgt løst ved at styrke det professionelle element i projektet, og denne øgede professionalisme styrkede i sig selv en tendens til »historisering« og teoretisk orientering indenfor det principielt bureaukratisk organiserede lokalbeskrivelsesarbejde.

En kort kronologisk oversigt over lokalbeskrivelsesprojektets udvikling i Harbin gennem det seneste årti kan tjene til at konkretisere indtrykket af projektets karakter og modsigelserne mellem de historiske intentioner og den bureaukratiske skabelon:

1979

På det genoprettede Socialvidenskabelige Institut i Harbin oprettes et »Forskningskontor vedrørende lokalbeskrivelse« med fire ansatte.

1982

I maj oprettes de bærende organer for lokalbeskrivelsesprojektet i Harbin (Styringskomiteen og »Kontoret«), og byens ledelse udstikker de overordnede retningslinier for det kommende arbejde. Projektet lanceres med stor entusiasme.

1983

Tusindvis af mennesker i Harbin involveres i projektet, som »aktivister« eller informanter. En »kongres for kadrer, som deltager i lokalbeskrivelsesarbejdet« afholdt i maj 1983 har ifølge kilderne mere end 40.000 deltagere!¹⁹ Ved årtiets slutning beretter Harbins »Kontor for Lokalbeskrivelser« – ikke uden vemod – at byen i 1983 var »førende i hele Kina m.h.t. lokalbeskrivelser«.

Udgivelsen af »Harbin lokalhistorie« starter i marts 1983.

---

19. Jvf. *Haerbin Shizhi (Harbin Lokalhistorie og lokalbeskrivelse) 1985, No. 1, s. 94.*

1984

Aktivitetsniveauet er fortsat tilsyneladende meget højt, og i september indledes diskussionen om disposition for den kommende by-beskrivelse.

1985

Projektet taber pusten, og der begynder at vise sig tomme huller bag den hektiske aktivitet på overfladen. På det første møde i Styringskomiteen, afholdt februar 1985, rapporteres det at »Harbin nu er kommet bagud i forhold til sammenlignelige byer i Kina«: Kun 14 % af de decentrale skrivegrupper for »branchespecifikke lokalbeskrivelser« er op til standard, i andre 40 % er skrivegruppen godt nok etableret, men i praksis ikke fungerende på grund af underbemanding, hyppige forflytninger, manglende træning osv. Endelig er der den tungeste gruppe: i 46 % af de enheder, der efter planen skulle etablere branchespecifikke skrivegrupper, er dette overhovedet ikke sket²⁰. Ikke desto mindre opereres fortsat med 289 branchespecifikke lokalbeskrivelser, dvs. at arbejdet stadig for en stor dels vedkommende principielt er koncentreret på virksomhedsniveau.

Sidst på året rapporteres Telegrafkontoret klar med et manuskript til en branche-skrivelse, og der afholdes evalueringsmøde. Men herefter går arbejdet tilsyneladende i stå.

1986

En stor del af græsrodsarbejdet går i stå, og der er udbredte problemer med at fastholde disciplinen i projektet. Nogle enheder begynder at sende deres manuskripter til trykning udenom godkendelsesproceduren. Hertil det tilbagevendende problem med *forflytninger*: hovedparten af de mange hundrede kadrer, som i projektets tidlige fase har modtaget træning i lokalbeskrivelses-arbejde, er på dette tidspunkt blevet forflyttet til andet arbejde.

Imidlertid lykkes det i løbet af 1986 at få »dækningsgraden« af enheder, hvor arbejdet med de branchespecifikke beskrivelser faktisk er kommet i gang, øget til 92 %; men muligvis er dette resultat simpelt hen nået ved at reducere antallet af beskrivelsespligtige enheder, dvs. ved at flytte ansvaret for de branchespecifikke beskrivelser fra virksomhederne til de administrative organer (bureauer) under byens regering.

---

20. Jvf. *Haerbin Shizhi*, 1985 No. 1, s. 5.

1987

Der afholdes to møder i Styringskomiteen lige efter hinanden (i hhv. marts og april). Formodentlig har baggrunden været et politisk ønske om at skære igennem og komme ud af dødvandet i lokalbeskrivelsesprojektet. Under alle omstændigheder resulterer møderne i en opprioritering af arbejdet: »Kontoret« får nu status af »bureau,« bemandingen udvides, og der lægges større vægt på professionalisme i arbejdet.

1989

Kun det professionelle element i projektet fungerer fortsat. »Aktivist-fasen« betragtes nu som overstået, og arbejdet med færdiggørelse af udkast til branchespecifikke lokalbeskrivelser hviler hos de i alt ca. 400 funktionærer, for hovedpartens vedkommende hentet ud af personalet på de forskellige branchespecifikke bureauer.

Hvorfor disse voldsomme udsving i Harbins lokalbeskrivelsesprojekt? Hvorfor var projektet tæt ved at kuldsejle midt i 1980erne?

Svarene er lidt forskellige blandt veteranerne i projektet. For det første fremhæves ofte problemerne ved aktivist-fremgangsmåden i de første år, og blandt professionelle historikere kan man møde den opfattelse, et aktivist-fasen i bund og grund var en *fejltagelse*, et levn fra en tidligere tid (jvf. Kulturrevolutionens »massehistorie«, dvs. lokalhistorie og arbejdspladshistorie skrevet på grundlag af interviews med »masserne«), kolporteret ind i 1980erne af fremfor alt Hu Qiaomu, der i løbet af årtiet stadigt tydeligere kommer til at fremstå som den dogmatiske KKP-fløjs talsmand indenfor det ideologiske arbejde.

For det andet er alle enige om, at manglende politisk opbakning midt i 1980erne spillede en stor rolle. På alle niveauer skete store personrøkeringer, som havde en ødelæggende effekt på lokalbeskrivelses-arbejdets skrøbelige netværk. Ingen siger det direkte, men det er oplagt at baggrunden for de mange personrøkeringer, nemlig det *forøgede tempo i gennemførelsen af økonomiske reformer i byerne fra 1984*, i sig selv havde en uhyre skadelig effekt på lokalbeskrivelsesprojektet: hvor projektet indtil da havde forekommet de enkelte enheder stort set omkostningsfrit – der blev kun forbrugt arbejdstid, som ikke var underlagt en økonomisk kalkule – kom det pludselig til at *koste penge*. Naturligt nok søgte de enkelte virksomheder og bureaukratiske organer at reducere deres omkostninger ved at trække de bedst kvalificerede kadre ud af projektet og placere dem andre steder.

Løsningen på disse problemer blev en kombination af *professionalisering og bureaukratisering*: En øget professionalisme gennem en mere cen-

tral rolle til »Kontoret for Lokalbeskrivelser« og lignende tiltag, men samtidig en øget bureaukratisering i og med at de branchespecifikke beskrivelser for hovedpartens vedkommende havnede hos branche-bureauerne, altså just den tendens, man advarede imod i 1986.

Overordnet set har projektet bevæget sig fra et vadested til et andet: fra en modsætningsfyldt krydsning mellem 1970ernes »massehistorie« og 1980ernes nye selvbevidsthed hos de professionelle intellektuelle, til en krydsning mellem disse professionelle intellektuelle og et bureaukratisk apparat under pres for forandring.

Men dybest set skyldes krisen midtvejs i 1980erne, og de stadig ikke indfrieede forventninger, selve *projektets uhåndterlighed*. Drømmen om at producere en altomfattende dækning af det 20. århundredes historie, med lokalhistorie og lokalbeskrivelse på alle niveauer, rummer uforenelige ambitioner. Forestillingen om, at »masserne« (»folket«), bureaukratiet og de intellektuelle har identiske interesser i et sådant projekt, er en utopi. Selve den traditionelle lokalbeskrivelses-skabelon er i praksis vanskelig at tillempe til det 20. århundrede, fordi samfundets strukturer ombrydes så hyppigt. Det typiske problem på alle niveauer af lokalbeskrivelsesprojektet er *materialeforstoppelse*: der ophobes hurtigt et meget fyldigt materiale, men der mangler en tilsvarende kapacitet til redigering, og i sidste instans til politisk godkendelse af teksterne.

Alle de indbyggede problemer i hele lokalbeskrivelsesprojektet kommer til udtryk i den metodiske diskussion om struktureringen af by-beskrivelsen, en diskussion som Harbin har spillet en markant rolle i. Diskussionen drejer sig på overfladen om den disposition, der skal anvendes i bybeskrivelserne. Nogle af de byer, der kom først i gang, benyttede sig af en model, der er uhyre simpel, men som samtidig gør værdien af det endelige resultat tvivlsom. Disse byer (Nanjing er det typiske eksempel) inddelte ganske enkelt byens virkelighed i en række emneområder, der derefter fik sideordnet status i selve dispositionen. Emneområderne fulgte i det store hele byens bureaukratiske struktur og blev derefter hver for sig behandlet kronologisk. På den måde kunne man lade sundhedsdepartementet skrive om sundhedsvæsenet, elektronikdepartementet om elektronikindustrien o.s.v. og så nøjes med at tilføje nogle enkelte mere generelle bind. Denne metode er blevet modereret af andre, således at der er blevet tilføjet flere overordnede og tværgående kapitler eller selvstændige bind, men stort set i alle byer er dispositionen mere eller mindre direkte dikteret af den bureaukratiske struktur.

Harbin er tilsyneladende undtagelsen fra denne regel, eller søger ihvertfald at blive det. I Harbin mener man, at de andre byers modeller nok er

anvendelige til at bevare historiske fakta og dokumenter for eftertiden, men ubrugelige som egentlige informationsbaser til aktivt brug. De mener, at lokalbeskrivelserne netop skal bidrage med de tværgående indsigter og overbliksskabende fremstillinger, som bureaukraterne har brug for til at se ud over deres egne snævre områder. Man kan sige, at hvor de andre typer af lokalbeskrivelse cementerer Kinas bestående organisatoriske struktur (med en opdeling dels »lodret« i brancher, dels »vandret« i geografiske områder), så prøver Harbin-folkene at muliggøre informationsstrømme på tværs ved at opstille dispositionen efter *byens struktur* snarere end efter bureaukратиets. De har f.eks. i den nugældende plan for bybeskrivelsen et kapitel om erhvervsstrukturen, der indeholder underkapitler om produktstruktur, virksomhedsorganisering, energi o.s.v., altså emner, som ikke passer ind i de bureaukratiske kasser. Desuden lægger de stor vægt på at vise, hvordan enkeltområder står i forbindelse med hinanden, og forsøger i det hele taget at skildre byen som en levende organisme.

Ambitionsniveauet i dette projekt er selvfølgelig enormt, og det er da også først og fremmest blevet kritiseret p.g.a. de krav det stiller til både redaktører og skribenter. De skal jo i realiteten selv finde ud af, hvad der kendetegner byens struktur, dens dynamik, dens udviklingstendenser o.s.v., altså træffe beslutninger, der først midt i 1980'erne overhovedet er blevet taget op til akademisk debat, og som under alle omstændigheder kræver en tværfaglig indsats af en seriøsitet og grundighed, der er uden fortilfælde i kinesisk samfundsvidenskab. Man kan sige at Harbin-folkene, med deres akademiske udgangspunkt, har taget målsætningen for hele lokalbeskrivelsesprojektet alvorligt og forsøgt at skabe netop det redskab, som bureaukraterne har brug for, mens de andre byer ved at lægge sig tæt op ad bureaukратиets selvforståelse, har stillet sig selv en overkommelig opgave, som til gengæld næppe vil være til glæde for andre end kommende generationers *historikere*, der vil sætte pris på at få dokumenter, statistikker o.s.v. serveret i ubearbejdet form uden for meget tilføjet tankegods. Netop ambitionsniveauet er nok den vigtigste forklaring på at Harbin, efter at have lagt hårdt ud, er faldet tilbage i feltet hvad angår publikations-tempo.

Det *partihistoriske* arbejde henhører organisatorisk under Harbins Partikomite. Den særlige »komite for partihistorie« har som formand 2. sekretæren for bykomiteen, hvilket, ifølge partihistorikerne selv, er udtryk for den høje prioritet deres arbejde har. Det daglige arbejde udføres af en forskningsenhed med i alt omkring et dusin ansatte, fordelt på to »forskningkontorer«, som har ansvaret for partihistorien henholdsvis før og efter 1949. Den førstnævnte af disse afdelinger er bemanded med erfarne

Forfatterne sammen med medlemmer af »den lokale skrivegruppe« på Harbin Lokomotivvognsfabrik.

folk, hvoraf en del har været aktive i det lokalhistoriske arbejde i mange år, og den har opnået anerkendelse som en af de ganske få forskningsenheder i Kina, bortset fra de centrale partihistoriske institutioner i Beijing, der systematisk arbejder med forholdet til Sovjetunionen og Sovjets rolle i Nordøstkina²¹. Den sidstnævnte afdeling blev startet i 1988 med seks ansatte, og kan endnu ikke opvise nogen resultater. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at udover lokalbeskrivelses-folkene er partihistorikerne de eneste i det lokalhistoriske forskningsmiljø, som arbejder med perioden efter 1949.

Det partihistoriske arbejde har rødder tilbage til en lille partihistorisk forskningsenhed, som blev oprettet i 1960 under bykomiteens *partiskole*. Arbejdet blev afbrudt under Kulturrevolutionen, og genoptaget i 1981 under byens *Socialvidenskabelige Institut*, som er det laveste niveau i et hierarki, der strækker sig via provinsafdelingen af det Socialvidenskabelige Akademi til det nationale ditto (CASS). Den nuværende »komite for

21. Jvf. Michael H. Hunt & Odd Arne Westad, »The Chinese Communist Party and International Affairs: A Field Report on New Historical Sources and Old Research Problems,« i *China Quarterly* No. 122, 1990, s. 258-272.

partihistorie« blev dannet i 1985, og ved denne lejlighed blev forskningsenheden gjort til en selvstændig større direkte underlagt komiteen. Fysisk er det partihistoriske arbejde lokaliseret i en tilbygning til lokalbeskrivelsesprojektets hovedkvarter, og partihistorikerne er i praksis meget integrerede i det samlede lokalhistoriske forskningsmiljø, som flittige leverandører af artikler til de forskellige lokale tidsskrifter og materialsamlinger. En del af de ansatte er tidligere kadrer (funktionærer/embedsmænd) med baggrund i studieophold eller undervisningsperioder på partiskolen, andre har deres uddannelsesmæssige baggrund i det partihistoriske studium på Folkets Universitet (*Renmin Daxue* – det eneste universitet som udbyder undervisning i dette speciale), og endelig er der »almindelige« intellektuelle med forskellige former for akademisk baggrund, filosofi, sprog, eller lignende. (Som det ofte ses på kinesiske forskningsinstitutioner, er den uddannelsesmæssige baggrund hos de ansatte meget heterogen.)

Hvis man forestiller sig, at Harbins partihistorikere udgør en hemmelighedsfuld enklave i det samlede lokalhistoriske forskningsmiljø, tager man helt fejl. Der er tværtimod tale om en udpræget åben holdning, og professionalisme er i højsædet. Det er bemærkelsesværdigt, at maksimet »vi forholder os kun til kendsgerninger, ikke til vurderinger« står centralt i partihistorikernes beskrivelse af deres eget arbejde, fordi de i sagens natur beskæftiger sig med politiske emner. Der er principielt frit valg af forskningsemner, idet dog en del af de ansatte er engageret i et projekt, defineret af styringskomiteen, omkring beskrivelse af »den socialistiske transformation« i 1956. Kontrollen med de ansattes indsats angives som værende rent kvantitativ: for en seniorforsker kræves en årsproduktion på mindst 25.000 tegn, mens en juniorforsker kan nøjes med 15.000! Den partihistoriske forskningsenhed har ikke noget egentligt tidsskrift, men udgiver et »internt« skrift: »Meddelelser vedr. partihistorie«. Til gengæld findes en omfattende tidsskrift-verden for partihistorie på provinsplan og derover. Men nok så meget publicerer partihistorikerne i de øvrige Harbin-tidsskrifter og samlinger, fra lokalbeskrivelses-organet »Harbin lokalhistorie« til »Harbin forskning«, som er organ for Harbins socialvidenskabelige Institut.

Under »Harbins politisk-konsultative komite« findes en »komite for forskning i kulturhistorisk materiale«, idet dog det daglige arbejde udføres af en ganske lille forskningsenhed (»Kontor for kulturhistorisk materiale«) med blot et par ansatte. Deres hovedopgave er at redigere den omfangsrige serie af bøger »*Kulturhistorisk Materiale*«, der indtil nu er udkommet med 14 numre, hvoraf hovedparten er »internt«-stemplede.

P.g.a. den principielt bredere politiske profil kunne man i denne »gren« forvente endnu større åbenhed end hos partihistorikerne, men i Harbins tilfælde forholder det sig omvendt. Både på by- og provinsplan er de »politisk-konsultative« organer kendt i det lokalhistoriske forskningsmiljø for deres tillukketthed. Baggrunden kan være den specielt hårde medfart, som funktionærerne i »den politisk-konsultative komite« (der gerne rekrutteres fra de »demokratiske småpartier«) blev udsat for under Kulturrevolutionen. Der kan også være tale om et lavere professionelt niveau hos de ansatte i forskningsenheden. I praksis består arbejdet i at redigere tekstsamlingerne i serien »Kulturhistorisk Materiale,« og lokalhistorikere fra de andre »streng« i det samlede miljø deltager hyppigt som leverandører eller gæsteredaktører.

Udgivelsen af »Kulturhistorisk Materiale« i Harbin er en virkelig svær vægter i den samlede lokalhistoriske forskningsindsats m.h.t. omfang, kvalitet og relevans. De enkelte bind i serien kan have form af tema-bind, som f.eks. bind 8 fra 1986, der koncentrerer sig om KKP's magtovertagelse i Harbin 1946 i anledning af 40 års jubilæet for denne begivenhed, eller der kan være tale om forholdsvist løst strukturerede bind, som f.eks. bind 4 (fra 1984), der spænder fra en samling profiler af dampmølle-ejere i Harbin i 1920'erne og 1930'erne til selvbiografiske fremstillinger af fængselsophold i japanske fængsler under besættelsen 1932-45. Nogle bind er »internt«-stemplede, andre fuldt tilgængelige for offentligheden og for udlændinge. Kriterierne for, hvilken klassifikation det enkelte bind får, er ikke umiddelbart gennemskuelige. Der er tilsyneladende ikke tale om en større andel af »statshemmeligheder« i de »internt«-klassificerede bind end i de andre, og paradoksalt nok er der større tendens til »intern«-klassifikation i de bind, der primært beskæftiger sig med hverdagsagtige fænomener og »almindelige menneskers« erindringer, end i de bind hvor lokale politiske ledere kommer til orde. Men hvadenten et bind bliver »internt«-stemplet eller ej, gøres der ikke meget for at nå ud til en bredere læserskare. Trods pæne oplag ligger boghandlerne i Harbin ikke inde med »Kulturhistorisk Materiale,« som primært fordeles ad bureaukratiske kanaler til de enkelte enheder og akademiske arbejdspladser i byen – eller de får lov til at samle støv i »den politisk-konsultative komites« lagerrum.

Materialet i denne serie er næsten udelukkende memoire-litteratur, enten gamle biografiske og selvbiografiske tekster, eller nulevende, ældre menneskers erindringer, skrevet på opfordring eller sammenskrevet af funktionærer på grundlag af interviews. Hvert bind har typisk en introduktion eller en afsluttende sammenfatning, skrevet af professionelle hi-

størkere fra de andre »streng« i det lokalhistoriske arbejde, gerne folk fra det Socialvidenskabelige Institut eller fra Partihistorisk Kontor.

Udover Harbins egen serie af »Kulturhistorisk Materiale« findes et rigt holdigt materiale om Harbin i den endnu fyldigere tilsvarende udgivelse på provinsniveau.

For en udefra kommende ser memoire-litteraturen i disse serier på alle niveauer umiddelbart ud til at være den vigtigste og mest interessante enkeltkilde til lokalhistorie i det 20. århundrede. Teksterne skræver ofte ind over tabuemner, og de er fulde af overraskende detaljer og »ufriseret« information. Memoire-litteraturen er også en af hovedkilderne i lokalbeskrivelserne, hvor opsøgning og interviewing af mundtlige kilder har været den mest arbejdskrævende enkeltopgave op gennem 1980'erne. Men i lokalbeskrivelses-regi splittes dette materiale typisk op i anonyme enkeltinformationer, der knyttes til bestemte sagsforhold. De usynlige kriterier for udvælgelsen af »relevante« informationer begrænser læserens muligheder for at vurdere soliditeten i den samlede fremstilling.

Lokalhistorie er arbejdsfeltet for en lille forskningsenhed – p.t. fire ansatte professionelle historikere – under Harbins Socialvidenskabelige Institut, som ialt har ca. 70 ansatte. Forskningsenheden leder, Li Shuxiao, er samtidigt chef for hele instituttet, og er derudover viceformand for »Harbin-komiteen for lokalhistorie«. Han er blandt de drivende kræfter i det lokalhistoriske arbejde, og har bl.a. redigeret den første større publikation fra Lokalbeskrivelses-bureauet: »Kronologi over Harbins historie, 1896-1949« (417 sider, udg. 1986).

Lokalhistorie-afdelingen på Harbins Socialvidenskabelige Institut er emnemæssigt begrænset til perioden 1896-1949. Li Shuxiao er selv specialist i den russisk-dominerede periode (1896-1920), en anden ansat dækker økonomisk historie specielt vedr. den japanske besættelses periode (1932-45), en tredje har specialiseret sig i *migration* med særligt henblik på Harbin, og den fjerde arbejder i hovedsagen med 1946-49-perioden, altså »Befrielseskrigen«. Disse fire personer udgør på hver sit område en slags elite i det lokalhistoriske arbejde, og de spiller en stor rolle for arbejdet også i de andre »grene«. I kvartalstidsskriftet »Harbin forskning«, som udgives af instituttet, er den lokalhistoriske afdeling ansvarlig for de to faste rubrikker »partihistorie« og »lokalhistorie«, typisk en halv snes sider i alt pr. nummer, fordelt på 3-5 artikler.

Harbins Socialvidenskabelige Institut er desuden ansvarlig for den meget omfattende publikation *Harbin Årbog*, som med sine over 1000 sider om året kombinerer elementer af »statistisk årbog«, administrativ årsberetning, introduktion til institutioner og strukturer i Harbin, samt en del

lokalhistorisk materiale. Materialet i *Harbin Årbog* er nært beslægtet med arbejdsfeltet for lokalbeskrivelserne, og det er da også hensigten at denne opgave med tiden skal overgå til Lokalbeskrivelses-bureauet, som det er sket mange andre steder i Kina.

Arbejdsformen på Harbins Socialvidenskabelige Institut forekommer umiddelbart meget liberal: der er kun mødepligt om formiddagen tirsdag og lørdag! Resten af tiden kan man arbejde hjemme, eller hvor det ellers er praktisk (denne »frihed« kan dog have sin enkle begrundelse i et elementært forhold: pladsmangel på instituttet!). Tirsdag formiddag udveksles faglige impulser, de enkelte medarbejderes projekter fremlægges og diskuteres. Lørdag formiddag er, som på de fleste offentlige institutioner i Kina, afsat til »politiske studier«.

Harbins Socialvidenskabelige Institut har hjemme i en moderne fireetagers bygning, hvis umiddelbare nabo logisk nok er en ca. 15 etager høj bygning tilhørende »storebror«, Heilongjiang-afdelingen af Kinas Socialvidenskabelige Akademi (CASS), med omkring 300 ansatte, heraf under det Historiske Institut hele fire forskningsafdelinger med relevans for lokalhistorie:

1. Afdelingen for kinesisk-russiske relationer,
2. Afdeling for Nordøstkinas historie,
3. Afdeling for Bohai-studier (specielt vedr. Tang-dynastiet fra det 7. til det 9. årh.), og
4. Liao-Jin-afdelingen (vedr. de Nordkinesiske »barbardynastier« i 10.-12. århundrede).

Den lokalhistoriske forskning på Heilongjiang-afdelingen af CASS begrænser sig i sagens natur ikke til Harbin, men tenderer snarere mod at gå den anden vej: ud over provinsgrænserne – som jo også i Heilongjiangs tilfælde er af ganske ny dato og administrativt fastsatte – til hele Nordøstregionen. Hermed er afdelingen på linie med tilsvarende forskningsmiljøer i Jilin og Liaoning, de to andre nordøstlige provinser. Enkelte af forskerne på Heilongjiang-afdelingen har dog specialiseret sig i emner med direkte relevans for Harbin, og de bidrager til hele viften af lokalhistoriske publikationer og aktiviteter, samt til »Kulturhistorisk Materiale«-serien på provinsniveau. Der er tale om et vist kvalifikationshierarki, med Heilongjiang-afdelingen af CASS som avancementsinstitution for ansatte ved de »underliggende« afdelinger, institutterne på by-niveau, og med en højt kvalificeret forskerprofil.

På *universitetsniveau* drives den lokalhistoriske forskning især ved *Har-*

bin Universitet og Lærerseminarium²². På det Historiske Institut findes et vist miljø (en professor og en lektor) omkring studiet af russisk/sovjetisk-kinesiske relationer. M.h.t. valg af emner, materiale og metoder har disse folk en frihed i særklasse, hvilket også kommer til udtryk i deres kompetence, selvstændighed i vurderingerne, og indsigt i den internationale forskning vedr. Nordøstkina. De publicerer primært i universitetets eget tidsskrift eller i specialiserede historiker-tidsskrifter på nationalt eller regionalt plan²³.

Sammenfattende ses det, at polerne i det lokalhistoriske arbejde i Harbin strækker sig fra primært bureaukratisk organiserede strukturer med en forholdsvis lav specialiseringsgrad og mange ansatte, til typisk akademisk, højt specialiseret men tyndt bemanded forskning. Der er også en stigende tendens m.h.t. professionel kompetence mod højre i »viften«, idet der dog i alle »grene« findes højt kvalificerede enkeltindivider. Uanset kvalifikationsniveauet er den samlede lokalhistoriske forskningsindsats således, målt med vestlig alen, imponerende. Men hvordan er høstens kvalitet?

Afgrøden

Så længe selve by-lokalbeskrivelsen for Harbin endnu ikke er færdigskrevet, er den mest righoldige kilde til videnskabelige artikler om Harbins lokale historie tidsskriftet »Harbin lokalhistorie«, udgivet af Lokalbeskrivelses-bureauet i Harbin. Som nævnt ovenfor offentliggøres i dette tidsskrift, som er klassificeret »internt«, artikler af folk fra hele det lokalhisto-

---

22. Det geografiske Institut på Harbin Universitet og Lærerseminarium er direkte involveret i lokalbeskrivelsesprojektet som leverandør af en tobinds publikation om »Harbins Geografi« (udgivet 1988). Der er tale om regulær *kontraktforskning*, idet geograferne på instituttet påtog sig opgaven ved en aftale med Kontoret for Lokalbeskrivelse i juni 1985, hvor prisen for projektet blev sat til den nette sum af 23.800 yuan. (Det samlede budget for lokalbeskrivelsesprojektet var i det samme år på 248.000 yuan.)

23. Det var også Harbin Universitet og Lærerseminarium, som i årene 1975-1978 leverede arbejdskraft – fem professorer – til en arbejdsgruppe på Harbin Togvognsfabrik (den ældste industrielle arbejdsplads i Harbin, oprindeligt reparationsværksted for den russisk-drevne jernbane, og kendt under navnet »de 36 hytter« p.g.a. arbejdernes miserable boligforhold). Arbejdsgruppen redigerede virksomheds-historien »De 36 hytter,« og bogen var en vigtig forløber for det lokalhistoriske projekt i 1980'ernes Harbin, men samtidig også et bindeled til en tradition fra den foregående periode: den blomstrende litteratur om arbejdspladshistorie under Kulturrevolutionen. »De 36 Hytter« betragtes i dag med mange forbehold i det lokalhistoriske forskningsmiljø p.g.a. dens unuancerede og propagandistiske stil. Hertil kommer, at den er politisk ukurant: Liu Shaoqi, Mao Zedongs ærkefjende under Kulturrevolutionen, sværtes i bogen til for sin indsats i Harbin 1929-1930, mens han i dag hylides for selvsamme indsats!

Den danske missionsstation i Harbin, som den så ud i begyndelsen af 1930'erne.

riske miljø, ikke blot fra lokalbeskrivelses-folkenes egne rækker, og der er lejlighedsvis også artikler, skrevet på bestilling, af landskendte historikere og lokalbeskrivelses-eksperter fra andre byer end Harbin. I det følgende vil nogle aspekter af den lokalhistoriske produktion blive karakteriseret med eksempler hentet fra »Harbin lokalhistorie.«

Et hovedtema i Harbins lokalhistoriske forskning er *den økonomiske imperialism*, hvor arbejdet med den russiske økonomiske indtrængen i regionen optager forholdsmæssigt langt mere energi end forskningen i den tilsvarende japanske. Der er ikke nogen umiddelbar forklaring på dette misforhold, for den japanske økonomiske dominans i 1930'erne og første halvdel af 1940'erne er både nærmere på nutiden og præget af grum hårdhændethed. Man kunne forestille sig et diskret hensyn til ønsket om nye japanske investeringer i 1980'erne (japanske virksomheder er absolut do-

minerende blandt de udenlandske virksomheder, som har indledt samarbejdsprojekter i Harbin siden den »åbne dørs« økonomiske politik blev indledt i 1978), men det er for enkelt. Japan er ikke »fredet« i tidsskriftets spalter eller i den øvrige lokalhistoriske publikationsvirksomhed, og der offentliggøres hyppigt artikler om japanske krigsforbrydelser i området, specielt den infame »731-enhed«, en japansk militær forskningsenhed for kemisk og biologisk krigsførelse, der anvendte kinesiske og russiske fanger i tusindvis som forsøgsobjekter.

Hvad angår den russiske økonomiske indtrængen, i hovedsagen i perioden 1895 til 1917, er der stor samdrægtighed i de mange artikler om emnet: der var tale om »imperialistisk udplyndring«, »udbytning af det arbejdende kinesiske folk«, osv., en argumentation, der fremfor alt er baseret på Lenins 1917-værk »Imperialismen som kapitalismens højeste stade«. I denne henseende er der i den kinesiske position ingen forskel mellem de »liberale« 1980'ere og de forudgående »radikale« perioder, ingen antydning af et paradigmeskifte i historieskrivningen, som kunne modsvare de faktiske politiske og økonomiske omvæltninger i 1980'erne.

De artikler, som fordømmer den tsar-russiske »økonomiske aggression i Harbin«, gør typisk dette i forbindelse med en konkret skildring af den ene eller den anden blomstrende økonomiske branche i »russer-perioden«, og fordømmelsen er ofte klistret på uden synderlig formidling. Der er en oplagt modsigelse mellem den ideologisk betingede kritik af økonomisk imperialism og det faktum, at Harbin i den russiskdominerede periode på to årtier udviklede sig fra en klynge landsbyer til det driftige, økonomiske centrum for hele Nordmanchuriet. Redaktionen for »Harbin lokalhistorie« må have følt behovet for tackle denne modsigelse med et autoritativt indlæg, og det blev betroet en udefra kommende ekspert, Zhu Xianping fra Jilin Universitetets Institut for Økonomisk Management, at konkretisere den »økonomiske imperialism« i Harbin. Zhu's omfangsrige indlæg »Den russiske kapitals udplyndring af Harbins økonomi« blev bragt over to numre, og er formet som et regulært anklageskrift²⁴.

Zhu Xianping går direkte til sagens kerne, idet han som sit mål sætter bekæmpelsen af den »vrangopfattelse, at der eksisterer en nødvendig forbindelse mellem Harbins udvikling og de russisk-imperialistiske investeringer.« Hans argumentation munder ud i en række hovedpointer:

1. De russiske investeringer i århundredets begyndelse var ikke et »af-

---

24. Zhu Xianping, »Di'e ziben dui Haerbin jingji de lueduo«, (»Den russiske kapitals udplyndring af Harbins økonomi«), *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1985, Nr. 1, s. 63-74, og 1986, Nr. 2, s. 97-102.

gørende element« i byens økonomiske udvikling. Der var en autonom udvikling på vej, en gryende kinesisk industrialisering med udgangspunkt i de eksisterende håndværk, soyabønneproduktionen osv. Hvis der ikke var kommet en imperialistisk indtrængen i området, ville Harbin »have fortsat med at udvikle sig normalt, og gradvist have undergået en kapitalistisk transformation i en selvstændig udvikling.«

2. Det kinesiske nationale borgerskab blev på mange måder (ved ekspropriation, brandskatning, diskrimination osv.) forhindret i at gennemløbe en »normal udvikling«, med det resultat at de kinesisk-ejede virksomheder sjældent udviklede sig til andet end en underskov af små, familiebaserede virksomheder.

3. Harbins økonomiske udvikling blev »forvredet« p.gr.a. den russiske påvirkning, idet handelskapitalen kom til at dominere over industrikapitalen.

4. Den russiske påvirkning lagde Harbin åbent for en omfattende *import* af alskens varer fra Rusland, hvilket hæmmede udviklingen af en lokal produktion, og samtidigt blev Harbin-regionens *råvarer* eksporteret i stor skala.

5. De private russiske investeringer i den tidligste fase »kom på ingen måde fra Rusland selv ... Både den oprindelige akkumulation og kapitalakkumulationen hidrørte altså sammen fra Harbin selv ... Den såkaldte 'spontane vækst' i den russiske kapital i Harbin kom uden undtagelse fra ekspropriationen af kinesisk ejendom, direkte eller indirekte ...«²⁵

Det er ikke hensigten her at sætte sig til doms over Zhu Xianpings argumentation, for en god portion af det drejer sig om overvejelser af typen »hvis historien havde udviklet sig på en anden måde ...«, som det i sagens natur er svært at forholde sig til. En afgørende faktor, som artiklerne ikke forholder sig til, er *jernbanen*. Den var Harbins oprindelige *raison d'être*, og byen ville næppe have eksisteret i dag, hvis der aldrig var blevet anlagt et jernbane-knudepunkt her (så kan man selvfølgelig fortsætte med at spørge om Kina selv, under andre omstændigheder, ikke på et eller andet tidspunkt ville have lagt et jernbane-knudepunkt her). Zhu underkender ikke betydningen af de enorme *statslige* russiske investeringer i Harbin i forbindelse med anlægget og driften af »Chinese Eastern Railway« (260 millioner rubler ifølge russernes egen statistik), men isolerer sin argumentation herfra ved kun at ville tale om den *privatkapitalistiske* russiske investering i byen – en kunstig adskillelse, kunne man hævde.

De første fire hovedpointer i Zhu Xianpings argumentation er alle klas-

25. Zhu Xianping, op.cit. s. 70.

sisk leninistiske, og kan i dag forekomme som moraliserende efterrationaliseringer: det *burde* ikke have udviklet sig på den måde, Kina blev forhindret i at få en »normal« udvikling. Den emotionelle baggrund for denne form for argumentation er forståelig, for jernbanen blev jo påtvunget den daværende kinesiske regering, og Rusland beslaglagde efterfølgende, i renlivede imperialistiske voldshandlinger, store arealer langs jernbanen i hele Manchuriet og gjorde dem til en særlig »jernbane-zone« under russiske jurisdiktion. Den sårede kinesiske nationalisme er sprællevende den dag i dag. Men argumenterne formår ikke rigtigt at bortviske indtrykket af en nybygger-by, hvis fabelagtigt hurtige vækst simpelt hen skyldtes russiske investeringer og russisk foretagsomhed.

Derfor har den femte hovedpointe en særlig status. Udgangspunktet er Karl Marx' teser om »den oprindelige kapitalistiske akkumulation«, og påstanden er, at den russiske kapital i Harbin havde sin »oprindelige akkumulationsfase« (dvs. en akkumulation i førkapitalistisk regi, men som afsæt for en egentlig kapitalistisk akkumulation) i Harbin selv. Det er en original tese, men svær at sandsynliggøre, og på dette punkt består forfatterens dokumentation af citater fra Marx og Lenin, ikke økonomiske data vedrørende Harbins tidlige historie.

Hvad man end måtte mene om Zhu Xianpings argumentation, så er selve den uforsonlige holdning til den russiske imperialisme ganske typisk for de mange artikler om emnet, og det ser ud til at en del af animositeten også er blevet overført på Tsar-Ruslands arvtager, Sovjetunionen. Her har omvæltningerne i den officielle kurs været voldsomme, og særligt påtrængende i tilfældet Harbin, som i 1950erne var en af de kinesiske byer, der havde den største koncentration af sovjetiske eksperter. Der er mange vidnesbyrd om venskabelige relationer på det individuelle plan fra denne tid, og bruddet med Sovjet i 1960, efterfulgt af en stedse mere hadefuld propaganda op gennem 1960erne og 1970erne, må have udløst en del selvransagelse i byen. 1980ernes gradvise optøning af de kinesisk-sovjetiske relationer har imidlertid ikke sat sig markante spor i det lokalhistoriske arbejde, og forholdet til Sovjet forbliver et relativt dårligt dækket felt i tidsskriftet »Harbin lokalhistorie«. Man kan forestille sig, at de lokale historikere simpelt hen er demoraliserede hvad angår arbejdet med »den sovjetiske vinkel« til byens historie p.gr.a. de mange omskiftelser i den officielle politiske holdning, men helt at mørklægge denne vinkel ville være absurd i betragtning af Sovjets betydning for Harbins historie siden 1917, og der kan da også findes et vist antal artikler om emnet.

Igen fastholdes den officielle vurdering af Oktoberrevolutionen og Sovjetstatens efterfølgende udvikling som en overordnet ramme: 1917-revo-

lutionen var heroisk og korrekt, og ligeså Stalin-perioden. Men denne overordnede vurdering forekommer undertiden abstrakt og påklistret, især i de artikler, som befatter sig med de »ømme tæer« i Sovjets politik overfor Nordøstkina, såsom den skiftende sovjetiske politik m.h.t. tilbagegivelse af »Chinese Eastern Railway«: de enkelte artikler er bygget op omkring en »korrekt« og uangribelig position, men gråzonerne, hvor brikkerne ikke altid passer helt til hinanden, ignoreres²⁶.

Al »korrekthed« til trods dukker der hist og her i materialet, især i artikler om »uskyldige« emner, vurderinger og perspektiveringer op, som har et autentisk skær, og her er den nationalistiske ånd det gennemgående træk. Således kan man i en artikel om forholdene på et lokalt slagteri i årene umiddelbart efter den japanske kapitulation i 1945 læse en lidet flatterende beskrivelse af den sovjetiske Røde Hærs forvaltning af virksomheden. Sovjetmyndighederne indsatte de oprindelige hvidrussiske funktionærer som bestyrere af virksomheden, og da de kinesiske kommunister overtog kontrollen med Harbin i april 1946, udspillede der sig over en flerårig periode en diskret konflikt om kontrollen med slagteriet (til gengæld skildres en japansk ekspert, som arbejdede for kineserne, positivt!)²⁷. Det er i denne sammenhæng påfaldende, hvor lidt der overhovedet siges om den sovjetiske okkupation af Harbin 1945-1946, selv om det immervæk var den Røde Hær, der befriede byen fra japanerne. Men det nævnte og andre lignende eksempler er givetvis diskrete vidnesbyrd om frustrationen over den omfattende sovjetiske konfiskation af japanske industrianlæg i Manchuriet, som blev transporteret til Sovjetunionen.

Hvor de lokalhistoriske artikler hvad angår den generelle politiske fortolkningsramme og loyaliteten overfor den marxistisk-leninistiske arv forekommer meget påvirkede af 1980ernes generelle frigørelsestendens i Kina, så er der til gengæld fleksibilitet og bevægelse på andre fronter. Således bliver man umiddelbart slået af en artikel fra 1984 om en af Harbins første større kinesisk-ejede virksomheder, dampmøllen Shuanghesheng, i

26. Se Zhang Zuyao & Tian Jiahe, »Yijiuerlingnian shouhui Zhongdong Tielu sifa zhuquan de douzheng« (Kampen for genvindelse af den legale myndighed over den Østkinesiske Jernbane i 1920«, *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1985, Nr. 1, s. 37ff., og Lü Linggui, »Zhongdong Tielu Shijian fasheng qianhou de lishi qingkuang jiqi genyuan« (»Om de historiske forhold og den historiske baggrund for udviklingen før og efter 'Chinese Eastern Railway'-krisen«), *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1985, Nr. 2, s. 44-53.

27. Wu Dongsheng m.fl., »Haerbin jiefang chuqi de Jiya Gongsi« (»Jiya Fjerkræslageriet i de første år efter Harbins befrielse«), *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1984, Nr. 2, s. 40-43.

1920erne og 1930erne²⁸. Artiklen beretter med smittende begejstring om den kinesiske iværksætter-ånd og de dygtige forretningsmetoder, som gjorde virksomheden til en af byens største. Især fremhæves det rationelle, produktivitetsfremmende lønsystem, den høje prioritering af kvalitetskontrol, og den forretningsmæssige fleksibilitet. Ved nærmere eftertanke har artiklen dog en klar tråd til nutiden, for den blev offentliggjort nøjagtigt samtidigt med beslutningen i 1984 om at tage hul på den økonomiske reform af Kinas industrielle virksomheder, og de fremhævede dyder fra den kapitalistiske fortid er præcis de centrale elementer i 1984-planen om økonomiske reformer. Der er altså tale om et eksempel på at »anvende fortiden i nutidens tjenste« (*gu wei jin yong*), et moderne, maoistisk princip med dybe rødder i kinesisk historieskrivning.

Mest spændende er de lokalhistoriske skildringer, hvor emnet er langt fra de politiske landminer og »ømme tæer«. Et godt eksempel er nogle tekster, som hidrører fra en distrikts-lokalbeskrivelses tilblivelsesproces²⁹. En af disse tekster skildrer med fascinerende ligefremhed og detailrigdom et taoistisk-buddhistisk inspireret oprør mod de nys ankomne kommunistiske magthavere i august 1946. Det lykkedes en lokal sekt, anført af en »levende Buddha« ved navn Li Mingxin, at mobilisere mere end 4000 mennesker til et oprørsforsøg mod kommunisterne, og de drog i kamp under beskyttelse af diverse besværgelser og ritualer, som imidlertid viste sig at være uden værdi overfor geværer. Det er bemærkelsesværdigt at disse geværer blev betjent af et kompagni *koreanske* soldater, og artiklen forklarer ikke, hvordan disse koreanske tropper kom ind i billedet, og hvordan de kunne stå under de kinesiske kommunisters kommando.

I denne sammenhæng bør dog også det andet ekstrem, petitesse-rytteriet, nævnes for at give et realistisk indtryk af de lokalhistoriske forskningsresultater. Undertiden forfalder teksterne til tomgang omkring lige-gyldige detaljer, og det er kinesiske historikere vel ikke ene om. Måske står problemet simpelt hen mere tydeligt frem for den udenforstående iagttager, men der er i kinesisk historieskrivning en hæderkronet, og undertiden pinagtig, »sans for detaljen«, som ligger i en klasse for sig. Således udspinder der sig en hidsig debat, over mange sider, mellem to forfattere i spørgsmålet om hvorvidt »Den Unge Marskal« Zhang Xueliang i 1929 sendte en check på 2000 yuan til støtte for hospitalsbehandling af stu-

28. Jiang Jun, »Haerbin Shuanghesheng huota« (»Harbins Shuangdesheng Dampmølle«), *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1984, Nr. 2, s. 32-36.

29. Li Xiaotao, »Taipingqu shiliao sance« (»Tre fragmenter fra det historiske materiale vedrørende Taiping-distriktet«), *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1984, Nr. 1, s. 72-75.

denter, som var blevet kvæstet under patriotiske demonstrationer ... eller om beløbet kun var 1000 yuan³⁰. En alenlang artikel om hvorvidt den i 1930erne kendte kvindelige forfatter Xiao Hong (pseudonym), som var født i Harbin, oprindeligt hed Zhang eller Wang (svarende til Hansen eller Jensen), kan heller ikke aftvinge den store interesse³¹.

Konklusion

Lokalbeskrivelserne som historisk kildemateriale

Hvis vi ser på, hvad lokalbeskrivelserne kan få af betydning for fremtidig forskning i Harbins socialhistorie, er det nødvendigt at skelne mellem lokalbeskrivelserne i den form de engang vil blive publiceret og så alle de afledte effekter af projektet.

Selve værket, Harbin lokalbeskrivelse, er endnu ikke blevet udgivet, men vi har set lignende publikationer fra andre områder, der giver et godt indtryk af materialets karakter. Generelt kan man sige at deres værdi er specielt stor for de perioder, hvor alle andre kilder er lukkede, f.eks. Kulturrevolutionen. Når man gennemgår de kronologier, der er lavet over vigtige begivenheder (vi har været så heldige at få fat i både den for Harbin by og den for Heilongjiang provins), vil man se et væld af konkrete oplysninger om Kulturrevolutionen, som hidtil har været helt utilgængelige, dels fordi nyhedsformidlingen dengang var så lukket, dels fordi samfundsforskerne i 1980erne er gået i en stor bue udenom denne betændte periode³². Vi kan læse om sammenstød mellem rødgardistgrupper, om demonstrationer, arbejdsulykker, lønforhøjelser, sammensætningen af revolutionskomiteerne o.s.v., og desuden gives der befolkningsstatistik, der ikke findes så detaljeret i de generelle statistiske årbøger. Også de mere specialiserede bind rummer mange oplysninger af værdi, også om perioden før folkerepublikken. Faktisk gives der overraskende stor vægt til tiden før 1949, i nogle tilfælde op mod halvdelen af det samlede sidetal.

Der er dog også store problemer med materialet. For det første er det

30. *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1983 Nr. 2 og 1985, Nr. 1.

31. *Harbin lokalhistorie og -lokalbeskrivelse* 1985, Nr. 1, s. 75-80.

32. En af de vigtigste undertagelser er den tidligere leder af CASS' Sociologiske Institut, Yan Jiaqi, som i 1986 udgav *Wenhua da geming shinian shi* («Kulturrevolutionens ti års historie»), sammen med Gao Gao. Trods en nøgtern fremstilling, som set med vestlige øjne må betragtes som forsigtig (sammenlignet med de fremstillinger, der er tilgængelige i Vesten), udløste bogen rynkede øjenbryn blandt magtapparatets ideologiske ledere, og Yan Jiaqi har siden juni 1989 befundet sig i eksil.

normalt *uden kildehenvisninger*. Oplysningerne bygger som nævnt på en blanding af skriftlige og mundtlige kilder, som ikke er adskilt eller markeret i selve fremstillingen. Nogle kilder er tydeligvis officielle dokumenter, men heller ikke de identificeres nærmere med mindre de direkte aftrykkes. Andre oplysninger må stamme fra avisartikler, interviews o.s.v. eller simpelthen referere hvad »man« ved om et givet emne, nærmest som et opslag i et leksikon. På den måde er lokalbeskrivelserne bedst til at henlede opmærksomheden på bestemte begivenheder, som man så kan søge yderligere informationer om i andre kilder, hvis de da ellers findes.

Dernæst er selve *organiseringen* af stoffet ikke særlig befordrende for nytænkning. Langt de fleste enkeltbind er bygget slavisk op efter den bureaukratiske struktur: et bind om uddannelse vil starte med før-skoleuddannelse, går videre med grundskolen, mellemskolen o.s.v. med en kronologisk gennemgang af hver skoleform³³. Der er derfor ingen problemorientering i værkerne, ingen kerne, ingen indholdsmæssig ledetråd. Det betyder igen, at man kan gå på jagt i dem efter enkeltoplysninger, især hvis man ved, hvad man leder efter, men man kan ikke bruge dem som generel introduktion til et bestemt sagskompleks, dertil er de simpelthen for idéforladte.

Endelig er det et problem at der under den strengt objektive og registrerende overflade selvfølgelig har fundet en *politisk/ideologisk sortering* sted. En lærebog i at redigere lokalbeskrivelser kritiserer eksplicit den lejlighedsvis mangel på sortering:³⁴ En amtsbeskrivelse beretter, ifølge lærebogen, om to mænd, der var blevet dødsdømt for mordet på en købmand. Vi befinder os i tiden før 1949 i et af KKP's »baseområder«, og den dømmende myndighed er altså en partirepræsentant. Historien fortsætter nu med at den ene af morderne melder sig til den Røde Hær og bliver benådet og optaget i hæren med den begrundelse, at han allerede har »indlagt sig hæder i kampen mod fjenden«, nemlig ved at slå købmanden ihjel. Efter at have refereret denne historie argumenterer lærebogen for, at dette er et klart eksempel på stof man *ikke* skal tage med. Man skal ikke give folk indtryk af at den Røde Hær bestod af røvere og mordere, ikke gå efter den kuriøse historie, men søge efter de positive eksempler, som nutiden kan lære af. Der er ingen tvivl om at langt de fleste redaktører pr. rygmarv ville have strøget dette afsnit i amtsbeskrivelsen og alle andre an-

33. Se f.eks. *Zhejiang Jiaoyu Jianzhi* (»Kort lokalbeskrivelse for uddannelsesvæsenet i Zhejiang«), Zhejiang Renmin Chubanshe, 1988.

34. Zheng Bailing og Zheng Zhengxi, *Fangzhi jishi jiqiao* (»Registreringsteknik for lokalbeskrivelser«), Huangshan Shushe, Hefei, 1988, s. 1-2.

tydninger af at partiet kunne have taget fejl, med mindre der er tale om allerede officielt indrømmede fejltagelser. I den forstand er lokalbeskrivelserne altså sikkert hverken værre eller bedre end alle andre officielle kinesiske kilder.

Sandsynligvis vil det vise sig at selve lokalbeskrivelserne bliver af sekundær betydning i forhold til *de afledte effekter* i form af opblomstringen af en frodig underskov af tidsskrifter og andre publikationer om lokalhistorie. Som nævnt ovenfor er der alene i Harbin et stort antal publikationer af denne type, og artiklerne her har langt mere karakter af almindelig historieskrivning, med kildehenvisninger, diskussioner af kildernes troværdighed o.s.v. Desuden har artiklerne ofte en vis grad af egentlig problemorientering, der gør dem til langt mere interessant læsning end de leksikonagtige lokalbeskrivelser. Man kan altså tale om at den *lokalhistoriske* forskning er blomstret op i ly af lokalbeskrivelsesprojektet, som har legitimeret en kvantitativ og emnemæssig udvidelse af lokalhistorikernes arbejdsmark.

Historikernes arbejdsforhold

Men hvordan er så arbejdsvilkårene for dette »høstfolk«? Der er tydeligvis tale om et *akademisk hierarki*, som kommer til udtryk i en stigende grad af vovemod og politisk frigjorthed, jo højere man kommer op i graderne. Under feltarbejdet i Harbin stødte vi i masseorganisationerne og på virksomhederne – der jo udgør basis-niveauet i lokalbeskrivelsesprojektet som indsamlere af kildemateriale – ofte på helt rigide fremstillinger. Her havde de lokale ansvarlige for lokalbeskrivelsesprojektet tilsyneladende slet ingen fornemmelse for, hvor partiets eget propagandaapparat befandt sig. De leverede raskt væk myter, som for længst var dementeret i Beijing, og forsvarede positioner, der længe havde været opgivet af KKP. På dette basisniveau var der ikke megen forskel at spore i forhold til Kulturrevolutionens tid: man undgik alle prekære emner og prøvede at binde os de mest tåbelige propagandahistorier på ærmet. Mange af disse folk var funktionærer, ikke historikere, og for dem var opgaven i projektet at komme med en fremstilling, som var politisk acceptabel. At finde frem til en eller anden form for historisk sandhed så de ikke som et mål i sig selv. Her var holdningen klart anderledes på de højere niveauer, hvor der blev arbejdet seriøst og frigjort med interessante problemer.

På disse højere akademiske niveauer eksisterer der til gengæld en *overlevelsestrategi*, der går ud på at undgå de prekære områder, hvor kontrollen er stram uanset hvilket niveau man befinder sig på i hierarkiet, og udelukkende arbejde med emner, der enten tidsmæssigt eller emnemæssigt

ligger udenfor det politisk følsomme område. Denne strategi afspejlede sig ikke bare i de forskningsprofiler, vi blev præsenteret for på institutionerne, den blev eksplicit udtrykt af forskerne selv. Det blev gjort helt klart for os, at ingen frivilligt beskæftiger sig med Folkerepublikkens egen historie, og derved udsætter sig for politisk styring og andre ubehageligheder. Dette forhold sætter lokalbeskrivelsesprojektets værdi i relief: hvis man ikke gennem det bureaukratiske system havde *tvunget* forskere og embedsmænd til at beskæftige sig også med de sidste fyrre års historie, ville det næppe være sket. Der er altså, som nævnt i det foregående, ikke tale om, at forskerne gennem lokalbeskrivelsesprojektet kan *få lov* til at bevæge sig ind på nye områder, men om at de *ikke kan få lov til at lade være*.

Det store spørgsmål er, om denne forcerede march ind gennem tabuernes minefelt med tiden vil have en effekt på historikernes egne metoder og fremstillingsform. Den tiltrængte fornyelse må – udover en frigørelse fra de politiske bindinger – gå i retning af at inddrage flere beslægtede discipliner, såsom sociologi og socialpsykologi, i historieforskningen. Der er en synlig tendens til større tværfaglighed blandt de mere selvstændigt tænkende historikere (og det gælder ikke blot de unge), og herved bliver det muligt at formulere sine konklusioner og gøre sine teoretiske overvejelser indenfor felter, der ikke på samme måde som historievitenskaben selv har en tung arv som »spejl« for samfundet³⁵. For i virkelighedens verden er det svært for spejlet at sige de til enhver tid siddende maghavere imod, når de får lyst til at spørge »... hvem er smukkeste i verden her?«

---

35. Den tyske sinolog Susanne Weigelin-Schwiedrzik har i sin undersøgelse af nutidig kinesisk partihistorie fundet en tendens til, at den unge generation af partihistorikere er mere factororienterede end deres forgængere, hvilket skulle modsvare et behov for at »make future bureaucrats seek 'technocratic' solutions to China's problems.« (op.cit.). Der er givetvis tale om særlige forhold for partihistorikerne, for i Harbin oplevede vi for det første ikke nogen generationel skillelinie hvad selvstændighedstrang og nytænkning angår, og for det andet var den renlivet fact-orienterede genre mest karakteristisk for de mere forsigtige, og oftest lavere placerede, personer i det lokalhistoriske arbejde.

Historisk Essay

Den historiske fortælling. Et studie i den historisk-biografiske genre

Af Bo Elbrønd-Bek

I hvilken udstrækning projicerer forfatteren til en biografi sit eget tema ind i stoffet? Spørgsmålet diskuteres i den efterfølgende artikel, der er led i et forskningsprojekt om den historisk-biografiske genre, konkretiseret ved en række biografier af store personligheder fra det moderne gennembruds tid. De senere års voksende biografiske interesse kan både ses som en reaktion mod marxistisk baserede samfundsteorier og et forsøg på at understrege det enkelte menneskes betydning og værdi set i relation til stat og samfund. Traditionelt reflekterer den biografiske genre et behov for mening og sammenhæng på det individuelle plan, hvilket ingenlunde forhindrer, at den biograferede tolkes og vurderes på baggrund af epokens materielle og mentale betingelser. Men i hvor høj grad medtænker og bearbejder biografen sin egen overføring og hele samfundsmæssige situation, som på væsentlige områder adskiller sig fra den biograferedes? At bestemme biografens erkendelsesinteresse bidrager samtidig til forståelsen af det komplicerede, dialektiske forhold mellem liv og værk, individ og samfund.

Historien er genstand for en konstruktion, hvis sted ikke er den homogene og tomme tid, men den tid, som er opfyldt af »nutid«. [Walter Benjamin, *Kulturindustri*, 1973, 189]

Interessen for såvel historiske romaner som biografier og historieskrivning af den mere fortællende art er i disse år stadig voksende. Men hvad er årsagen til, at forfatterne vender sig mod historiske emner, og at historikerne prioriterer fortællingen højere end tidligere? Et svar herpå foreligger i Paul Ricoeurs store værk *Time and Narrative*, I-III (Chicago, 1984-88), hvori han behandler den upåagtede sammenhæng mellem historie og fiktion. En begivenhed er først historisk, når den indgår i et forløb eller en sammenhæng, der kan fortælles. Den skal ses i en betydningshelhed. Sigtet med selve beskrivelsen af et historisk forløb eller en historisk person er i sidste ende at forstå noget, som er anderledes end os selv, og derigennem forstå os selv. Ved at dreje sig om det særegne, det fra os afvigende, kan

den åbne for spørgsmålet om vore egne, forskellige muligheder. Både den fiktive og den historiske fortælling viser tilbage til den uafsluttede historie, vi selv står i. Nutidens læsere har således brug for fortællingen til at få belyst den historie, de selv indgår i. Interessen for fortælling og historie bunder i en interesse for at forstå både fortid, nutid og fremtid som noget menneskeligt, der kan berettes om; kun på denne måde bliver den tid, vi lever i, gjort begribelig. Historieskrivning er fortællingen om den tid, der er forløbet, men uden forskerens skabende fantasi ville fortiden være uvirkelig; vi ser kun ruinen som ruin, når vi kan forestille os slottet. Den historiske fortælling giver os hver især og vort samfund som helhed en identitet, ligesom enhver biografi og selvbiografi er en fortælling, der skaber en identitet. Men den historiske forklaring formidler samtidig et menneskesyn; såvel historikeren som læseren må tage stilling.

Hensigten med projektet er at undersøge fortællingens betydning for historieskrivningen konkretiseret ved en række historiske biografier om betydningsfulde personer fra slutningen af det 19. århundrede i Danmark (Georg Brandes, Edvard Brandes, Viggo Hørup, Kristian Erslev, H. N. Andersen m.fl.). Biografiernes tematiske indhold og æstetiske udtryk undersøges for at opnå en integreret forståelse af den sociale betydning og den æstetiske virkning, der ligger i de pågældende værker. Inddragelsen af æstetiske og socialpsykologiske perspektiver tjener til at vise, at perceptionsformerne og de grundlæggende erkendelseskategorier, så som tiden og rummet, også er underlagt historiens »modellering«. Det er således heller ikke muligt at hæve sig over sin erkendelses betingelser, der er et resultat af den historiske proces.

For at blive til må der vælges bevidst. Dette synspunkt lader sig afprøve i biografien. Ved indgående at beskæftige sig med biografierne om en bestemt periodes store personligheder, bliver det klart, at der under det realiserede altid ligger det muligt historiske, det som kunne være blevet til i perioden, men som blev trængt tilbage eller holdt ude – i nogle tilfælde åbenbart fornægtet – af begivenhedernes gang og af de tolkninger, som periodens mennesker – ligesom nutidens – valgte at holde sig til. Et eksempel kan tydeliggøre tankegangen. I sin levnedsskildring *Viggo Hørup* (1984) tillægger Torben Krogh anskuelser og holdninger i den offentlige debat stor betydning. I forordet hedder det således:

Ud af aktuelt betonedede betragtninger voksede et sæt anskuelser, der blev til en sammenhængende politik. Og det var en politik, der ikke blot udfordrede og inspirerede hans samtid. Den blev en levende del af det demokratiske samfunds udvikling. Hverken dengang eller senere sejrede Hørups anskuel-

ser i den forstand, at de blev retningsgivende for udøvelsen af den politiske magt. Men de slog så dybe rødder i den politiske tænkning, at de fortsat spiller en væsentlig rolle i den almindelige samfundsdebat. [7]

Kroghs åbenlyse idealisering af Hørups politiske journalistik er øjensynlig udsprunget af venstrefløjens legitimeringskrise. Men dette udgangspunkt viser sig i praksis at spærre for historisk indsigt. Som påpeget af Søren Mørch i artiklen »Ved tankens magt og talens strøm« (*Kritik* 70, 1985) er Kroghs historiesyn idealistisk og udialektisk:

Modellen er, meget forsimplet, den, at helten i sit hoved fostrer denne eller hin idé, giver udtryk for den i Skrift og Tale, og i kraft af tankens klarhed og argumenternes vægt omstemmer andres sind, hvorefter disse andre bliver til flere og flere ved mere skrift og mere tale, og i løbet af kort tid – måske et par år – tænker folket anderledes og gækker hen og gør noget nyt de ikke før har gjort og – vupti hvadbehar – er den nye tid blevet skabt af logos, så at sige. [93f]

Noget af det mest interessante er Mørchs påvisning af Kroghs harmoniseringsbestrebelse. I sin personlige kamp for ydre og indre autonomi led Hørup skibbrud, såvel politisk som ægteskabeligt. Men Krogh ser ikke den tæt forbundne, kompensatoriske relation mellem Hørups frigørende strategi, hans kamp mod autoriteternes formynderi og det konfliktfyldte privatliv med hustruen og elskerinden. I den offentlige strid satte han skel med sit krav om at dele sig efter anskuelser; og præcis her sætter Mørch ind med sine spørgsmål:

Var det mon kun i det udvortes han så denne dialektik? Strakte den sig ikke ind i hans eget liv, som skellet mellem torsdagsveninden og konen, mellem Henriette og Emma, mellem horeungen og de ægte børn? Ikke hvis man skal tro Torben Kroghs billede. I det fortøner det indre og private sig i intetsigende harmoni, trods torsdagsveninde og horeunge. Denne harmoniske zone, fredens område, kedelig og derfor ubeskrivelig som Paradis, strakte sig langt længere, som en udstråling fra det private til det offentlige: til en harmoni mellem politikken og journalistikken. Eksisterede der en sådan harmoni i Hørups liv? Det gjorde der hvis man skal tro Torben Kroghs levnedsskildring, men skal man det? [91]

Måske beror det gådefulde i Hørups kontrollerede personlighed på, at han stillet over for et personligt valg undlod at vælge; i stedet stillede han uafledeligt læserne/vælgerne over for et forpligtende politisk valg. Hans private livsførelse dementerede til stadighed hans offentlige fordring: del jer efter anskuelser! Krogh spørger imidlertid ikke efter Hørups interesse

i at fastholde en (selv)undertrykkende, livslang hemmeligholdt trekant, der ikke har noget med redelighed i Kierkegaardsk forstand at gøre. I stedet postulerer Krogh, at der snarere er tale om et ligeværdigt forhold, »hvor de begge gav og modtog«:

Det var den gensidige forelskelse, der bragte dem sammen. Men det var en dyb overensstemmelse i tankegang og livsindstilling, der fik deres forhold til at vare ved og udvikle sig. [...] Trods hendes momentane trang til at udskri-
ge deres kærlighed for alverden, var de dømt til at holde den hemmelig for alle andre end nogle ganske få fortrolige. Men den blev kernen i deres tilvæ-
relse. [107]

Imidlertid udfoldes denne kerne ikke i biografien, idet vægten lægges på heltens politiske og journalistiske karriere. Men hvorledes placeres virkelighedens gerning i Hørups univers i forhold til kernen i hans liv, hvilket vil sige Henriette Steen? Et svar herpå findes i deres korrespondance. Til sin gravide veninde, der er rejst bort for at undgå skandale og afskedigelse, skriver Hørup d. 28.5. 1873 om ægteskab og kærlighed:

Forresten er Rubicon et vanskeligt Vand, ikke just med det at komme over, men med det at komme til Rom; for ikke at tale om dem, der saasnt de ere ovre blot ønske, at de var lykkelig og vel i Gallien igjen; men de, der sidde ved Bredden og græde og de, der gjøre Toilette og speile sig i Vandet, det er heller ikke de sande Cæsarer. [*Hørup i breve og digte*, ved Karsten Thorborg, 1981, 49]

Var Hørup en sand cæsar? nåede han Rom? eller var han »dømt« til at skue ind i det forjættede land? »dømt« til at drømme? I hvert fald drømte Henriette om sit forestående identitetstab; i et brev af 16.6. 1873 hedder det:

»Den Tredie« er noget urolig efter sådan en Motion, men også det kan jeg ganske godt lide, det er jo dog Noget af Dig, jeg kunde næsten ønske atter at have den så nær. Hvis den nu ligner Dig meget, som den vist gjør, så tør jeg aldrig lade Nogen se den. Forleden drømte jeg, at jeg havde fået – Tvillingen – det har nu ingen Nød – den ene lignede Dig – den anden mig, så tog jeg den, som lignede Dig og gik med – den anden lod jeg blive på Anstalten – men jeg var så angst at Andre skulde se den lignede dig. Sådan kan jeg drømme. [56f]

Men hendes cæsar fastholdt spaltningen. I et brev fra juni 1873 forskrev han både sig selv og hende til drømmens verden:

Troer du paa Eventyr? jeg gjør det, jeg har altid vidst, at der inde bag Tilværelsen laa en anden Virkelighed med finere Blomster og stærkere Duft og med Love lige saa gyldne som de 12 Tavlers. Denne Dobbeltthed, der ængster dig, forstyrrer mig ikke meget, jeg er vant til at gaae ud og ind af Virkeligheden og retirere over i Eventyrets Land med mit Habengut og lade som jeg var hjemme der. [60]

I denne eventyrskov mødte Hørup sin prinsesse, – sådan tog det sig i det mindste ud for ham. Videre hedder det:

[...] hvis du var løbet bort paa den flade Mark iblandt Virkelighedens Kartofler, hvor *du* vilde have været i Sikkerhed og jeg i Vinden, vilde det ikke have været en Urimelighed, som intet Eventyr vilde have vedkjendt sig, et Oprør mod de Love, der ere ligesaa gyldne og mere hellige end de 12 Tavlers! [61]

Krænkede Henriette disse eventyrlige love med sit stadig tilbagevendende ønske om legitimering af deres kærlighed? Er Kroghs dømmende instans skæbnen? den offentlige mening? eller blot et mytologisk forsøg på at dække over Hørups splittelse. I Kroghs version af eventyret om Hørup glider »den Tredie« ud af billedet på denne måde:

Efter at graviditeten var overstået og hun havde genoptaget sit arbejde – stadig som den barnløse frk. Steen – ved Østre Friskole i Hindegade, vedblev de at komme sammen. [105]

Og eksklusionen, fortrængningen er i al sin usamtidighed en kendsgerning. Offentligt kæmpede Hørup en heroisk kamp mod kvindeundertrykkelse, i praksis tvang han Henriette til at afstå fra deres elskovsbarn. Men Krogh tematiserer hverken dette identitetstab eller Hørups uvilje mod at gøre plads til den slags »historiske Tilfældigheder«. Hørup sugede nemlig næring af lidelsen! Den var drivkraften i hans stadige forsøg på at demaskere den nationalliberale biedermeierkultur, at skrive sig ind i den nøgne eksistens. I et brev fra d. 30.4. 1873 siger han herom:

[...] der er en Sorgens evige Ungdom, som hver Dag drikker af den melancholske Kilde, hvoraf Menneskelivets varmeste, blødeste og fineste Følelser strømme, men derom kan Intet fortælles. [...] for mig er Natten Dag og Drømmen Virkelighed og Eventyret det eneste Tilforladelige; men Livet og Virkeligheden er et ørkesløst Eventyr, leget af Skygger og jeg selv leger med som et Spøgelse i Solskin og det er Altsammen uhyggeligt som det levende Liv maa være for et stakkels Spøgelse, der gjør Livets Bevægelser med efter Hukommelsen og endda maa være glad over at kunne Noget

udenad – men et saadant Spøgelse kan længes Kjære, længes efter Natten [...]. [34f]

Selvom Hørup udpegede historiens retning, så er det næppe muligt at karakterisere hans praksis som overskridende – tilsyneladende et paradoks, som han har tilfælles med andre af det moderne gennembruds stridsmænd. Hans historie er ikke kun politisk, men også psykisk, hvilket betyder, at man må se på hans handlinger som resultat af såvel bevidste som ubevidste valg. En epokes mentale strukturer er nemlig ligeså afgørende for den samfundsmæssige udvikling som de økonomiske, eftersom mennesker primært forsøger at forme tilværelsen i overensstemmelse med det af dem selv skabte billede, hvilket aldrig er en ren afspejling af de virkelige vilkår. Hørups marginalisering af Henriette Steen, hendes udelukkelse fra etablerede tanke- og handlingsmønstre er afhængig af majoritetens bevidsthedsstruktur, hvilket tydeligt kommer til udtryk i novellen »Pægle-Kroen«, hvori Hørup forsvarer og retfærdiggør hemmeligholdelsen af forholdet, idet han retter smed for bager:

[...] De ere for stærke. De vilde knuse Dig. Du veed ikke, hvad det er at have dem allesammen mod sig – hvor lidt jeg kunde hjælpe Dig. Og jeg selv. Det var et Saar, hvor jeg var værgeløs – som de alle kunde rode i – uden at jeg kunde slaa igjen. Jeg kunde ikke. Saa maatte jeg lade alt det andet ligge og tage det alene. Men jeg kunde ikke slippe, jeg har mere end det – jeg maa frem. [470]

Havde Hørup ligesom hovedpersonen i Franz Werfels fremtidsroman *De ufødtes stjerne* (1946, dansk 1951) fået mulighed for at stille vismanden »Den højtsvævende« spørgsmålet: »Hvad var det vigtigste øjeblik i mit liv?«, så ville han med Krogh have tænkt på et stort øjeblik i sin politisk-journalistiske karriere. I romanen udspilles det overraskende svar i form af en pinlig livsscene, der er totalt fortrængt: et hospitalsbesøg hos en svigtet kvinde, der har været ved at dø i barselssengen under fødslen af deres barn. Den højtsvævende giver følgende begrundelse for valget af netop denne situation: »Fordi det mest forbindelsesrige øjeblik er det vigtigste.« Men dette øjeblik fokuserer Krogh slet ikke på, fordi han i sit Hørup-studium hverken har medtænkt eller undersøgt det muligt historiske i historien, hvilket fuldt så meget er en del af historien som det realiseret historiske. Usamtidigheden i Kroghs historieskrivning består i, at han ikke konkret evner at påvise historiens konjunktiv, dens 'det kunne være blevet anderledes'.

I sagens natur må man oftest skaffe sig et begreb om det muligt histori-

ske ved at slutte modsætningsvis fra det faktiske, især ved at lytte opmærksomt til periodens uafvidende tavsheder og bevidste fortielser. Derved bliver det muligt at afdække den underliggende struktur, der gør, at noget og ikke andet kan tænkes. Nedenunder de tanker, som frembringes i den pågældende periode, er der et begrebssystem eller en kode, som fastlægger den måde, hvorpå der tænkes. Man tænker indenfor et struktureret erkendelsesfelt, der giver betingelserne for, hvad der kan opfattes og dermed frembringes. Systemet, man tænker og føler indenfor, dannes via en afgrænsning. Dermed melder spørgsmålet sig om forholdet til det »andet«, som afgrænsningen sker mod.

For at besvare dette spørgsmål og dermed opnå en mere dybtgående forståelse af historien og menneskelige handlinger i fortiden vil den form for historieforskning, der interesserer sig for anvendelsen af psykoanalytiske teorier, være inspirerende. En sådan psykohistorisk tilgang er relevant i studiet af den historisk-biografiske genre, ikke alene fordi emnet er en nutidig persons tolkning af en udvalgt person i fortiden, men fordi ubevidste strukturer ligger som en selvstændig realitet under individernes handlinger, idet de i virkeligheden bestemmer disse handlinger. Det analytiske konstruktionsarbejde er da også blevet sammenlignet med arkæologens forsøg på gennem rekonstruktion at bestemme det, som mangler.

I den historiske biografi forsøger historikeren ikke blot at afbilde og genoplive et menneskes forestilling og opfattelse, som den kommer til udtryk i ord og handling, men også det bagvedliggende indre liv med dets attituder, aspirationer, frygt og forventninger, der tilsammen danner den pågældendes private konstruktion af verden. Hvad der forener historie og psykoanalyse er et ønske om at genvinde, hvad der er blevet fortrængt. For alle mennesker og nationer er det nødvendigt med et vist kendskab til det forgangne. Wilhelm Dilthey fandt det umuligt at acceptere det positivistiske ideal, som formuleredes af en af hans samtidige antagonister, Leopold von Ranke, nemlig at beskrive »wie es eigentlich gewesen«, eftersom den levede erfaring og den historiske forståelse er gensidigt afhængige af hinanden. En objektiv, neutral historieforskning er derfor heller ikke mulig. Historikeren må nødvendigvis betragte historien ud fra sin aktuelle placering, der i sig selv er resultat af den historiske proces. Historieskrivningen er defineret af det samfund, hvori den udøves, og forbundet med de socio-økonomiske og mentale strukturer og konflikter, som udspiller sig i dette samfund. Den viser sig selv at være historisk, både i henseende til historikeren og især til det samfund, han eller hun skriver i og for. Nye tolkninger er altid mulige i og med at det forgangne aktualiseres i nuet; hver registrering må formidles gennem en iagttagers tanker, en

fortællers. På samme måde som der i personligheden sker en forvrængning af det forgangne i overensstemmelse med individets personlige dynamik og socialisation, således kan man også tale om historikerens personlige smertepunkter. Det er derfor nødvendigt for historikeren, at han undersøger sine egne følelser, fordi de sandsynligvis udgør det vigtigste forskningsværktøj han har. Imidlertid viser det sig ofte, at forskeren er meget ubevidst om den måde, hvorpå han benytter sig af sin egen subjektivitet. Da rekonstruktionen af det forgangne for en stor del beror på identifikationsprocessen, så bliver fænomenet overføring af stor kritisk betydning – specielt i de tilfælde, hvor interessen gælder store personligheder. Problemet opstår, hvis fascinationen bliver ekstrem. Mens eksempelvis Kroghs tavshed, hans mere eller mindre bevidste udeladelse af horeungen i fremstillingen manifesterer en modstand mod at nærme sig noget psykisk foruroligende, er Mørch opmærksom på, hvorledes Krogh med sin fortælling formidler ét, men skjuler noget andet. Det sted, hvor Krogh så at sige anstrenger sig mest for at lukke fortællingens tydningsmuligheder, er samtidig dens svageste punkt. Med sit gennembrud giver Mørch plads til en anden fortælling, der hidtil ikke har kunne komme til orde. Samtidig med, at han sammenbinder ikke tidligere forbundne tanker og følelser, opløser han andre af Kroghs forbundne elementer. Derved spejler han primært Krogh, hvilket denne automatisk reagerer på i sit svar (jf. *Kritik* 72, 1985). Fortolkningens grænser fastsættes med andre ord af forskerens egne komplekser og indre modstande. Indsigt i et andet menneske opnås kun ved, at man er åben over for tilsvarende sider hos sig selv. Opmærksomheden herpå er desto mere nødvendig, eftersom ens egne forgangne minder og oplevelser er forvrængede. De stærke følelser, der udvikles i relation til den biograferede personlighed, er nemlig genoptryk i mere eller mindre revideret form af tidligere psykiske oplevelser hos biografen, der aktuelt sætter dem i relation til den biograferede. Disse psykiske produkter må da granskes for at blotlægge de lag af forklædninger, som de er indsvøbt i. Resultatet af en sådan tolkningsprocedure er en »historisk sandhed«. Historieforskning kan altså karakteriseres som et forsøg på at tolke data om forgangne menneskelige hændelser med henblik på at opdage noget, der ikke er umiddelbart manifest.

At redegøre for sin forskningsinteresse er ganske vist blevet mere almindeligt, men det hører stadig til sjældenhederne, at den integreres i fremstillingen. Imidlertid er det værdifuldt, når værdigrundlaget for tolkningen og vurderingen lægges åbent frem. Eksempelvis gør Hanne Engberg i *Historien om Christen Kold – en skolehistorisk afhandling* (1985) opmærksom på, at hendes vigtigste baggrund for arbejdet er »ti år som høj-

skolelærer. Syv år på en grundtvigsk højskole og tre år på en socialistisk« (10). Engberg forsøger netop ikke at etablere en »objektiv« position, hvorfra Kold beskrives og udlægges. Tværtimod vises det, hvordan den historiske erkendelsesinteresse er motiveret gennem den til enhver tid foreliggende nutid og dens interesser. Det er tilmed kommet værket til gode. Om sit arbejdsmæssige og politiske engagement skriver Engberg:

I to år måtte jeg lægge papirerne på hylden, fordi jeg blev valgt til Folketinget. Fra 1979 til 1981 repræsenterede jeg Socialistisk Folkeparti i Vestre storkreds og havde ikke tid til andet end politisk arbejde. Slap jeg Kold af syne i denne periode, fik jeg dog gevinst på anden måde for et væsentlig tema i bogen. Jeg lærte mere, end jeg vidste i forvejen om samspillet mellem folkelige bevægelser og politiske muligheder. [10]

Dermed er bogen også indskrevet i samtidens skole- og kulturkamp, i og med at den fortæller om »et samfund, der langsomt og sikkert løsrev sig fra gammel autoritetstro og blind tillid til embedsmænd« (9). Spørgsmålet er imidlertid, om der kan drages en lære af dén historie, af den skabte meningssammenhæng – og i givet fald hvilken. I konklusionen hedder det:

En nutidig følge af hans opgør betyder ikke nødvendigvis en privatisering af det offentlige skolevæsen efter min mening. Men en løsrivelse af det fra ensidig forstandsdyrkelse og målrettet erhvervsorientering. [338]

Når Engberg mener man kan lære af historie, i hvert fald af hendes, hænger det tydeligvis sammen med en analogisk tænkemåde. Kun tilsyneladende har hun ladet sig indskrive i det anderledes og taget plads i fortidens samfund. Efter at være vendt tilbage til sin egen verden, mener hun at kunne påvise en bemærkelsesværdig tolknings- og traditionssammenhæng:

Der er en mærkværdig lighed mellem den stivnede enevælde i 1830erne og den stivnede velfærdsstat i 1980erne. På begge tidspunkter er et gammelt samfundssystem ved at være udlevet. [338]

Og i denne situation ser Engberg – i stedet for en haltende sammenligning – som i en vision, højskolen som drivkraften i en samfundsomvæltning uden at reflektere over, hvorledes teoridannelsen opstår ud af den historiske erfaringshorisont:

Konklusionen er for mig, at højskoleformen – den udvidede familie – indeholder ansatser både til patriarkalsk dominans og til frigørelse. Det sidste

kan ske – og sker – når kønsrollerne tages op til revision på den folkelige højskole, således at mænd bliver sig deres kvindelighed bevidst, og kvinder i højere grad rækker ud over familiens kreds med mandsmod [sic] og handlekraft. Så bliver højskolen ikke et lukket reservat, der plejer egne problemer, men den dynamo for samfundsudvikling, som både Kold og Grundtvig ønskede, den skulle være. Og samfundet får den revser, der kan være medvirkende til at ændre det – i antipatriarkalsk og antikapitalistisk retning. [338]

At det kønspolitiske aspekt også udspringer af en personlig problematik er indlysende, men denne position siger afhandlingen intet om trods de forskydninger, der er sket mellem det offentlige og det private. Indebyrden af den talende tavshed lader sig naturligvis fremanalysere. Engbergs tema i forskningsmæssig henseende konstitueres nemlig først gennem problemstillingens motivation.

Også på anden vis er bogen tidstypisk, idet Engberg bevidst har valgt fortællingen som kommunikationsform:

Beskrivelsen har været formet som en *historie* om en ejendommelig mand og hans bemærkelsesværdige resultater. Bevidst er fortælleformen valgt. Fordi hovedkilden til forståelse af Kolds liv og skolevirksomhed er Vennemødetalet, Kolds fortælling om sig selv, er »historien om Kold« blevet en fortælling, der udfylder og kommenterer, hvad han selv udelader. Desuden er den letforståelige fortælleform valgt, fordi historien om Kold *er* en spændende historie, og fordi man som forfatter af en bog om Kold skylder ham at skrive folkeligt. [336]

Men en fortælling har altid en fortæller, der f.eks. manifesterer sig i interessen for kønsrolleproblematikken. At det i nærværende tilfælde munder ud i en forståelse, der næppe overskrider den aktuelle omverden, er en sag for sig. Spørgsmålet er, om der med afhandlingen som helhed gøres nye, vigtige opdagelser, om forældede hypoteser rives itu, om forståelseshorisonten udvides. Er der med andre ord tale om et erkendelsesmæssigt gennembrud eller blot udtryk for utopisk tænkning, når Engberg slutter sådan:

Nu er det borgerlige samfund, der afløste enevælden, stivnet i ny åndelig armod og økonomisk ufremkommelighed. Kun gennem folkelige bevægelser – græsrodder kaldet – kan nye gennembrud forventes. Det er den politiske lære af historien om Christen Kold. [338f]

Selv når man tager højde for, at tolkningen nødvendigvis er bundet til fortolkerens praksis, tyder meget på, at græsrodsparadigmet ikke er en tilvæ-

relsesforståelse Engberg er nået frem til ved at efterspore Kolds veje. Det indgik nemlig i forudforståelsen. Der er således ikke tale om en integration af to historisk specifikke horisonter, forskningsgenstandens og fortolkerens.

Proceduren kan opfattes som en art dialog, hvor fortolkeren ved at udspørge teksten samtidig kommer til at stille spørgsmål til sig selv og sin egen historiske eksistens. Et sådant spørgsmål kan naturligvis også komme udefra, men i bestræbelsen på at give et gyldigt svar må forskeren gøre spørgsmålet til sit eget. I modsætning til Hanne Engberg bliver Ole Lange i sin disputats om C. F. Tietgen bevidst om analogiproblemet foranlediget af Lorenz Rerup, der i en kritisk anmeldelse af *Finansmænd, stråmænd og Mandariner* (*Kristeligt Dagblad*, 14.4. 1978) advarer mod for håndfaste historiske paralleller. Fra bogens indledningskapitel citerer Rerup, at et af formålene med disse Tietgen-studier er:

[...] at belyse, hvorledes en centralt placeret person var i stand til intelligent og dygtigt at udnytte nogle økonomiske og politiske forhold og konjunkturer til at opbygge et stort foretagende. Denne proces, metoderne og mekanismerne, der så sjældent kan afdækkes i detaljer, er det centrale og interessante, ikke så meget personen Tietgen endside Store Nordiske. [24]

Derefter skriver og citerer han videre:

Og så kommer hestehoven frem: »De er så meget mere interessante som man kan formode, at de samme metoder og mekanismer er i funktion også i 1970'ernes samfund, selvom de nok er finere udviklet end i 1870'erne og 1880'erne.« [24] Ak ja. Man kan jo formode hvad som helst. Og insinuationen, der rammer i flæng, skal nok skærpe kystbanesocialisternes appetit. Men det er ikke just indlysende, at de metoder, der praktiseredes i 1870'ernes hektiske kapløb i relativt primitive samfund har ret megen lighed med nutidens verden.

I forordet til *Partnere og rivaler* (1980) forbigår Lange det følelsesladede i Rerups retorik samtidig med, at han gør opmærksom på, at han som journalist i 1978 blev involveret i forsøg på at udrede omstændighederne vedrørende Jan Bonde Niensens finansaffærer. Og med direkte adresse til Rerup skriver Lange:

Men de metoder, der her var i funktion, er let genkendelige fra 1870'erne og 1880'erne. Lighederne er forbløffende. Hvad der ved udarbejdelsen af bind 1 var formodninger – og kunne udlægges som insinuationer af skeptikere – viste sig at være virkelighed i langt højere grad end nogen turde fo-

restille sig, da indledningskapitlet til »Finansmænd, Stråmænd og Mandariner« blev skrevet i 1976. [10]

Efter således at have tilbagevist Rerups skepsis i og med den konstaterede lighed mellem Tietgens og Bonde Nielsens finansielle manipulationer, rejser der sig flere interessante spørgsmål, som Lange lader ubesvarede. Hvad er årsagen til, at to højt kvalificerede historikere ikke umiddelbart kan enes om en parallel? Hvad er det, der spærrer for indsigt i det ene tilfælde, men åbner for en sådan i det andet? Eller er det først og fremmest historikerens tilværelsesforståelse, hans ideologiske holdninger og fordomme, som læseren konfronteres med, og ikke den historiske virkelighed? I første omgang ser Rerup Langes forståelse som en ahistorisk aktualisering ud fra nutidige tolkningsgrænser samtidig med, at han er blind for sin egen fordomsstruktur i den affødte kritik; Rerups fordom er nemlig udtryk for tvang ud fra lige så partikulære interesser som Langes. Begge opfylder en ideologisk funktion – den ene er blot ikke klar over det. Dermed være ikke sagt, at en sammenligning mellem Tietgens og Bonde Nielsens forretningsmæssige metoder er umulig. Principielt er der to forskellige måder: som analogislutning og som en egentlig historisk redegørelse, hvilket forudsætter en påvisning af, at der er tale om den samme problemstilling. Kan man ikke give denne redegørelse, så er der tale om analogi. At henvise til, at ét ligner noget andet, er ikke en afgørelse af, om det første er kvalitativt lig det andet. Hverken Ole Lange eller Hanne Engberg gennemfører en stringent argumentation, kun en analogisk jævnføring, hvilket Lange da også klart erkender i 1980. Forståelse og tolkning forudsætter imidlertid en sammenligning, dvs. en uden for det analyserede objekt givne norm. Men hvad betyder det, når Engberg utvivlsomt mener, at de gudelige bevægelser på Kolds tid ligner nutidens græsrodsbevægelser. Eller når Lange – i anden omgang – konstaterer lighed mellem Tietgens og Bonde Nielsens finansoperationer. Er det det samme, der er blevet opdaget, eller er noget forskelligt blevet beskrevet på samme måde? Både Engberg og Lange siger, at deres forskningsgenstand ligner noget andet i deres samtid, og dermed hævder de i en vis forstand, at det er det samme. Er der med andre ord tale om analogi mellem karakteristika ved forskningsgenstandene eller om analogi mellem beskrivelserne? Når man betænker, hvordan Lange selv efter Rerups kritik automatisk opfatter sin beskrivelse som et udtryk for egenskaber ved tingene selv, så er der grund til at være opmærksom på den analogiske tænkemådes forførriskhed.

Problematikken lader sig imidlertid også anskue fra en anden vinkel. Kun tilsyneladende fører diskussionen mellem Rerup og Lange til en af-

klaring, men eftersom Lange ikke har blik for den underliggende betydning af Rerups ordvalg, dvs. diskrepansen mellem visse ords denotationer og deres emotionelle ladning, så får han heller ikke Rerups interesse bestemt. Det er imidlertid heller ikke muligt med de inden for historievidenskaben traditionelt anvendte tolkningsmetoder, der fuldstændigt har negligeret psykoanalysens radikale udfordring med dens forsøg på at påvise, at jeget ikke er »herre i sit eget hus«, at den bevidste selvforståelse altid er en form for idealiseret, narcissistisk konstruktion, hvis hensigt er at skjule de splittede begærstyrede processer, som bestandigt er i spil på subjektets scene, og som jeget kun er en affekt af. I og med, at det herskende menneskesyn i historieforskningen ideologisk set kan karakteriseres som idealistisk, har man heller ikke erkendt, at grænsen mellem subjekt og objekt ikke lader sig opretholde. Men subjektet har ikke fuld kontrol over og indsigt i sig selv, ligesom den analyserede tekst heller ikke er klart afgrænset fra analytikerens person og begær. Interessant i denne forbindelse er et bestemt udsagn i Vagn Dybdahls anmeldelse (*Information*, 22.4. 1978), hvori det antydes, at Langes tolkning er styret af en identificering:

En række sammendrag og bogens store konklusion til sidst viser imidlertid også forfatterens åbenbare talent for at se de store sammenhænge. Han forbinder her på en lykkelig måde de økonomiske, tekniske og politiske tråde. Det spændende er imidlertid at Ole Lange på samme tid i realiteten tillægger Tietgen de samme evner.

Ganske vist benægter Dybdahl ikke Langes tolkning af Tietgen, men han drager heller ingen metodiske konsekvenser. Naturligvis er det ikke kun Lange, som ubevidst fascineres af den person, han biograferer. Selv ser han resultatet af sit arbejde som udslag »af tilfældigheder og menneskeligt letsind«, hvilket imidlertid dementeres, når man retrospektivt betragter resultatet af Langes erkendelsesinteresse i form af værkerne om Tietgen og H. N. Andersen samt artiklerne om Bonde Nielsen. Denne forskydning dækker naturligvis over andet end det åbenlyse krukkeri; et svar herpå skal formodentlig søges i grundlaget for hans tekstproduktion, hvis æstetisk-sanselige kvaliteter er iøjnefaldende.

Til illustration af subjekt-objekt-problematikken kan John Chr. Jørgensens pædagogiske metodeartikel, »Leif Panduro. En moderne forfatterbiografi og dens tilblivelsesproces«, (*Fund og Forskning*, XXVIII, 1988), tjene. Heri ser han den biografiske genres grundidé således: »at beskrive og fortolke et liv, dets gerning og værk, som en helhed« (14). For at kunne udmønte denne helhed kræves imidlertid, at forskeren selv er nået frem til

et bestemt udviklingstrin; John Chr. Jørgensen opfatter det som et spørgsmål om modenhed:

Jeg kunne først tage fat på biografien, da jeg havde nået omtrent den alder, Panduro havde, da jeg mødte ham. For ti år siden var fyrrårskriser og dødsangst for mig noget, der hørte min forældregeneration til. Nu var jeg selv kommet til et sted i livet, hvor jeg havde forudsætninger for at forstå væsentlige dele af Panduros sene forfatterskab indefra. [16]

Det er indlysende, at en vis modenhed er nødvendig, men i biografien om *Leif Panduro* (1987) demonstrerer John Chr. Jørgensen ikke en fordybet analytisk indsigt, der kvalitativt adskiller sig fra et tidligt arbejde som f.eks. *I Panduros verden* (1974), der er en grundig analyse af TV-spillet *I Adams verden*. Imidlertid dementerer han sin egen påstand om modenhed, idet han simpelthen identificerer sig med sit objekt, hvilket afslører det driftsmæssige grundlag.

Som Panduro havde gjort i 1965, da han skulle gennemskrive *Den gale mand*, gjorde jeg i 1986, da jeg skulle skrive biografien om den »gale« Panduro. Jeg rejste til Paris for at koncentrere mig. Rejsen havde yderligere det formål at »researche« i Frankrig, som var det eneste land uden for Norden, Panduro havde et nært forhold til. Han var dybt interesseret i fransk historie og kultur. Paris var hans globale favoritby. [23]

Men John Chr. Jørgensen er slet ikke opmærksom på sit ubevidste ønskes rolle. Research-formålet er den harmløse forestilling, der dækker den ubevidste. Den emotionelle drivkraft bag Pariser-opholdet stammer netop ikke fra Panduros tekster eller det sekundære biografiske materiale, men primært fra biografien. Overføringen har i øvrigt til følge, at Panduros liv og forfatterskab tolkes ind i en individuatorisk* forståelsesramme, hvilket gang på gang undermineres af det konkrete stof. Men John Chr. Jørgensen opfanger aldrig det signal, som ønskeforestillingen om Panduros udvikling udsender, og tolkningsnøglen til hans egen ubevidste konflikt benyttes derfor ikke; han skriver:

Langsomt i udforskningsprocessen var opstået en idé om en disposition i fire afsnit med hver fire kapitler, bygget op efter forfatterens udvikling, hans mere og mere omfattende accept af sig selv, symboliseret ved navnene *Leif*, *Pan*, *Panduro* og *Leif Panduro*. [24]

* Ifølge C. G. Jung findes der i ethvert menneske en potentiel medfødt udviklingsplan, som følger et universelt mønster, men som indenfor denne ramme giver det enkelte individ sit helt særlige præg. Realiseringen af denne helhedsplan kaldes for individuationsprocessen.

Med anvendelsen af denne talsymbolik understreges biografens behov for helhed. I kompositionen møder læseren John Chr. Jørgensen og ikke den biograferede, hvilket turde være en selvfølgelighed – blot ikke for John Chr. Jørgensen. Problemet er tvetydigt: på den ene side levede Panduro ikke op til sine iboende muligheder, ej heller forsonede han sig med sine mindreværdige sider, og på den anden side postulerer hans biograf en helhed, der primært er udtryk for en ønskeforestilling, og som i projiceret form manifesteres i kompositionen. Biografien er således svar på spørgsmålet om biografens bevidste virkeliggørelse af sin individualitet, hvilket teksten netop ikke stiller, fordi de nødvendige ubevidste komponenter ikke er integreret i bevidstheden. Det interessante er således ikke, hvad teksten siger, ej heller hvordan det siges, men hvad der tilsigtes eller opnås gennem den måde, på hvilken teksten siger det, den siger.

At John Chr. Jørgensen både har kunstneriske og videnskabelige ambitioner vedrørende biografien er klart. Herom hedder det:

At skrive en biografi er en koncentrationsproces på linje med det at skrive en roman. En biografi er en fortælling om et menneskes liv. Den skal helst skrives i ét sug, og biografen skal ligesom den skønlitterære forfatter komponere meget bevidst, hvis han vil give læseren den oplevelse at følge et menneskes liv gennem opgang og nedgang. En god biografi skal ligeså lidt som en god roman udtømme sine pointer i det første kapitel. Den portrætterede forfatter skal om muligt blive ligeså levende på biografens sider som en hovedperson i en roman. Der skal være miljø omkring ham. Man må kunne forstå, hvorfor han er, som han er, og hvorfor han handler, som han gør. Bipersonerne skal også have liv.

Researchen er videnskabelig med elementer af journalistik og detektivisk metode. Nedskrivningsprocessen har lighed med kunstnerisk arbejde. Resultatet, biografien, er – ideelt set – kunst i fremstillingsform og virkning, videnskab i kontrollerbar og fyldestgørende dokumentation. Når det drejer sig om meningsmæssig og stilistisk konsekvens og om indre tematisk sammenhæng, mødes kunsten og videnskaben i stærkt beslægtede krav. [24]

Ud over, at John Chr. Jørgensen med sit arbejde gerne vil have del i den aura, der omgiver kunsten, Panduro og hans kreds, og derfor betragter biografien som »historisk endegyldig« (27) trods nye manuskriptfund og oplysninger, som det videnskabeligt set og af hensyn til fremtidige interesserede læsere ville være vigtigt at få integreret i fremstillingen, betyder det kunstneriske aspekt, vellykket eller ej, at den symptomale læsemåde kan afdække de elementer, der styrer meningsproduktionen – eller med den norske litteraturforsker Atle Kittangs ord – »vise – bak det 'diktaren vil ha sagt' – kva som styrer eller konstituerer denne uttrykksviljen, eller korleis verket *gjer* noko anna og noko meir enn det verkets røyst *seier*« (*Littera-*

turkriske problem, 1975, 45). John Chr. Jørgensen er da også opmærksom på fortællerproblematikken:

At få placeret sig selv i forhold til det, der skal fortælles er lige så vigtigt. Jeg måtte lære, at man kunne fortolke et menneskes liv ved at *fortælle* om det. At det at afstå fra forklaringer i klarspog ikke var at afstå fra forklaringer i det hele taget. Jeg måtte mange gange slå mig selv over den pædagogiske pegefinger. [24]

Panduro-biografien er imidlertid hverken et raffineret eksempel på kombination af forskellige synsvinkler eller en i videnskabelig og kunstnerisk henseende fascinerende tolkning, hvilket skyldes den manglende satsning. Biografens mere eller mindre bevidste bihensigter har her stillet sig hindrende i vejen, men den største vanskelighed udgøres af biografens tilværelsesforståelse. Det er både et spørgsmål om indlevelse og distancering. At lade sig indskrive i det anderledes er nemlig betingelsen for adgang til egentlig indsigt.

Bibliografi

- Søren Baggese, »Ernst Bloch 'Tendens latens væsentligt i transmission', oversat og kommenteret samt vedhæftet nogle spredte og tentative teser til det praktisk historiske arbejde i dagens Danmark«, i: Finn Hauberg Mortensen (red.), *Tekst/Historie, Bidrag til historisering af tekstlæsning i gymnasiet*, 1980.
- Walter Benjamin, »Historiefilosofiske teser«, i: *Kulturindustri. Udvalgte skrifter*, 1973.
- Bo Elbrønd-Bek, »Om den historiske fortælling. Historiekrivning og historisk digtning i samspillet mellem fortid og nutid«, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, hæfte 6, 1982.
- »Om den historiske roman«, *Historie, Jyske Samlinger*. Ny række, XIV, 4, 1983.
- »En tragisk klovn. Leif Panduro i biografiens skærsild«, *NORDICA – tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik*, bd. 6, 1989.
- Hanne Engberg, *Historien om Christen Kold – en skolehistorisk afhandling*, 1985.
- John Chr. Jørgensen, *Leif Panduro. En biografi*, 1987.
- »Leif Panduro. En moderne forfatterbiografi og dens tilblivelsesproces«, *Fund og Forskning*, XXVIII, 1988.
- Peter Kemp, »Historia och berättelse. Diskussion av nyare historieteori«, *Res Publica*, 11, 1988.
- Atle Kittang, *Litteraturkritiske problem. Teori og analyse*, Oslo, 1975.
- Torben Krogh, *Viggo Hørup. En illustreret levnedsskildring*, 1984.
- »De store personligheder. Og den almindelige historie«, *Kritik*, 72, 1985.
- Ole Lange, *Finansmænd, stråmænd og mandariner. C. F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-76*, 1978.
- *Partnere og rivaler. C. F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske. Ekspansion i Kina 1880-86*, 1980.
- Søren Mørch, »Ved tankens magt og talens strøm«, *Kritik*, 70, 1985.
- Niels Kayser Nielsen, »Revolution og arv – en introduktion til Ernst Blochs historieteori«, i:

- Jørn Erslev Andersen m.fl. (red.), *Ernst Bloch – en introduktion*, Aarhus, 1982.
- Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, Vol. I-III, Chicago, 1984-88.
- *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristensson, Stockholm/Lund, 1988.
- Tema: Text och verklighet – Paul Ricoeur, *Res Publica*, 9, 1987.
- Karsten Thorborg (udg.), *Hørup i breve og digte*, 1981.

Kommentar

Mønt, vægt og kornmål i 1500-tallet – en uddybning

Af Søren Balle

Det var glædeligt for mig at se, at min lille upræsentiose bog om dette emne blev taget alvorligt (Historie 18,3 s. 487 ff) af en af landboforskningens grand old men, hvis arbejder jeg i øvrigt har haft så megen nytte af, og jeg ser frem til en fortsat saglig debat. Først må jeg understrege, at min bog hører hjemme i en ydmyg skriftserie, der har foreløbighedens karakter, idet målet netop er at fremprovokere indsigelser og give anledning til nye synsvinkler på stoffet. Jeg skal derfor gerne i givet fald lade mig overbevise af gode argumenter til at ændre opfattelse.

Mit udgangspunkt har ligget i flere forskellige forhold. For det første var jeg simpelt hen nødt til at gøre noget ved emnet for at kunne komme videre med beregninger af økonomisk-historisk karakter (og der findes vitterlig udbredte fejltagelser i den gængse litteratur, især vedrørende anvendelsen af forskellige korntøndestørrelser). For det andet nåede jeg frem til, at emnet ikke altid havde fået en helt tilfældigkende matematisk-statistisk behandling; og man må undskylde mig, at min uddannelse ikke levner mig uvidenhedens nådegave til at se stort på dette. For det tredje kørte jeg på et tidspunkt fast i de indre logiske modsigelser i den gængse opfattelse, som hævder, at der findes et fast forhold mellem udsæden og skyldansættelsen (der forhåbentlig for bonden er nogenlunde proportional med høsten). Dette kan nemlig umuligt være korrekt, set fra en rent naturvi-

denskabelig, landbrugsteknisk synsvinkel. Det sidste synspunkt er åbenbart det, som vækker mest furor, men jeg skal fastholde, at det er korrekt. Jeg skal vende tilbage til dette, men blot først lige nævne, at det naturligvis indebærer, at de teoretiske principper (tønde land- og tønde hartkorn-begreberne), som ligger bag Christian 5.s matrikel, er helt *korrekte* (i strid med de ofte fremsatte påstande om det modsatte). Dette forhindrer naturligvis ikke, at andre til andre tider har beregnet sig et »udsædshartkorn« ud fra *ukorrekte principper*, endda med Arent Berntsens officielle blåstempling. Men selv om principperne egentlig er ukorrekte, er resultaterne af simple matematiske årsager ikke altid katastrofale – som vi skal se. For det fjerde har jeg en gammel faible for møntpundene og deres inddeling og især for angelsaksisk mønt og dennes udløbere i Norden. Dette førte mig ind på min dristige og (som alle teorier) ubeviselige teori om sammenhængen mellem sølvmønt og kornmål. Dette udgangspunkt er dog ikke blot mit påhit, og teorien kan forklare de forholdstal i de jyske skæppemål, som metrologerne hidtil har opgivet at se nogen fornuft i; så i gang naturvidenskabelig forstand er dette skam en ganske glimrende *teori*. Man finde en bedre! Derimod er koblingen med sølvmålene ingen nødvendighed for at understrege et andet rent matematisk forhold: Den »jyske« og den »sjællandske« skæppe- og tønderregning kan op-

fattes som to ligeværdige løsninger på de matematiske problemer, som opstår med byg-rug-værdiforholdet på 6 : 5. På Sjælland kan man holde skæppen fast og vælge sig en ny tøndestørrelse, mens man i Jylland kan holde tonden fast og vælge sig en anden skæppestørrelse. Der er ingen grund til at opfatte dette som kaotisk eller uforståeligt. Det er ikke alt, vi i dag ikke kan forstå, som i datiden var kaos. Det bliver det kun i kraft af, at der efterhånden indføres for mange enheder, og i kraft af at man i dag vil bedømme de to systemer, som om de matematisk var skruet sammen på samme måde.

Lad os først tage et sidespring til Knud den Stores møntvæsen. Jeg ved naturligvis udmærket, at der i det danske materiale forekommer flere forskellige møntvægte ud over de i mine øjne »typiske« på 18 grains troy (1,17 g) i standardvægt. Dette er et emne med meget store faldgruber: Der kan være tale om undervægtig mønt, mønt, som bevidst er slået efter en anden standard, eller mønt, som måske i virkeligheden slet ikke er slået af Knud (eller sønnen Hardeknud). Mønt har kun en »fejlagtig« vægt, når man spørger: I forhold til hvad? Det eneste brugbare redskab til at afgøre sådanne spørgsmål er en *frekvensfordeling* over antallet af mønter i de enkelte vægtintervaller; men så skal man stadig også på forhånd have sorteret mønterne efter de forskellige standarder, de må formodes at være møntet efter. Dette er meget svært (og kan blive bevislogisk betænkeligt). Efter min mening er der dog virkelig tale om forskellige standardvægte. P. Hauberg¹ gav jo kun eksemplarvægte eller intervaller af sådanne. Jeg skal kun kort give en antydning af problemet. Nogle udmøntninger synes udmærket at kunne passe med standarden 18 gt.² Andre passer bedre med penny sterling (22,5 gt. eller 1,46

gt)³. Atter andre er snarere en halv penny sterling⁴, og enkelte synes man at kunne rubricere under en standardvægt på omkring 0,9 g⁵. Der forekommer vist også en værdi på det dobbelte heraf⁶. I det mindste forekomsten af (halv)sterling-penningen tror jeg selv på; men det er vel stadig heller ikke noget godt argument imod engelsk møntregnings udbredelse i Danmark? Derimod er jeg ganske overbevist om, at 18 gt.-standardens mængdemæssigt har været den mest betydende såvel i England som i Skandinavien. Dette bevises vist også af Berrimans frekvensfordeling over mønterne, som har toppunkt (modus, peak value) i 17,5 gt.⁷, og som i overvejende grad bygger på skandinaviske fund af Knud den Stores danske og engelske mønter og netop ikke specielt på engelske mønter anvendt i England (som antagelig lettere vil være forsvundet ud af omsætningen p.g.a. deres status som monopolmønt – og netop derfor er langt de fleste engelske mønter fra denne tid faktisk fundet i Norden). Nyere undersøgelser viser i øvrigt, at Knud den Stores første engelske mønter, af »Quatrefoil«-typen, betød en nedsættelse i vægtstandard i forhold til ældre Æthelred-mønt, nemlig fra ca. 1,48 g til 1,06 g i midlervægt⁸ – hvilket vi med sindsro kan oversætte til en standardvægt (udmøntningsdefinition) på 18 gt. i stedet for 22,5 gt. (sterling)⁹.

Der kan altså ikke være den fjerneste tvivl om 18 gt.-standardens eksistens i både Danmark og England på Knud den Stores tid – og for den sags skyld næppe heller sterling-standardens. Lige så lidt er der tvivl om forekomsten af engelsk grain troy-sølvregning i Danmark og mange andre lande fra 1200-tallet (f.eks. ved sammenregning af peterspenge til paven) frem til 1400-tallet, både p.g.a. den middelalderlige engelske sølvmønts gode standard og store udbredelse på Kontinentet og p.g.a.

det simple faktum, at underinddelingen grain troy netop giver et fælles heltalligt mål for mange slags europæisk mønt - en banal følge af, at møntpundene er beslægtede. Dette er ganske vist ikke et tegn på nogen særlig kontinuitet i Danmark, men det er heller ikke nogen nødvendig forudsætning for at sammenligne fælleseuropæiske møntpund med fælleseuropæiske kornlæster. Sagen er jo netop, at systemets store enheder i begge tilfælde er internationale. Hvad så med underinddelingerne?

Lad os dernæst tage et nyt sidespring til spørgsmålet om enhedssystemer og underinddelinger. Mange forskere har været lidt for hurtige til at regne om til moderne mål. Efter god naturvidenskabelig beregningskik bør dette være det absolut sidste, man foretager sig, når alle mellemregningerne er fuldført. Dette skyldes i nogen grad hensynet til beregningsnøjagtigheden, men også, at man hele tiden skal have sikkerhed for, at beregningerne ikke bygger på en identifikation, der måske senere viser sig at være fejlagtig. Desuden falder man nemt i den »modernistiske faldgrube«: At man i gamle dage regnede på samme måde som i dag, dvs. ligesom Ole Rømer og senere metersystemets fædre. Det var *dem*, der sammenkoblede vægtstandarder med rummål og også konsekvent koblede rummål sammen med længdemål. Vi glemmer lige den alt for lærde Anders Sunesens geometriske rummålskonstruktioner til fordel for en fundering over eksperimentalsikkerheden: Længdemål var i gammel tid alt for unøjagtigt defineret til, at det ville have mening at bruge dem i 3. potens til at definere rummål med! Om ikke andet kender vi dem med alt for ringe nøjagtighed¹⁰.

Vægtmål kendes derimod med den største nøjagtighed, måske endda med en kontinuitet tilbage til babylonerne. I handel ogandel har det i øvrigt været

almindeligt såvel i det gamle Babylon som i Christian 3.s købstæder, at man solgte varer efter varierende mængde pr. fast pengeenhed, når prisen skulle svinge; ikke en varierende pris for en fast mængde. Svarende hertil er al regning *brøkregning* (regning med rationale tal). På samme måde var al naturvidenskabelig beregningskunst bygget på brøkregning, dvs. på en *underinddeling af store enheder*. Og når man skulle regne nøjagtigt med transcendent reelle tal - som f.eks. pi - blev det i stedet til euklidisk geometri; ikke forhold mellem tal, men mellem liniestykker og cirkelbuer. Derfor har al gammel underinddeling af mønt-, vægt- og måleenheder fulgt den eneste tankegang, datiden kunne have haft. Man underinddelte store enheder i brøkdeler, og man regnede med heltallige *forhold*; man mangedoblede ikke små enhedsstørrelser ved hjælp af det reelle talsystem som i dag. Derfor må jeg også bestemt mene, at man er på vildspor, når man f.eks. kan nå frem til, at en eller anden korntønde kan få størrelsen 147,6 potter eller et hvilket som helst andet skævt decimaltal. Den er, som den altid har været, på $144 = 12^2$ potter eller et andet helt og pænt tal, eller også hører den ikke til i samme enhedssystem. Ligeledes er det plat utænkeligt, at Ole Rømer eller andre skulle have ændret en sådan underinddeling af tøndens - de kan derimod eventuelt ved skødesløshed have ændret justeringsstandard og dermed den absolutte størrelse i moderne enheder. Dette bliver også min alvorligste anke mod Fauerholdt Jensens beregninger. F.eks. udledes Åbotønden af den romerske fod på 29,57 cm til at have et rumindhold på 144,408 liter¹¹. Derimod beregnes den skånske tolfmynning-skæppe til 9,105 liter ud fra den rhinske fod på 31,385 cm¹². Men f.eks. er $16 \times 9,105$ liter lig med 145,68 liter, kun 0,8 % mere end ved Fauer-

holdt Jensens beregning ud fra romerfoden. I øvrigt er den romerske fods størrelse vist ikke helt sikkert overleveret. Ud fra f.eks. Berrimans værdi for romerfoden (29,63 cm) ville man med Fauerholdt Jensens metode få en skæppe på 145,24 liter – at sammenligne med ovenstående! Der indføres ydermere en nyskabelse, »dansk-engelsk fod« på 30,21 cm, til at forklare settingsskæppens rumfang¹³. Men her er afgivelsen fra den moderne kendte engelske fod på 30,48 cm hele 0,9 %. Sat i 3. potens fås en rumfangsafvigelse på 1,5 % (ved regning med kvadratiske spredninger). Dette er f.eks. ikke mindre end ca. en tredjedel af forskellen mellem Svend Aakjærs og Fauerholdt Jensens beregninger over tolfmynningens størrelse¹⁴! Man må derfor tilgive mig, hvis jeg er tilbageholdende med at sætte absolutte moderne mål på de gamle enheder og er forsigtig med på forhånd straks at identificere dem med kendte mål. Ved indtil videre at tale om »fynske tønder« behøver man kun at forstå netop det, den jyske rentemester Jørgen Pedersen selv forstod ved denne betegnelse i 1540'erne; ved at tale om »Åbomålet« implicerer man vist også hele den filosofiske overbygning skabt af Svend Aakjær og andre, og den vil jeg gerne vente lidt med at acceptere ukritisk; men selvfølgelig taler vi om »det samme« (hvilket for øvrigt også oplyses i min bog *Mønt og vægt*, f.eks. s. 79). Ud over at være *samtidige kilders betegnelse* viser det *fynske* dog også hen til vores absolut eneste mulighed for at påstå noget om de gamle måls absolutte størrelse: kontinuiteten til de moderne korntøndemål gennem Odensegård-skæppen. Alle påstande om hvilke målændringer, der kunne være foretaget gennem tiderne, er derimod strengt taget temmelig spekulative og får for ofte tildelt rol-

len som ad hoc-argument for at få beregningerne til at stemme.

Der findes også yderligere et filosofisk argument for i første omgang at glemme alt om de gamle måls størrelse i moderne enheder. Man betragtede i middelalderen ofte efter klassisk græsk mønster denne verdens genstande som en repræsentation af deres ideelle form i ideernes verden (hylemorfisme; »substantia« over for »forma« i middelalderens sprogbrug). Derfor er »en sjællandsk tønde« blot et ideelt mål (som derfor pr. definition må have et »filosofisk fornuftigt«, heltalligt brøkforhold til andre mål); derfor kan man købe og sælge, som om man ved, hvad en sådan tønde er, uanset om den konkrete justeringstønde på det lokale rådhus måtte være mere eller mindre ude af justering. Alle mål er indbyrdes bundet sammen af brøkforholdene, og disse, *relationerne*, udgør de sande, evige mål. Problemerne kommer først, når man i tidens løb har glemt de teoretiske definitioner og forsøger at genfinde dem!

Lad os vende tilbage til kerne-spørgsmålet om udsæd og landgilde og om, hvorledes man kan tolke datidens opfattelser, der jo altså i teoretisk henseende ikke alle kan være korrekte på samme tid. *Udsædshartkornet* skal jo måle en landbrugsejendoms værdi eller skatteevne ud fra udsædens størrelse (vi ser i første omgang bort fra de tekniske vanskeligheder med at afgøre, om der er tale om årlig eller ikke-årlig udsæd på de enkelte lodder). Ejendommens værdi ansættes altså her principielt som en faktor gange udsædens størrelse. Efter *boniteringsmatriklernes* system er det jo tværtimod sådan, at udsæden er proportional med (»lig med«, målt i »tønder«) det besæede areal, hvorimod høsten er foldtallet gange udsæ-

den, og en afgift retfærdigvis bør være en fast brøk heraf; ganske vist måske en forskellig fast brøk i forskellige egne eller for gårde under forskellige herremænd. Resultatet er tønede kartkornbegrebet, der i stedet også teoretisk kan fastsættes som arealet gange en bonitetsbrøk efter jordens godhed gange en normeringsfaktor (som vist ved overgangen fra landgildematriklerne blev vagt, så den nye tønede hartkornansættelse for en given gård blev af størrelse som den gamle landgildeafgift i tønner, fraset måske en overgang mellem byg- og rug-regning).

Hvis man vil tage dette som en primitiv naturvidenskabelig model for, hvorledes kornet vokser på ageren, er det sidste synspunkt virkelig det korrekte med god nøjagtighed. Det indebærer, at man skal så lige meget korn på et givet areal, uanset boniteten af jorden. Høstudbyttet afhænger derimod selvfølgelig stadigvæk af jordens godhed¹⁵. Dette viser sig netop i praksis ved, at foldudbyttet varierer stærkt inden for en landsbys forskellige vange. Skrubbeltrang giver her et sjældent eksempel fra det virkelige liv. Det drejer sig om en vurdering af en gårds agre i forbindelse med et skifte den 1. august 1644. Høstudsigterne for bygmarkerne varierer her mellem ikke mindre end 2,5 og 9 fold¹⁶. Den landbrugsvidenskabelige forklaring på dette består bl.a. i, at hvert sædekorn i gennemsnit kan sende ét eller flere strå op, alt efter jordens forsyning med diverse næringsstoffer samt dens evne til at holde på vand. (På let sandjord bryder formlerne derfor sammen; der skal man så »tyndere« for ikke at opbruge vandmængden for hurtigt og dermed udtørre samtlige sædekorn). Hvorledes kan historikerne da, når de undersøger sjællandske landboforhold, tilsyneladende finde begge metoder anvendt eller nå frem til, at begge er »lige anvendelige«?

Erik Ulsig og Axel Kjær Sørensen har i en artikel søgt at finde ud af, om plovtalet på Sjælland i Kong Valdemars Jordebog principielt var et hartkornsmål eller et arealmål¹⁷. Efter diverse korrektioner for at »medievalisere« senere matriklers tal sammenlignede man herred for herred plovtalet med hartkorn- og arealtallene ved hjælp af korrelationskoefficienter¹⁸. Det forbløffende resultat var imidlertid her, at korrelationskoefficienternes kvadrater var næsten de samme for plove og hartkorn (0,847) som for plove og agerjord (0,881) eller endda endnu bedre for plove og areal (0,944). At korrelationens kvadrat mellem agerjord og hartkorn er så høj som 0,959 vækker også med rette forfatterens forbløffelse, for disse to størrelser »er jo ikke identiske«¹⁹.

Dette udgør altså et *paradoks* – som forfatterne ikke opløser. Men videnskabelige paradokser *skal* opløses, for der må jo være et eller andet helt galt med metoden. Den simple løsning kan dog vist ellers udledes af Svend Gissels disputats, *Landgilde og udsæd*. Netop *fordi* det var muligt at beregne et næsten konstant forhold mellem udsæd og landgilde over i hvert fald visse dele af Sjælland, må konklusionen blive, ikke at dette forhold principielt var konstant, men at *gennemsnitsboniteten var næsten lige høj* over store dele af Sjælland; i hvert fald, når man udregner gennemsnit herred for herred, som Ulsig og Kjær Sørensen gør. De har derfor på en måde blot gentaget et bevis for, at den gode jord på Sjælland er temmelig jævnt fordelt. Men dette er vist også forklaringen på, at man *her* kan slippe ganske godt fra at benytte ukorrekte grundantagelser, såsom at udsæd og høstudbytte principielt skulle være proportionale. (Ikke et ondt ord i øvrigt om Svend Aakjær's store pionerindsats, men han opstillede nu altså

denne forkerte formel, som også lever videre endnu hos Kjell Runquist²⁰ og mange andre).

I en række tilfælde sker der dog ikke nogen stor fejl ved at anvende det ukorrekte udsædshartkorn. Som det er fremgået, er dette naturligtvis tilfældet, hvis al den jord, man taler om, har samme gennemsnitlige bonitet, gård for gård. Det er en selvfølge (som ikke desto mindre ofte glemmes), at inden for den enkelte *landsby* har to gårde, som har arealforholdet (eller udsædsforholdet) 1 : 2 også værdiforholdet (eller hartkornforholdet) 1 : 2, fordi de deler landsbyens gode så vel som dårlige jorder i dette forhold. Dette er en banal konsekvens af landsbyfællesskabets inderste principper. Hvis en herremand ejer gårde på samme egn, eller hvis gårdenes gennemsnitlige bonitet er omtrent den samme, kan arvingerne derfor også udmærket dele arvemassen ud fra udsædens størrelse (eller ud fra en helt forældet værdiansættelse af landgildeydelse; f.eks. i midten af 1500-tallet ud fra latterligt lave kornpriser, målt i penge – dette kan derfor på ingen måde tages som bevis for, at kornpriserne reelt stadig var så lave; at »strukturerne« var sære i 1500-tallet etc. etc.). Resultatet vil nemlig alligevel med god nøjagtighed være retfærdigt, og man sparer sig nogle omfattende beregninger. Og hvis man f.eks. skal skatteansætte hovedgårde, har man jo slet ingen landgildetal at gå ud fra, men hvis man bruger udsædstallene og sammenligner med bøndergods på samme egn, bliver resultatet stadigvæk 100 % matematisk korrekt, selv om metoden altså er principielt forkert.

Må jeg til slut komme med et lille forsvar for teoridannelser på dette felt. Det er nu engang halvvejs et rent matematisk felt, hvor det er umuligt at læse kildernes udsagn uden visse forudsætninger og, frem for alt: forudgående te-

oridannelse. Teorierne danner virkelig ikke sig selv ud af kildematerialet, lige så lidt som i naturvidenskaberne. Min anke består blot i, at ikke alle gør sig dette klart og derfor læser kilderne med ubevidste og sommetider fejlagtige teorier i baghovedet. Situationen er egentlig ikke anderledes end efter den klassiske filologiske metode, hvor man ønskede at læse tekster for at forstå virkeligheden bag teksterne, således at man kom til at forstå teksterne bedre. Min næste hovedanke består i, at den normale kildekritiske sans oftere sættes ud af kraft her end på andre historiske felter. Der findes virkelig samtidige kilder, som opgiver unøjagtige eller direkte fejlagtige talrelationer; adelsmænd, som ikke kan regne jordrenten korrekt ud; og teoretikere, som hitter på hjemmestrikkede matematiske konstruktioner. Samtidig er der ikke nogen garanti mod fejlagtighed, for disse kilder er ikke kilder til andet end videnskabens stude dengang. Hvorfor skal vi tro dem bedre, end når samme slags lærde forklarer os om aristotelisk fysik eller stednavnenes etymologi? Datidens lærde vil ofte også underholde os med at udgive alle hånde fortidssagn som historisk sandhed. Forsted de sig da virkelig alle bedre på finesserne i videnskabelig landbrugsdrift?

Eftersom det vist kan blive vanskeligt at hævde, at korn vokser lige godt på enhver jordbonitet, kun proportionalt med udsæden pr. arealenhed, er udsædshartkornet altså landbrugsteoretisk set ukorrekt. Det samme er de af historikernes teorier, som bygger på denne sammenkobling, f.eks.: »landgilde = fuld udsæd«, »landgilde = 1/3 høstudbytte« (og »foldudbytte = 3« i middelalderen) etc. Derimod er det med ganske god tilnærmelse korrekt, for den sags skyld også i nutiden, at man bør så en fast mængde sædekorn i et givet areal. Jeg må derfor fastholde,

at præmisserne er troværdige, og at de dragne slutninger er logisk korrekte. I dette ligger der derfor på ingen måde noget dristigt, uanset om konklusionerne måtte forekomme vidtrækkende.

Dette har naturligvis på ingen måde den virkning, at man må afvise al tidligere forskning. Men det er nødvendigt at nytolke nogle af resultaterne. Når Svend Gissel f.eks. finder, at forholdet mellem kornskyld og al slags udsæd på Sjælland kan variere inden for i hovedsagen måske 20-60 %²¹ (men også kan sprænge disse rammer betydeligt), er dette ikke alene i sig selv ikke tal, som kan tages som bevis for en proportionalitet, men denne skulle heller ikke teoretisk forekomme. Udsvingene udgør da heller ikke noget bevis for, at den lokale skyldansættelse har været varierende – hvilket den dog meget vel kan have været. Variationerne kan derimod skyldes såvel dette som en simpel forskel i jordens bonitet i forskellige egne; men vi kan da blot ikke længere adskille de to faktoreres indvirkning. Forskellige beregninger over f.eks. den middelalderlige landbrugskrisens virkninger²² må tilsvarende korrigeres, fordi forudsætningerne ikke er korrekte. Hovedresultatet – den kraftige nedgang i landgilden – er dog naturligvis stadig korrekt, om end ikke nødvendigvis den beregnede størrelse heraf. Mit ønske er blot, at man indfører de »tilfældige lokale variationer« og lignende årsagsforklaringer som den sidste udvej, efter at man har undersøgt, i hvor høj grad tallene kan bringes til at stemme med almindelig sund beregningsmetode, som den er blevet anvendt siden 1600-tallet eller for den sags skyld middelalderen. Man må ikke benytte et fejlagtigt udgangspunkt og derefter lede efter ad hoc-forklaringer på tallenes manglende indretten sig efter en forkert teori.

1. P. Hauberg: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*, Kbh. 1900.
2. Slagelse (Hauberg nr. 38?, 39?, 40, 42), Roskilde (nr. 26, 27, 32?, 33?).
3. Ribe (Hauberg nr. 46, 47, 55, 56), Lund (nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7).
4. Ørbæk (nr. 48-54).
5. Måske 14 g. = »dansk penning« eller evt. $4/5 \times 18$ gt. = 14,4 gt.? Eller måske er der blot tale om meget slidte mønter? Der kunne være tale om Lund (Hauberg nr. 11, 14?, 18, 22) og Ørbæk (nr. 52), men det er næsten umuligt at bedømme ud fra kun enkelte eksemplarvægte.
6. Lund (Hauberg nr. 1). En fortolkning i retning af regional mønt (C. J. Beckers »østdanske« på 1,0 og »vestdanske« på 0,75 g (*Studies in Northern Coinages*, Kbh. 1981, s. 120) er dog næppe korrekt. I så fald måtte mønten dog vel være monopolmønt, mens det almindeligvis anses for at være bevist, at den fungerede som værdimønt (prøvehakkene fra knivspidser). I øvrigt passer geografien ikke særlig godt, og der synes at være tale om mere end to forskellige standarder, som ydermere i stedet blot kan vise sig at være identiske med de forskellige engelske. Men vi savner en frekvensfordeling over vægtene.
7. A. E. Berriman: *Historical Metrology*, (London, New York) 1953, s. 190. Hans frekvensfordelinger er blandt de ganske få statistisk pålidelige; her benyttes f.eks. 668 mønter i alt (fra Knud, Hardeknud og Harald Harefod, 1016-42).
8. Brita Malmer: »On the Early Coinage of Lund«, *People and Places in Northern Europe 500-1600. Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer*, ed. Ian Wood & Niels Lund, London: Boydell, 1991 <tr. 1990>, s. 190, 193. Man skal dog være varsom, for nu anføres vægtforskellene i stedet som et kriterium for mønternes relative datering! Men måske blev mønten i stedet slået samtidig med forskellig vægt til forskellige formål, f.eks. geografisk bestemt i *England*, hvor der jo var det traditionelle regneforhold på 4 : 5 mellem Mercia- og Wessex-penninge – eller der kunne være atter andre forklaringer; jfr. også note 6. Hvis man i Nor-

den regnede mønten som værdimønt, ville det i øvrigt være ligemeget, om en mønt var slået efter den ene eller anden engelske standard – men måske betydningsfuldt, at præget garanterede netop én af disse standarder.

9. 18 gt. = ca. 1,17 g. Middelvægte (medianer) er dog temmelig farlige at anvende, så længe man ikke ved, om frekvensfordelingen er symmetrisk om sit højeste punkt (som er et vigtigere tal at vælge at se på). Således er f.eks. Berrimans ovenfor citerede fordeling af Knud den Store-mønter tydeligt venstreskæv, dvs. indeholder sikkert et ret stort antal slidte mønter (p.g.a. lang omløbstid i Norden, hvor den var værdimønt) – eller mønter slået efter en lavere standardvægt. Interessant nok fandtes der i øvrigt blandt de samtidige grove *svenske* efterligninger mønter, der må svare til den dobbelte værdi, 36 gt. (2,14-16 g i frekvensfordelingens topværdi) (Brita Malmer: *Oluf Skötkonungs mynt och andra Ethelred-imitationer*, Lund 1965, tab. 8b).
10. Se N. E. Nørlund: *De gamle danske Længdeenheder* – vi taler om afvigelser i hele procenter!
11. L. E. Fauerholdt Jensen: *Danske Kornmål i 1600-tallet*, Odense 1986, s. 24-25.
12. Samme, s. 9.
13. Samme, s. 43.
14. Samme, s. 9.
15. Tilhængerne af den traditionelle opfattelse må åbenbart være villige til at påstå det modsatte! Ellers kan en retfærdig landgilde (som Arent Berntsen ville hævde, den var) ikke være ansat som en brøkdel af udsæden.
16. *Det danske Landbosamfund*, Kbh. 1978/79, s. 58.
17. »Studier i Kong Valdemars Jordebog – Plovtalesliste og Møntskat«, *Historisk Tidsskrift* 81.1, 1981, s. 1-26.
18. Disse koefficienters kvadrat anvendes også af og til lidt for ukritisk som procenter eller endda sandsynligheder. Citeret efter hukommelsen skrev en statistik-lærebog nogenlunde således om definitionen på korrelationskoefficienter: »There is no divine reason for using exactly this definition. However, it is simple ...«. Man kan kun groft sige, at hvis disse koefficienter er 1,0, så »følger to kurver hinanden proportionalt« (men hvis de er 0,8, så kan man strengt taget ikke bevise noget som helst matematisk ud fra det). Min egen gamle statistik-lærebog for fysikere (N. C. Barford: *Experimental Measurements: Precision, Error and Truth*, London etc.: Addison-Wesley, 1967) nævner slet ikke begrebet korrelationskoefficient – fordi det er stort set uanvendeligt i naturvidenskabene! Bl.a. tages der jo intet hensyn til tallenes spredning eller usikkerhed, foruden at resultatet netop ikke »betyder« noget præcist matematisk. På historiske talstørrelser må der dog på samme måde antages at være en stærkt varierende usikkerhed, og den ville man kun kunne inddrage i f.eks. en »bedste rette linie«-beregning, hvor man altså på forhånd er nødt til at antage en proportionalitet og derefter får bestemt proportionalitetsfaktoren inden for en vis usikkerhed.
19. *HT* 81.1 s. 12.
20. *Medeltidens unsvikter*, Helsingborg (privattryk) 1982, s. 116.
21. *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder*, Kbh. 1968, tab. i app. 2.
22. F.eks. C. A. Christensen: »Nedgangen i Landgilde i det 14. Aarhundrede«, *HT* 10.1, 1930-31 s. 446-65. Her regnes med landgilder målt i øre sølv pr. øre *terra in censu*. Dette forhold varierer dog mellem ikke mindre end 2,5 og 11 før krisen (s. 447-49)! Efter krisen fås en variation mellem 1 og 6,25 (og en enkelt afviger på 12) (s. 457-59). Ikke desto mindre antages landgilden stadig at udgøre den fast brøkdel af *terra in censu* (vist et areal eller, om man vil, udsæden), mens den altså efter krisen er faldet måske 50 %. Skønt beregningerne egentlig ikke holder for en nærmere betragtning, er selve hovedresultatet sikkert ikke helt galt (matematisk set kræver det blot, at man i undersøgelsesmaterialet har samme spredning i boniteterne eller de lokale vurderingssårheder før som efter krisen). Men detailkonklusionerne bliver naturligvis forkerte, og man kan da netop også iagttage, at jord under *samme*

ejer (i Århusbogen), men i forskellige landsbyer yder stærkt varierende antal øre korn pr. øre udsæd: 1, 3/4, 1/3, 3/4, 1, 1, 1, 2/3 (s. 465, note). Her ses netop

ingensomhelst proportionalitet – som man altså heller ikke bør forvente at finde.

Organisationer og administration

Af Jørgen Fink

Birgit Nüchel Thomsen m.fl.: *Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for indenrigsministeriets og handelsministeriets område 1879-1950*. Administrationshistoriske studier 13. (Rigsarkivet/G. E. C. Gad, 1988 (trykt 1987)). 433 s., 134 kr.

Samspillet mellem statsmagten og interesseorganisationerne er et afgørende vigtigt led i det moderne samfunds funktion, og det er derfor et centralt forskningsområde, der tages op til behandling i denne bog. Det har hidtil fortrinsvis været politologer, der har arbejdet med dette emne, og de har overvejende holdt sig til tiden efter 1945. Det er derfor glædeligt, at det nu også bliver taget op af historikere, og at tidsrammen skubbes bagud til århundredeskiftet med nogle strejftog ned i slutningen af 1800tallet.

Bogen er en samling af 4 case-studies med en fælles indledning, og det er en rimelig måde at gribe opgaven an på forskningssituationen taget i betragtning. Hver af de 4 forfattere har fået bevilliget 3 måneders stipendium til at bringe arbejdet over det døde punkt. Disse arbejdsvilkår må tages i betragtning ved bedømmelsen af resultatet. 3 måneder er helt utilstrækkeligt til at man kan nå nogen vegne med et så

kompliceret emne, og den begrænsede stipendietid bærer sin del af ansvaret for, at resultatet ikke er blevet bedre.

Det skal siges helt klart, at bogen er en skuffelse. Emnet er angiveligt samspillet mellem organisationer og statsmagt, men ingen af de 2 sider analyseres særlig grundigt, og det lykkes derfor heller ikke at tegne noget sammenhængende billede af samspillet mellem de 2 parter. Mest har det knebet med organisationssiden. Det havde været en stor hjælp for både læser og forfattere, hvis der var blevet lavet et afsnit, der opridsede hovedtrækkene i interesseorganisationsstrukturen i byerhvervene og udviklingen i den behandlede periode. Det er ikke sket, og resultatet er, at læseren drukner i organisationer, hvis navne skiftede i periodens løb, uden at det altid præciseres, og hvis indbyrdes relationer ikke forklares. Denne kritik skal konkretiseres nedenfor, men først skal der gives en kort præsentation af de 4 case-studies, som udgør hovedparten af bogen.

August Eriksen redegør for handelsministeriets forhistorie, oprettelse og første år frem til 1924. Tanken om en bedre varetagelse af byerhvervenes interesser indenfor centraladministrationen blev rejst i 1879 og var fra da af et tilbagevendende krav i handelskredse indtil 1908, da handelsministeriet blev

oprettet. Der gik næsten 30 år fra problemet blev rejst, til det fandt sin foreløbige løsning, og i alle disse år blev det blandet ind i de politiske stridigheder og påvirket af de skiftende politiske og økonomiske konjunkturer. Grundlæggende var problemet, at byerhvervene siden 1872, da Venstre fik flertal i folketinget, ikke kunne få gennemført noget, hvis Venstre var imod, og med Venstres snævre binding til landbrugets interesser og dets liberale grundholdning var udsigterne for en lovgivning til støtte for byerhvervene ikke gode. Det førte til forlis for forsøgene på at revidere næringsloven, og det blokerede for oprettelsen af et handelsministerium indtil 1908, da Venstre var blevet så svækket af Alberti-skandalen, at partiet følte sig tvunget til at vinde goodwill i byerhvervene. Det handelsministerium, der blev oprettet var imidlertid et svagt ministerium, som i starten kun havde få arbejdsopgaver. Oprindeligt varetog det kun handelens og søfartens område, men i 1914 blev også industri og håndværk overført til det nye ministerium, dog ikke arbejdsmarkeds-sager, der forblev i indenrigsministeriet. Udvidelsen af handelsministeriet skete ikke for at styrke dette ministerium, men som et biprodukt af omdannelsen af indenrigsministeriet til et kommunalt og socialt ministerium. Dette er også forklaringen på, at håndværkets hovedorganisation både kunne protestere i 1908 over, at håndværkets sager ikke blev overflyttet til handelsministeriet, og igen i 1914 over, at de blev. Men selv efter udvidelsen af ministeriets arbejdsområde i 1914 forblev Handelsministeriet et forholdsvis betydningssløst ministerium, og det er karakteristisk, at det ikke blev blandet ind i det store reguleringspolitiske arbejde, som fulgte med 1. Verdenskrig. Først med de socialdemokratiske regeringer i mellemkrigstiden fik handels-

ministeriet større betydning, og under 2. Verdenskrig blev det det centrale ministerium i reguleringspolitikken. Efter den tid har handelsministeriet/industriministeriet været et centralt ministerium for Socialdemokratiet og Det radikale Venstre : Stauning, H. C. Hansen, Krag og Hilmar Baunsgaard har alle været handelsministre og handelsminister Erling Jensen var nær blevet Krag's efterfølger i 1972. Det svarer omtrent til Landbrugsministeriets betydning for Venstre (Madsen-Mygdal, Knud Kristensen og Erik Eriksen), men nævnes iøvrigt her kun i forbifarten. August Eriksen giver en kronologisk gennemgang af udviklingen, men gør ikke meget ud af at relatere spørgsmålet til den videre politiske og økonomiske sammenhæng, som det indgik i. Det nævnes, at spørgsmålet blev rejst i 1879, men ikke hvorfor det netop var på dette tidspunkt (omslaget i de økonomiske konjunkturer omkring 1876). Det nævnes, at Grosserer-Societetet i 1881 foreslog, at ministeriet skulle have pligt til at høre societetet i spørgsmål af interesse for handelsstanden, og at handelsstanden i 1884 bad regeringen oprette et særligt handelsdirektorat under indenrigsministeriet, men der bringes ikke nogen analyse af de interne overvejelser i handelsstanden i disse år og heller ikke nogen forklaring på den glidning i synspunkter, som finder sted. Det nævnes, at Grosserer-Societetet var den drivende kraft i pressionen fra handelens side, medens provinshandelens organisationer, det senere Provinshandelskammeret kun sjældent blev inddraget i bestræbelserne, men samtidig nævnes det senere, at så sent som i foråret 1908 strandede et forslag fra Grosserer-Societetet, som gik ud på, at handelsstanden skulle kræve oprettet et handelsministerium, det strandede på modstand fra provinshandelens organisationer. Der åbnes her for den mulig-

hed, at provinshandelsorganisationernes tilsyneladende passivitet i virkeligheden er en modvilje, og at der altså er tale om en divergens mellem hovedstadens og provinsens erhvervsliv, men dette spørgsmål bliver end ikke rejst. Der bringes ingen forklaring på, at håndværkets hovedorganisation i 1908 protesterede over ikke at komme med under handelsministeriet og i 1914 protesterede mod, at det nu skulle overføres til handelsministeriet, jvf. ovenfor.

Michael Hertz behandler i sit afsnit handelsministeriets første år med særligt henblik på, hvordan samspillet mellem det nye ministerium og organisationerne udviklede sig. Det er især mekanikken i dette samspil, som han vil interessere sig for. Han koncentrerer sin undersøgelse om næringslovgivningen i vid forstand, både den egentlige næringslov og tilhørende lovgivning som konkurrencelovgivningen og ophævelsen af købstædernes læbælter.

Den vigtigste »mekanik« i samspillet mellem ministerium og organisationer var ministeriets udvælgelse af samarbejdspartnere, de såkaldte påtaleberettigede organisationer. Begrebet opstod i forbindelse med loven om illoyal konkurrence fra 1912, og det blev nødvendigt for ministeriet i den forbindelse at definere begrebet en hovedorganisation, idet det udelukkende var erhvervslivets hovedorganisationer, der blev påtaleberettigede.

Der var her tale om en ændring af forvaltningspraksis, idet ministerierne traditionelt havde bedt amtmændene indhente kommentarer fra de lokale handels- og håndværkerforeninger, når de ønskede oplysninger om erhvervslivets synspunkter. Nu gik man i stedet over til at indhente oplysninger om de næringsdrivendes mening gennem deres hovedorganisationer. Den nye forvaltningspraksis fik sit definitive gennembrud i i begyndelsen af 20'erne. Det

var altså udskillelsen af de ialt 6 hovedorganisationer, der var den vigtigste fornyelse. Så tidligt som 1909 havde handelsministeriet opstillet en liste med 6 organisationer, og den forblev uforandret med én undtagelse, nemlig at Industrirådet (som blev oprettet i 1910) afløste den ikke særlig kendte organisation Foreningen af Repræsentanter for dansk Handel, Håndværk og Industri. Fra 1912 bestod gruppen af hovedorganisationer af Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg (fra 1918 Provinshandelskammeret) Grosserer-Societetet, De samvirkende Detailhandlerforeninger (fra 1919 De samvirkende Købmandsforeninger), De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation (fra 1938 De danske Handelsforeningers Fællesorganisation), Industrirådet og Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk (fra 1951 Håndværksrådet). Der skete ingen ændringer i gruppens sammensætning, bortset fra at næsten alle organisationerne skiftede navn, jvf. nedenfor.

Udskillelsen af de 6 hovedorganisationer følges, men analyseres ikke. Det oplyses således, at Handelsministeriet og de 6 organisationer på en række møder i efteråret 1912 blev enige om, hvad en hovedorganisation var: Det skulle ikke være egentlige brancheorganisationer, men kun medlemsforeninger eller -kredse, der havde landsdelstilslutning. Det bliver læseren ikke meget klogere af. Hvad er f.eks. en medlemsforening? Er det en forening, der har andre foreninger som medlemmer? Det kunne en brancheorganisation også have. Eller er det tværtimod en forening, der kun har personlige medlemmer? Også det kunne en brancheorganisation have. Heller ikke landsdelstilslutning er et kriterium, der gør det muligt at skelne mellem medlemsforeninger og brancheorganisationer. Modstillingen brancheorganisation/medlemsfor-

ening bidrager ikke til definitionen af en hovedorganisation, og i betragtning af hovedorganisationernes betydning i sammenhængen er det beklageligt, at der ikke er gjort mere ud af at analysere gruppens udskillelse, og de kriterier, der i den forbindelse blev brugt.

Karen Hjorth har haft den meget utaknemlige opgave at skildre lukke-lovgivningens historie fra 1908 til 1950. Den har formet sig som et vedblivende kaos af uforenelige synspunkter. Det er et område af samfundslivet, hvor ingen bestemmer, skriver hun rammende. Havde det ikke været for de to verdenskrige og de krav, de stillede, havde der næppe været nogen særlig udvikling på området. Der blev ganske vist gjort det ene forsøg efter det andet, men de druknede i ord for siden at løbe ud i sandet. 3 hensyn gør sig gældende. For de handlende er det den indbyrdes konkurrence, for de ansatte er det ønsket om mere fritid og for kunderne ønsket om gode indkøbsforhold. De ansatte og kundernes synspunkter er modsatrettede, og i det lange løb bliver det så styrkeforholdet mellem de små og de store handlende, der bliver udslagsgivende, medmindre udefra kommende faktorer (harmoniseringen i EF) igen får det sidste ord.

Birgit Nüchel Thomsen behandler problemerne omkring monopollovgivningen i perioden 1919-1937. Hun har med god grund lagt særlig vægt på partiet Venstres rolle, fordi det var tungen på vægtskålen i dette spørgsmål indtil landstingsvalget i 1936. Spørgsmålet gav anledning til voldsomme brydninger i det politiske liv, og fik erhvervsorganisationerne til at mobilisere deres yderste, især første gang spørgsmålet blev rejst i den urolige efterkrigstid 1919-20, hvor spørgsmålet blev en slags symbol på kampen om økonomiens liberalisering efter krigstidens restriktioner. Den afgørende fase i forløbet ind-

traf i august 1919, da et muligt kompromisforslag mellem centraladministrationens og erhvervsorganisationernes synspunkter blev fejlet af Ove Rode og erstattet af et forslag, der gik langt videre i retning af politisk kontrol med monopolerne. Dette forslag blev vedtaget i folketinget i februar 1920, men bortfaldt ved påskekrisen. I slutningen af 20'erne tog Madsen-Mygdal spørgsmålet op i en helt anden skikkelse, og det førte til vedtagelsen af den bekendte tugthuslov, som var rettet mod fagbevægelsens forsøg på at tilkæmpe sig et monopol på arbejdskraften. Først efter at Venstre og konservative havde mistet flertallet i landstinget i 1936, blev tugthusloven ophævet og samtidig lykkedes det den socialdemokratiske-radikale regering at komme igennem med en monopollov, som i nogen grad tog tråden op fra forsøget i 1919-20.

Som nævnt kan der rettes indvendinger mod bogen. For det første er sigtet med bogen ikke helt klart. Der er gjort forsøg på at relatere undersøgelserne til nogle overordnede politologiske problemstillinger, men det er stort set blevet ved hensigten; hovedparten af bogen udgøres af traditionelle historiske undersøgelser, som er mere refererende end analyserende.

For det andet er erhvervsorganisationerne blevet stærkt forsømt, og det har derfor ikke været muligt at gøre rede for noget samspil, da den ene side i dette samspil stort set mangler. Det er allerede blevet nævnt indledningsvis og skal i det følgende konkretiseres. Organisationerne kaldes undertiden forkerte navne. De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation kaldes både Fællesudvalg (s. 104) og Fællesorganisation (s. 270), Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk kaldes Fællesorganisationen (s. 164). Det er forvirrende og efterlader det

indtryk, at der eksisterede flere organisationer, end der faktisk gjorde. Værrer det imidlertid, at der ikke gøres rede for organisationernes indbyrdes forbindelser. Det fører til misvisende eller helt forkerte oplysninger. Det gælder f.eks. forholdet mellem Detailhandler-Societetet og De samvirkende Detailhandelsforeninger. Detailhandler-Societetet blev oprettet i 1900 og sigtede mod at blive en landsdækkende organisation af detailhandlere, men fik kun medlemmer øst for Storebælt og skiftede senere navn til Centralorganisationen af Købmændsforeninger øst for Storebælt. Den stiftede i 1907 sammen med en fynsk og en jysk organisation De samvirkende Detailhandlerforeninger i Danmark. Side 178 advares læseren mod at forveksle Detailhandler-Societetet med De samvirkende Detailhandlerforeninger, men ikke desto mindre står der i billedteksten s. 179, at i januar 1909 havde Detailhandler-Societetet nylig skiftet navn til De samvirkende Detailhandlerforeninger. Det er som nævnt ikke korrekt. Detailhandler-Societetet var en af de regionale medlemsorganisationer i De samvirkende Detailhandlerforeninger.

Det gælder også forholdet mellem Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation og Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg. Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation var blevet stiftet i 1883 under et andet navn og var oprindelig tænkt som hovedorganisation for hele handelen, men detailhandlerne ville ikke være med, og efter en vedtægtsændring i 1898 fremstod den som hovedorganisation for en gros handelen, omend det stadig var muligt for detailhandelen at være med. I 1901 samlede provinsforeningerne indenfor Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation sig til en særlig organisation, Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg. Denne blev altså en un-

derorganisation i forhold til Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation, som desuden bestod af Grosserer-Societetet. Dette forhold tages der ikke hensyn til. Således fortælles der side 177 om et forslag, som Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg i 1906 sendte til Indenrigsministeriet. Ministeriet sendte forslaget til udtalelse i Grosserer-Societetet, som efter samråd med Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation anbefalede det. Andet ville unægtelig også have været forbausende, når man betænker, at Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation var Grosserer-Societetets og Provinshandelsforeningernes Fællesudvalgs fælles hovedorganisation. Det burde forfatteren have gjort opmærksom på.

Misvisende er det også, når det på side 176 fortælles, at der blev nedsat et udvalg, hvori De samvirkende Detailhandlerforeninger var repræsenteret af købmand Laurs Nielsen, Hovedgård. »Landhandlende blev ikke taget med« i udvalget, kommenterer forfatteren, men det er ikke korrekt, for ganske vist sad Laurs Nielsen i udvalget som repræsentant for den landsdækkende organisation, De samvirkende Detailhandlerforeninger, men indenfor denne organisation repræsenterede han Østjysk Handelsforening for Landkøbmænd, og han stod på det tidspunkt som den mest fremtrædende talsmand for landkøbmændene, som dermed var repræsenteret i udvalget, selvom det skete via hovedorganisationen De samvirkende Detailhandelsforeninger.

Det er også vildledende, når det side 226 fortælles, at de 6 organisationer, der i 1932 fik kompetence til at udtale sig om dispensationsansøgninger i forbindelse med næringsloven mindede stærkt om det udvalg, der i 1912 fordelte påtaleretten i forhold til konkurrenceoven. Det var nøjagtig de samme or-

ganisationer, blot havde en del af dem skiftet navn. Og direkte forkert er det, når det på side 228 anføres, at af de organisationer, som handelsministeriet samarbejdede med efter 1931, eksisterede kun nogle få i tiden før 1908. Af de 6 organisationer var kun én – Industrirådet – oprettet efter 1908.

Den manglende belysning af organisationerne har altså vist sig som en gennemgående svaghed i bogen, men dertil kommer en lang række fejl og unøjagtigheder. Til unøjagtighederne hører, at der ikke gøres ordentligt rede for hvem, der var hvad hvornår. Bogtrykker Langkjær præsenteres (side 335) som formand for Dansk Arbejdsgiverforening i februar 1920, det blev han først i marts, H. P. Prior kan (side 339) i april 1920 fortælle, at landstinget har standset trustlovsarbejdet, men det fortælles ikke, at han på det tidspunkt var handelsminister, P. Wunsch omtales (side 336) som repræsentant for De samvirkende Detailhandlerforeninger, han var formand for Centralforeningen af hotelværter og restauratører og repræsenterede ikke De samvirkende Detailhandlerforeninger i trustlovsarbejdet, det gjorde som det nævnes længere nede på samme side formanden købmand J. G. Schjær. C. V. Bunch omtales på samme side som konservativ folketingsmand i marts 1920. Det var han ikke. Derimod blev han senere på året konservativ landstingsmand. I note 74 på side 336 omtales trustlovsforslaget som vedtaget 25.3. 1920. Det blev vedtaget 27.2. 1920, som det også anføres i teksten. Side 354 kaldes justitsministeren i regeringen Neergaard 1920-24 Åge Rytter, han hed Svenning Rytter (Åge Rytter var handelsminister 1951-53). Det nævnes (side 375), at den konservative folketingsmand O. Bouet i 1928 tog forbehold overfor tugthuslovsforslaget, men det fortælles ikke, at han som formand for Fællesrepræsentation

tionen af danske Funktionærforeninger var lønmodtagerrepræsentant. Side 378 omtales K. V. Koch som konservativ folketingsmand i forbindelse med omtalen af et trustlovsudvalg, som Industrirådet nedsatte. Det var han ikke på det tidspunkt, omend han blev det senere på måneden, da M. Malling Hauschultz døde. Til gengæld var han medlem af Industrirådet og formand for Håndværkerforeningen i København, hvilket ikke nævnes. Lidt senere nævnes det, at Håndværkerforeningen i København gik stærkt imod trustlovsforslaget i vinteren 1930, men der siges ikke et ord om, hvordan håndværkets hovedorganisation, Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk stillede sig. Den havde dog som repræsentant for den samlede danske håndværkerstand større vægt end den lokale københavnske organisation. Den var imidlertid, som man kan se af dens medlemsblad, delt i dette spørgsmål, idet landhåndværkerne ikke ville deltage i den agitation mod loven, som Fællesrepræsentationens bestyrelse ellers lagde op til.

Endelig skal billedteksterne omtales. De bærer præg af stærkt hastværk. I de fleste tilfælde præsenteres afbildede personer med årstal for fødsel og død, men det princip følges ikke konsekvent, i en række tilfælde udelades de helt, i andre bringes kun fødselsår, skønt oplysningerne i alle tilfælde kan fremskaffes uden større besvær. De to billeder på side 67 og 79 er byttet om. Side 377 er årstallet for C. N. Hauges indenrigsministertid (1924-26) faldet ud. Side 355 bringes et billede af Stauning og Madsen-Mygdal side om side bag et skrivebord. Det kunne se ud som om billedet var taget i forbindelse med et ministerskifte, men man kan ikke umiddelbart se om det er fra 1926 eller 1929. Er det mon 1/12-metoden, der har fået forfatteren til at datere billedet

til ca. 1928? Værst er dog teksten side 332 af Det konservative Folkeparti i partiværelset 1918. Christmas Møller identificeres korrekt på billedet, men han blev først indvalgt i september 1920, så alene hans tilstedeværelse viser, at dateringen 1918 er forkert. For bogens formåls skyld havde det været nok at identificere de tilstedeværende erhvervsrepræsentanter, men der er taget flere med. Det gør naturligvis i sig selv ikke noget, men da to af identifikationerne er forkerte, er det naturligvis uheldigt. Den herre, der omtales som J. Døcker er i virkeligheden Raffnsøe,

og den herre, der identificeres som C. V. Bunch er en anden, mens den rigtige C. V. Bunch sidder bag ved Pitzner. Iøvrigt virker billedudvalget noget tilfældigt. Hvorfor bringes der hele 3 billeder af omvandrede handlende, når denne gruppe ikke spiller nogen som helst rolle i teksten?

Som nævnt har de arbejdsvilkår, som bogens forfattere har haft, deres del af skylden for de mangler, der findes, og bedømt ud fra det foreliggende resultat er ideen med ganske korte stipendier ikke god.

Anmeldelser og litteraturnyt

Ved forskningsstipendiat, lic. phil. Søren Balle, arkivar, cand. mag. Inge Bundsgaard, universitetslektor, cand. mag. Anders Bøgh, universitetslektor, cand. mag. Erik Christensen, docent, dr. phil. Erik Christiansen, professor, dr. theol. Troels Dahlerup, arkivar, dr. phil. Ole Degn, forskningsbibliotekar, mag. art. Lars Dybdahl, rigsarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl, arkivar, dr. phil. Jørgen Fink, arkivar, mag. art. Henrik Fode, arkivar, cand. mag. Ib Gejl, forskningsstipendiat, lic. theol. Per Ingesman, forskningsstipendiat, lic. phil. Leon Jespersen, museumsinspektør, cand. mag. Ebbe Johannsen, lektor, cand. scient. pol. Michael Johansson, universitetslektor, lic. phil. Knud Knudsen, museumsinspektør, lic. phil. Henrik Skov Kristensen, afdelingsleder, dr. phil. John T. Lauridsen, universitetslektor, fil. dr. Michael Linton, fhv. museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, mag. art. Ny Paludan-Müller, universitetslektor, dr. phil. Finn Stendal Pedersen, professor, dr. phil. Erling Ladewig Petersen, professor, dr. phil. Henning Poulsen.

OLDTID OG MIDDELALDER

Diplomatarium Danicum 1. rk. bd. 7. 1238-1249. *Danmarks Riges Breve* 1. rk. bd. 7 1238-1249. Begge ved Niels Skyum-Nielsen og Herluf Nielsen. (C. A. Reitzel, 1990). 329 s. og 267 s., 183 kr. og 244 kr.

Så er der atter kommet et bind af Diplomatariet og De Riges breve – indeholdende 329 numre. Dette er imidlertid ikke et hvilket som helst bind, men det, der lukker det sidste hul, så rækkerne nu er komplette fra 789 til 1385. Dermed har vi, som antydet i forordet, alle breve/dokumenter eller rester af sådanne på tryk og i oversættelse fra (næsten) halvdelen af de 1200 år, hvori man har givet sig af med at skrive breve i eller om Danmark eller om danske forhold. Og man er på vej videre: »Med 2 × 30 bind i løbet af et halvt århundrede når de to værker op til nogle år omkring 1389, de giver stof til 4. rk.

bd. III og IV«, står der i forordet – hvad der så end menes med det.

Det er en ærefrygtindgydende præstation, som næppe har sin lige nogetsteds. Slet ikke, når man tager i betragtning, at det hele findes i oversættelse. Det var en utrolig flot og fremsynet beslutning, man traf, da man bestemte sig for at udgive oversættelserne sideløbende. Det gør det f.ex. muligt for enhver student at skrive speciale i dansk middelalderhistorie og letter arbejdet meget for alle os, der ikke er så stærke i latinen, som de gamle var.

Det er dog ikke tilrådeligt bare at forlade sig på oversættelserne. Specielt når det gælder tekniske termini er der meget, der er diskutabelt. I det foreliggende bind føler undertegnede sig således ikke overbevist om, at *bondones* i nr. 199 skal oversættes med selvejerbønder, som det sker i regesten i DD og oversættelsen i DRB (dog her med

en note). Der er snarest tale om ordet 'bonde', der i hine tider betød fuldt retshabilt samfundsmedlem.

Udover i udgivelse og oversættelse er der som vanligt nedlagt en ganske imponerende lærdom i kommentarer og noter. Men også her kan pedanten finde noget at anfægte. I en note til nr. 30 i DRB bliver vi oplyst om, at bortgiftelsesretten for jorddroten over hans fæsteres døtre kendes »vistnok først fra 1385-87«. I det pågældende dokument afvises det, at en sådan skulle være gældende, og dokumentet er efter al rimelig sandsynlighed fra 1377 (jvf. Fortid og Nutid bd. 31 s. 40 ff).

Pedantens tungestvejende indvendinger gælder dog placeringen af de dokumenter, som bestemmes som værende »uægte«. I foreliggende sidste bind i første række findes der en afdeling med »uægte« breve 1183-1229, ligesom der findes en tilsvarende i sidste bind af anden række (bd. 12) – derimod ikke i sidste bind af tredje række. I bd. II, 12 har man imidlertid anbragt de såkaldte Michaelisforfalskninger, skønt de 'ældste' af disse foregiver at vedrøre første rækkes periode. Derudover kan man også finde »uægte« breve i den almindelige brevrækkefølge (fx. bd. I, 3 nr. 115) uden at sådanne er nævnt i afdelingen for »uægte« breve, ligesom der om-

vendt ikke findes henvisninger fra den almindelige kronologiske rækkefølge til de særskilt trykte »uægte« breve. Disse forhold gør det ikke let for læseren at holde styr på de »uægte« breve. Da det ydermere ikke altid lader sig fastslå med 100 % sikkerhed om et brev er »uægte« havde den rigtigste løsning været at anbringe dem i den almindelige brevrækkefølge. Imidlertid har udgiverne af nærværende bind jo været bundet af tidligere foretagne dispositioner vedr. dette.

Dette bind og det sidste i anden række skal den omhyggelige læser dog under de fleste omstændigheder have fat i, da de også rummer rettelser og tilføjelser til de to rækker. Sådanne kan yderligere forventes i et særskilt supplementsbind til de tre første rækker.

Mere end noget andet er der grund til at ønske tillykke til os alle og især til dem, der har båret læsset. Et oplagt ønske er nu at få det hele overført til EDB, så man frit kan søge på ord, navne og ordforbindelser i de mere end 11.000 dokumenter eller rester af sådanne, vi nu har så flot tilgængelige. Dette kunne i hovedsagen afhjælpe savnet af et sagregister. Hvis vi også fik et sådant ville vi nærme os stærkt til det perfekte.

Anders Bøgh

NYERE TID

Knud J. V. Jespersen: *Danmarks historie bind 3. tiden 1648-1723*. Redigeret af Søren Mørch. (Gyldendal 1989). 376 s., 375 kr.

Endelig er det lykkedes udgiverne af Gyldendals Danmarkshistorie at få dækket hullet mellem 2. og 4. bind, idet Knud Jespersen med kort varsel har ta-

get over efter den tragisk tidligt afdøde Svend Ellehøj. Naturligvis skal man ikke anvende litterære kriterier på dette værk med dets udprægede håndbogskarakter; men alt i alt har forfatteren skilt sig fra arbejdet med bravour. Som perioden i vid udstrækning anses for en overgangstid (fra adelsvælde til enevælde etc.), kommer et tema som »brud el-

ler kontinuitet« naturligtvis til at spille den ikke helt ringe rolle, og her lykkes det gang på gang forfatteren at gennemspille enten-eller-temaet ved velvalgte, varierede, ja lejlighedsvis rent ud elegante formuleringer.

I indledningen forsøger han – vist i højere grad end vanligt i dansk historie – at relatere sine problemstillinger til en række i udlandet rådende teorier (således Schumpeter, Wallerstein, Geoffrey Parker oma.), tækneligt fordi vi her sidst i 1600-tallet kommer ind i et af vor histories »sorte huller«: Som senmiddelalder og 1500-tal i udpræget grad var Kr. Erslevs, tog Fridericia sig tilsvarende af »adelsvældens sidste dage«, hvorpå siden fulgte »Holms århundrede«. Nok har vi for dette binds område utallige – ofte banebrydende – detailarbejder, f.eks. om selve statsomvæltningen 1660, om Danske Lov og om matriklen oma.; men det er, som om forskningen her har savnet en autoritet eller om man vil, en syntese at kunne relatere egen forskning til, det være sig kritisk eller anerkendende.

Ser man på indholdsfortegnelsen (fra »Det danske samfund ved 1650« og frem til »Krigens sidste faser«) kan opdelingen helt ned i kapitler virke noget traditionel, hvad der dog næppe er af nød. Forfatterens redelige tekst har jo først og fremmest det formål at lægge op til de gennemkommenterede litteraturafsnit, der følgelig ofte må gruppere sig om undertiden lidt traditionelle problemstillinger, og da forfatteren er et elskværdigt menneske, skal man måske nu og da nøje nærlæse karakteristikker for at gennemskue svaghederne i de omhandlede værker.

Et hovedtema er og bliver den voksende statsmagt, en centralisering med øget bureaukrati, og der parallelliseres nydeligt mellem 1648, hvor rigsrådet søgte at fastholde grebet om magten, og 1660, hvor sluttelig kongen tog over.

Men hvem skulle så føre enevoldsmagten ud i livet? Det er, som om alternativet til »den stærke minister« (f.eks. Griffenfeld) bliver dette stedse voksende bureaukrati, som kongen atter kun kan søge at frigøre sig fra ved hjælp af en ny stærk mand osv., alene undtaget den tid, hvor Frederik IV søgte at være sin egen førsteminister (en sætning som: Munkholm ved Trondhjem, hvor Schumacher opholdt sig til sin død – er pædagogisk set ikke velvalgt).

Højest forståeligt har forfatteren anvendt tidligere fremstillingers grafer og tabeller, omend ikke altid med lige stort held. Tabel 12 og 13 viser statsbudgettet først i 1700-tallet, og her møder vi for en gangs skyld også de øvrige rigsgdele (der som Norge og hertugdømmerne kun lejlighedsvis bliver behandlet), dog uden at sammenblandingen af absolutte tal og procenter gør læsningen lettere. Være er den absurde tabel 7 om statsrådets »etniske« sammensætning, hvor den »urimeligt hårdt kritiserede« Svend Åge Hansen fornuftigvis bringer hele tal (a la 20 af 21 personer, eller 3 af 4 osv.), hvilket her bringes som respektive 95 % og 75 %!. Mon ikke den hårdt prøvede statistiker vil bede sig fritaget for at blive taget til indtægt for slige kunstgreb.

Forfatteren har udpræget sans for militærhistorie, hvad der unægtelig sjældent har præget vore monumentale klassikere, og denne force lever ofte op på fremstillingen. Vi får en glimrende skildring af baggrunden for 1658 samt den næppe helt ligegyldige bemærkning af næsten højaktuel karakter, at Karl X Gustavs fredsbrud var »uden for al folkeret« og derfor vakte så store internationale opsigt med påfølgende reaktioner.

Det vil være urimeligt at forvente, at forfatteren til et værk af denne karakter personligt skal efterprøve sit materiale, det skal fortrinsvis registreres. Her sav-

ner man undtagelsesvis omtalen af det nordiske historikermøde i Jyväskylä 1981, hvis rapporter (der altid er svære at finde bibliografiske data til) tænkeligt ville have fået ham til at moderere sin klassiske »skolehistoriske« kritik af det elendige skolevæsen (der heller ikke den gang hindrede et ekspanderende bogmarked). Blandt de ærgreligere fejl skal anføres s. 241, hvor der skelnes mellem Hannover og Braunschweig-Lüneburg (antagelig influeret af de altid så isolationistiske englændere?). Strengt taget kunne alle welfiske fyrster kalde sig hertuger af Braunschweig-Lüneburg, og de her nævnte linier er vel dem, vi normalt benævner Celle og Lüneburg (hvilken sidste efter opnåelsen af kurhatten siden går under betegnelsen Hannover).

Kortmaterialet er langt fra vellykket: Johs. Mejers kort (s. 13) er i mit eksemplar helt maltrakteret, og selv hele to kort over hertugdømmerne (s. 40f.) formår ikke at anføre de sønderborgske liniers holstenske besiddelser (Plön m.m.). Skulle man resigneret have nøjedes med at henvise til Gads atlas?

Man kan næppe med rimelighed anke over, at navne konsekvent følger Dansk Biografisk Leksikon, der da også nu i 3. udgave er begyndt at overtage Adelsårbogens langt bedre stavemåder; dog endnu kun tøvende, hvorfor der ikke skelnes mellem (det holstenske) Sested og (det vendsysselske) Sehested. Men når det følger (s. 293f.) siges, at (den 1740 afdøde) Christian Sehested tilhørte »en helt anden gren af slægten« (dvs. end de tidligere anførte, bl.a. kansleren Christen Thomsen m.fl.), gad jeg vidst, hvad Adelsårbogens redaktør vil sige til denne betise!

Men skal man gabe så vidt, springer der nemt noget i farten. Vi andre skal være glade for, at dette overordentlig nyttige håndbogsværk nu er nær sin fuldendelse, og at Knud Jespersen har

ydet dette bestemt ikke uvæsentlige bidrag dertil.

Troels Dahlerup

Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund. The Danish Reformation against its International Background. Herausgegeben von Leif Grane und Kai Hørby. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1990). 288 s., 88 DM.

I anledning af 450-året for den danske reformation blev der i efteråret 1986 holdt et reformationshistorisk symposium i København. Symposiet var lagt internationalt an, en række kendte udenlandske forskere var inviteret til at tale om forskellige aspekter af den almene reformationshistorie, og også de danske forskeres foredrag om den hjemlige reformations historie blev holdt på enten engelsk eller tysk. Formålet med reformations-symposiet var at gøre den udenlandske forskning mere opmærksom på den danske reformations historie ved at formidle forskning herom på internationalt tilgængelige sprog, og omvendt at virke befrugtende på den »indtil nu alt for isolerede danske reformationsforskning« igennem komparative studier.

Foredragene fra symposiet er nu blevet til en bog med 15 artikler, grupperet i seks grupper under overskrifterne: »Humanism and the Reformation«, »The Position of the Princes«, »Cities and Reform«, »Learning and Education«, »Popular Reception of Reformation Preaching« og »Ecclesiastical Discipline after the Reformation«. I hver gruppe lægges der ud med et udenlandsk bidrag, der så følges af et eller to danske. Det ligger således ikke blot i bogens titel, men også i selve dens opbygning, at de udenlandske bidrag har til opgave at skitsere en gene-

rel baggrund for den danske reformation, mens de danske bidrag skal forsøge at betragte vor egen reformationshistorie i sin internationale sammenhæng, i stedet for at se den som et isoleret fænomen.

De udenlandske bidrag er alle af høj kvalitet – som læser mærker man virkelig, at man her er i selskab med reformationshistoriens elite. Der er tale om velskrevne og veldokumenterede artikler, som fører læseren a jour med den nyeste litteratur og de nyeste diskussioner i den internationale reformationsforskning. For en anmeldelse i nærværende tidsskrift er det ikke relevant at gå nærmere ind på de udenlandske bidrag, men nogle enkelte skal dog nævnes – også for at formidle bare et lille indtryk af, hvad bogen byder på af generel reformationshistorie. Den originale engelske reformationshistoriker *Robert W. Scribner* står for en tankevækkende diskussion af to af de reformationsbegreber, der har været mest populære i den nyere forskning, »Urban Reformation« og »Gemeindereformation«. En mere klassisk kildestudie leverer tysk reformationsforsknings grand old man *Bernd Moeller* i sin elegante artikel om »Das Berühmtwerden Luthers«, der undersøger udbredelsen af Luthers skrifter i de første to år efter reformatorens offentlige fremtræden med afladsteseerne i efteråret 1517. Og *Agostino Borromeo* giver en særdeles instruktiv gennemgang af det tridentinske reformprogram, dets gennemførelse og dets resultater, serveret med suverænt overblik af en forsker, der ikke blot kender til forholdene i sit eget land, Italien, men også i resten af det katolske Europa.

Enkelte af de udenlandske artikler nævner – næsten pligtskyldigt – danske forhold i sidebemærkninger, men ellers kan man ikke sige, at de udenlandske reformationsforskere har taget noget

specielt hensyn til den sammenhæng, hvori deres bidrag indgår. At se den danske reformation på international baggrund, at tage tråden op fra de udenlandske bidrag, så det tilsigtede spændingsforhold mellem de udenlandske og de danske indlæg kommer frem, bliver da de danske forskeres opgave.

I sammenligning med de udenlandske bidrag er kvaliteten af de danske forskeres artikler noget mere svingende. Her er lidt af hvert, fra nye detailstudier over gode oversigter til sammenfatninger af artikler eller bøger, der allerede foreligger på dansk. Et par decideret svage bidrag er der desværre også. *Kai Hørby* skuffer således med sin »Humanist Profiles in the Danish Reform Movement«, en underligt uprofileret artikel med en konklusion så vag, at den nærmest må betegnes som intetsigende. Og *Alex Wittendorffs* »Popular Mentalities and the Danish Reformation« er et rent ud sagt håbløst forsøg på at se den danske reformation fra bøndernes synsvinkel – et forsøg, der nødvendigvis må ende i en række løse påstande, eftersom der stilles spørgsmål, som vi intet kildegrundlag har for at besvare: Hvorledes »oplevede bønderne deres situation«? Og hvad betød reformationen i relation hertil?

I kategorien af detailstudier mærker man sig først *Olaf Pedersens* »Poul Helgesen Confronts Astrology«, en særdeles interessant artikel, der viser, at Poul Helgesen var modstander af astrologi og forberedte et opgør med den. Den internationale baggrund, som netop Olaf Pedersen bedre end nogen anden er i stand til at opridsse, er den gamle strid mellem først den jødiske og siden den kristne religion på den ene side og astrologien på den anden side. Denne strid verserer stadig på reformationstiden, og nogle reformatorer, f.eks. Melancthon, er ikke modstandere af astrologi. Olaf Pedersen sandsynliggør,

at Poul Helgesen forbereder sit angreb, fordi han netop kobler reformation og astrologi sammen; sammenknytningspunktet kan have været spørgsmålet om determinisme eller ej, jf. Luthers diskussion med Erasmus om den træl-bundne vilje.

Også *Ninna Jørgensen* fremlægger resultaterne af en punktundersøgelse i den danske reformations historie. Hendes artikel »Zu welchem Zweck haben die dänischen Reformatoren das Druckmedium benutzt? Tendenzen in der Annahme und Verbreitung deutscher evangelischer Literatur in der frühen dänischen Reformationsbewegung« tager tråden op fra Bernd Moellers artikel og undersøger et enkelt aspekt af den reformatoriske trykkeri-virksomhed i Danmark fra dens første begyndelse i 1528 til Frederik I.s død i 1533, nemlig udgivelsen af oversatte reformatoriske skrifter. Helt i modsætning til den gængse opfattelse viser det sig, at satirer og stridsskrifter snarest er undtagelser fra reglen. Af de 24 oversættelser af udenlandsk reformatorisk litteratur, vi kender fra perioden, er de 22 således af hovedsageligt kateketisk og opbyggelig art, mens kun 2 har polemisk karakter. I tilslutning hertil gør *Ninna Jørgensen* opmærksom på, at også når man ser på hele det publicerede materiale, altså inklusive de danske reformatorers egne skrifter, er den polemiske litteratur noget, der kommer i anden række, efter evangeliet. Det ser altså ud til, at for de danske reformatorer selv lå hovedvægten så afgjort på det opbyggelige og konstruktive, frem for på det nedbrydende og destruktive – mens dansk reformationsforskning hidtil har lagt vægten stik modsat og derfor trænger til en revision af sine anskuelser.

Leif Granes artikel »Teaching the People – the Education of the Clergy and the Instruction of the People in the

Danish Reformation Church« kan betragtes som et første forsøg på at strukturere det omfattende felt uddannelse og lærdom i den danske reformationskirke. På de delområder, hvor der allerede findes eksisterende forskning, f.eks. med hensyn til universitetsstudier og latinskolen, har *Grane* kunnet komme ind på, hvad man faktisk opnåede, mens han på felter som gejstlighedens uddannelse, katekiseringen af befolkningen og værnet om den rette doktrin har måttet nøjes med at afdække, via lovgivningen, synodalbeslutninger og lignende normative akter, hvad man tilstræbte at opnå. Egentlige studier i den folkelige gennemslagskraft af de bestræbelser, der fandtes, mangler – som *Grane* selv gør opmærksom på – totalt. Det helt fundamentale spørgsmål om, i hvilken udstrækning man faktisk fik den store brede befolkning til at tilegne sig den nye tro, ligger derfor som en opgave for fremtidig forskning.

En tilsvarende oversigt for det kirkeretslige område giver *Troels Dahlerups* artikel »Sin, Crime, Punishment and Absolution. The Disciplinary System of the Danish Church in the Reformation Century«. Da den kun er en kortere engelsk version af en artikel, der samtidig er udkommet på dansk i en anden antologi, vil danske læsere dog nok foretrække at gå til den mere udførlige version på deres eget sprog (i *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, red. Ingmar Brohed, Universitetsforlaget, Oslo 1990).

Selv om *Ole Peter Grells* og *Martin Schwarz* Laustens artikler står adskilt fra hinanden i to forskellige grupper, supplerer de hinanden på det nydeligste. I *Ole Peter Grells* »The Emergence of Two Cities: The Reformation in Malmø and Copenhagen« får læseren besked om den danske reformationsbevægelse indtil begyndelsen af 1530'erne, idet artiklen fortæller Malmøs og

Københavns reformationshistorie, her med hovedvægten på årsagerne til de forskellige forløb, som reformationen får i de to byer. I *Martin Schwarz Laustens* artikel »Weltliche Obrigkeit und Kirche bei König Christian III. von Dänemark (1536-1559). Hintergründe und Folgen« gøres tilsvarende rede for selve reformationens officielle indførelse i Danmark. Læst i forlængelse af hinanden vil de to artikler således være særdeles velegnede til at give den udenlandske læser besked om selve begivenhedsforløbet i den danske reformationshistorie. For den danske læser vil det imidlertid være mere naturligt at gå direkte til de to forskeres mere udførlige arbejder på dansk, som artiklerne her kan betragtes som sammenfatninger af.

Ninna Jørgensen spiller kvikt den bold videre, som Bernd Moeller har bragt på banen, men det er faktisk undtagelsen i denne bog. Som helhed må nok siges, at det ikke er lykkedes at gennemføre hovedideen med bogen. Det spændingsforhold mellem de udenlandske og de danske bidrag, der kunne være med til at give nye impulser til den fortsatte udforskning af den danske reformation, kommer ikke rigtig i stand. Bogen består af en række artikler om udenlandsk reformationshistorie, der stort set ikke behandler eller tager hensyn til danske forhold, og en række artikler om dansk reformationshistorie, der for hovedpartens vedkommende desværre er en slående illustration af udgiverens indledende bemærkning om den alt for isolerede danske reformationsforskning. Alt for mange af de danske bidrag udmærker sig netop ved at se bort fra den internationale baggrund, ved ikke at afprøve hypoteser fra udenlandsk reformationsforskning på dansk materiale, ved ikke at anlægge komparative betragtninger, henviser til udenlandske paralleller eller inddrager udenlandsk litteratur.

I forlængelse af disse bemærkninger må det være på sin plads at udtrykke forundring over, at den symposieplanlæggende gruppe i sin tid totalt ignorerede hele den udenrigs- og religionspolitiske side af reformationshistorien, som ellers netop frembyder et skæringspunkt mellem det danske og det internationale. I en sådan sammenhæng kunne man f.eks. have bedt en udenlandsk forsker give en vurdering af den danske reformations betydning på europæisk plan, og man kunne måske også have rådet bod på den mangel ved den foreliggende bog, at der stort set ikke findes et ord om de andre nordiske lande – som om de ikke også var en del af den internationale baggrund for den danske reformation.

De fremførte kritiske bemærkninger skal ikke tages som udtryk for, at der er kommet en dårlig bog ud af foredragene fra det reformationshistoriske symposium i 1986. Bogen har faktisk noget at byde på – om end nok især i relation til det internationale publikum, der vel også er den primære målgruppe. De danske bidrag vil være velegnede til at give udenlandske læsere en up-to-date viden om den danske reformationshistorie og et førstehåndsindtryk af det arbejde med dens udforskning, som danske historikere og teologer foretager. Og de udenlandske forskeres artikler skal nok blive påskønnet som de velkrevne og centrale bidrag til den almindelige reformationshistorie, de er. *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund* er en bog, som dansk reformationsforskning godt kan være bekendt at vise frem som en smuk markering udadtil af den danske reformations 450 års jubilæum.

Per Ingesman

Leon Jespersen og Asger Svane-Knudsen: *Stænder og magtstat. De politi-*

ske brydninger i 1648 og 1660. (Odense Universitetsforlag, 1989). 235 s.

Siden fremkomsten i 1936 af C. O. Bøggild-Andersens disputats om Statsomvæltningen i 1660 har dette komplicerede begivenhedsforløb fristet adskillige historikere. I det seneste årtis diskussion om samfundsudviklingen i årtierne omkring midten af 1600-årene har de politiske begivenheder i 1660 også naturligt spillet en væsentlig rolle.

I det seneste arbejde om emnet har Asger Svane-Knudsen formået at kaste nyt lys over borgerstandens holdning på stændermødet. Og som yderligere et bidrag til belysning af udviklingen i perioden giver Leon Jespersen en skildring af to vigtige politiske begivenheder i 1648: forhandlingerne om Frederik 3.s håndfæstning og valget af medlemmer til rigsrådet.

Placeringen af disse to begivenheder i diskussionen om tilblivelsen af den danske »magtstat« forekommer ikke helt klar. I en indledning til bogen fremhæver E. Ladewig Petersen Leon Jespersens argumentation for, at de politiske reaktioner over for »den offentlige sektors« ekspansion »gør det mere relevant fra forfatningsmæssige og magtstatsmæssige synspunkter at lægge et skel i 1648 end ved statsomvæltningen i 1660« (s. 8). Selv fastslår Leon Jespersen, at Enevældens indførelse i 1660 »er den helt afgørende politiske begivenhed i dansk 1600-talshistorie og samtidig en milepæl i dansk forfatningshistorie« (s. 10).

Han placerer de to nævnte begivenheder i denne sammenhæng, ud fra diskussionen om magtstaten, et begreb, som han i en begrebsmæssigt og sprogligt lidt uklar redegørelse foretrækker frem for tidligere etiketter som skattestat, forvaltningsstat eller militærstat. Afgørende er, at han i modsætningen

mellem den menige adel og rigsrådsdelen ser et skel mellem tilhængere af en stærkere og tilhængere af en svagere statsmagt, en »minimumsstat« og en »magtstat.« Med rigsrådets heldige forsvar af statsmagtens autoritets- og magtmonopol ser han, væsentligst modsat den hidtidige forskning, i udfaldet af håndfæstningsforhandlingerne træk, der peger fremad mod nye strukturer, og det samme gælder rigsrådsvalet. Der var ikke blot tale om adelsvældens sejr over monarkiet, men også om en sejr for statsmagten som idé.

Asger Svane-Knudsens udgangspunkt for et bidrag til belysning af de politiske begivenheder omkring midten af 1600-årene er borgerstanden og dens stilling på stændermødet i 1660. Ud fra analyser af borgerstandens fuldmagter og underskriftsforholdene og en minutiøs gennemgang af forhandlingerne om bevilling af en konsumtionsskat og dennes størrelse og fordeling når han til en afdækning af forskellige grupperinger i borgerstanden. Som forklaring på, at det blev muligt at fremsætte forslaget om arveriget, ser han en sammensværgelse mellem kongen og en sammenlutning af gejstlige og borgere, de såkaldte konjugerede.

Den fremlagte påvisning af grupperingerne i borgerstanden er fortjenstfuld, og de samlede resultater af det, de konjugerede og kongen opnåede, sandsynliggør idéen om en fælles strategi i form af en sammensværgelse. Det her til føjede argument i forholdene omkring et hidtil overset mord på en adelig officer forekommer dog set på baggrund af de ganske mange bevarede samtidige kilder ikke særlig velbegrunnet.

Bogen rummer til sidst en kilde- og litteraturliste og et personnavneregister fælles for de tre afhandlinger.

Ole Degn

Jørgen Andersen, Tønnes Bekker-Nielsen og Ole Fenger (red.); *Bondefrigørelse. Dansk landbrug i fortid, nutid og fremtid*. Acta Jutlandica LXV:3. Naturvidenskabelige Serie 8. (Aarhus Universitetsforlag, 1989) 255 s.

Dette værk med den ambitiøse titel er en samling af foredrag, som blev afholdt i 1988 på Aarhus Universitet i anledning af stavnsbåndsløsningsjubilæet, og ligesom på søsterinstitutionen Københavns Universitet har man truffet den rimelige beslutning at udgive foredragene, så de kan komme en større del af offentligheden til gode.

Yderligere har den handlekraftige ledelse af universitetet set jubilæet og udgivelsen af foredragene som en mulighed for at agitere for Aarhus Universitet som stedet for den fremtidige landbrugsforskning i Danmark i kampen om forskningsmidlerne. Dette lægges der ikke skjul på i rektor Henning Lehmanns forord til de ialt 19 artikler, og da den foreløbige kamp om placeringen også nu på anmeldelsestidspunktet synes at være afgjort og blevet historie, kan der måske være grund til at citere en af sætningerne fra forordet, hvor det hedder: »Til gengæld kan måske udgivelsesåret 1989 – 70 året for de vigtige jordlove af 1919, der i en vis forstand markerede den foreløbige afslutning af landboreformerne indledt 130 år tidligere – henlede opmærksomheden på, at ikke kun redigeringsprocesser og kunsten har et langt forløb og et langtidsperspektiv, der har også frigørelses- og forskningsprocesser.«

Efter rektors forord følger redaktørernes, hvori de præciserer, at udgivelsen er den skriftlige dokumentation for de ialt ni enkelt- eller dobbeltforelæsninger, der i 1988 blev afholdt over hver sit emne, således at udgivelsen nødvendigvis må blive kalejdoskopisk

og uensartet i fremstillingsformen. Da emnerne er hentet fra fagene arkæologi, historie, musik, sprog, økonomi, jura, medicin og naturvidenskab, er redaktionens ord vel en selvfølgelighed, men også en undskyldning for manglende redaktionel indsats, som ikke helt kan accepteres. Uanset hvor spændende og kompetente de enkelte foredrag end er, så er det helt klart, at en fælles referenceramme omkring tolkningen af stavnsbåndsløsningen og landboreformerne iøvrigt ikke er søgt etableret til skade for den samlede tilføjelse. Med andre ord det samlede billede, som på et eller andet tidspunkt skulle danne sig for beskueren i et rigtigt kalejdoskop, kommer ikke frem.

Udvidelsen af frihedsbegrebet indeholdt i stavnsbåndsløsningsjubilæet fra oplysningstidens borgerrettighed til landmandens større og større frigørelse fra såvel samfund som natur med den endelige absolutte individuelle frigørelse fra begge dele som et absolut mål er bestemt ikke med til at lette overblikket for læseren.

Når dette er fremført, skal det også straks siges, at hovedparten af bidragene er spændende og tankevækkende indføringer i deres respektive emner i et rimeligt almentilgængeligt sprog, og at det er godt, at de trods alt er blevet udgivet. Ud fra deres baggrund i oplysende foredrag må de nødvendigvis først og fremmest være almene fremstillinger af de enkelte emners forskningsstade og ikke indlæg i en forskningsdebat som sådan, og det vil derfor hverken være rimeligt eller muligt her at gå ind i en nærmere faglig vurdering af de enkelte bidrag.

Af de humanistisk prægede bidrag kan nævnes, at arkæologen Søren H. Andersen fortæller om overgangen fra jæger til bondesamfund, mens juristen Ole Fenger fremfører nogle retshistoriske betragtninger over bondestandens

vilkår før 1788 i »Bondens ret og bondens pligt« og historikeren Erik Ulsig gennemgår dyrkningssystemerne i »Danmark som landbrugsland forud for landboreformerne«. I sin gennemgang »Landboreformerne. Forudsætninger, forløb, følger,« får historikeren Steen Busck udnævnt kronprinsens regering til »sikkert den dygtigste regering, Danmark nogensinde har haft«. Grundlaget for denne dom forekommer ikke ganske velbegrundet ud fra den iøvrigt glimrende gennemgang af alle landboreformerne, men må vel forklares med Steen Buscks meget positive vurdering iøvrigt af stavnsbåndsløsningen som epokegørende reform. En vurdering som nærværende anmelder ikke deler, og som også sættes under debat i festskriftet for Jens Holmgaard, *Alt på sin rette plads* fra 1990. Økonomen Holger Gad fortæller om den økonomiske udvikling for dansk landbrug i de to hundrede år siden reformerne, økonomen Jon Vibe-Pedersen tager sig af »landbrugets økonomi – aktuelt og fremtidigt«, mens sprog- og litteraturforskerne Viggo Sørensen og Ole Bruhn sammen med musikhistorikeren Kirsten Sass Bak behandler bondens sprog, sang og kultur i samme periode.

Derefter følger naturvidenskabsforskerne og medicinernes bidrag. Peder Helms fortæller om »bondens mad«, mens Martin Iversen beskriver »lunge-sygdomme og allergi som erhvervs-sygdom hos danske landmænd«.

Kristian Dalsgaard fortæller om udviklingen i landbrugslandskabet fra stavnsbåndets tid til i dag, Per Nørnberg beskriver vegetationens betydning for forsuring af jordbunden, og Mogens Gissel Nielsen gennemgår i sit bidrag landbruget som økosystem. Ole Christensen og Janice Glenna Mather behandler, noget uformidlet, spørgsmålet: »hvad kan faunaen fortælle os

om det dyrkede lands tilstand« i deres bidrag ud fra en eksemplificering af regnormenes liv. Lise Brunberg Nielsen beskriver »Fritfluen – en lille flue af stor betydning«, B. Overgaard Nielsen fortæller om »Insektangreb på græssende kvæg – i økologisk og praktisk perspektiv, Jens Peter Hjorth om »DNA-teknologi i husdyrbruget – forventninger og forvrængninger«, og Carsten Poulsen beskriver »DNA-teknologi i planteforædlingen«.

Når man først har resigeret og givet afkald på at få fremkaldt et helhedsbillede af alle enkeltkomponenterne, så er der mange spændende og inciterende synspunkter og informationer at hente i denne bog, og Aarhus Universitet bør især roses for den tværvidenskabelige indsats, som ligger bag foredragene og den foreliggende bog. Jeg synes, at bogen dokumenterer, at de enkelte videnskabsgrene i høj grad kan have glæde af et samarbejde, men også at et sådant samarbejde fremover bør ske langt mere integreret i selve forskningsprocessen.

Finn Stendal Pedersen

Jens Holmgaard: *Alt på sin rette plads. Afhandlinger om konjunkturer, statsfinanser og reformer i Danmark i 1700-tallet.* (Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1990). 330 s.

Ovenstående værk er et festskrift i anledning af tidligere landsarkivar Jens Holmgaards 70års dag. Man har valgt at hylde arkivaren og historikeren Jens Holmgaard ved utraditionelt at genoptrykke en række af fødselarens egne artikler igennem årene i forskellige tidskrifter og at lade denne selv stå for udvælgelsen. Resultatet er blevet en samling af så godt som alle fødselarens artikler vedrørende landbrughistoriske

emner, mens artiklerne vedrørende kirkehistorie og arkivvæsenet er udeladt.

Da en væsentlig del af Jens Holmgaards indsats som historiker igennem årene er sket indenfor landbrugshistorien og i artikelform, er resultatet blevet et godt, tematisk helstøbt værk, der fortjent klarificerer Jens Holmgaards indsats på det landbrugshistoriske felt.

Værket afsluttes med en bibliografi over Jens Holmgaards arbejder indtil 1990, hvoraf også hans øvrige indsats på det historiske felt fremgår. I forbindelse med det foreliggende værk kan der være grund til at fremhæve udgivelsen i 1969 af *fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786 til 1797* samt den lange række af sobre, men kritiske anmeldelser af andres landbrugshistoriske værker, som igen årene er kommet fra hans hånd.

Den sobre, grundige kildebaserede fremstilling i artiklerne er formentlig også en medvirkende årsag til, at de kan bære en samlet udgivelse i 1990, selvom de er blevet til over en lang år-række siden 1954.

Valget af tema er godt, og er som helhed fulgt, idet alene beretningen fra 1957 om den tragikomiske danske handels ekspedition til Nordamerika 1783 kan siges at falde udenfor temaet, mens nærværende anmelder gerne havde set artiklen fra Bol og By i 1983 om kapitelstaksters tilblivelse medtaget i samlingen.

Festskriftet viser klart, at Jens Holmgaard er 1700tallets historiker, ligesom det både af hans egen indledning og af artiklerne fra den første i 1954 om de nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne til titelartiklen fra *Fra Viborg Amt 1988* om stavnsbåndsløsningen og den store omstilling i dansk landbrug fremgår, at et hovedrind har været at påpege, at motiverne for gennemførelsen af landboreformerne, herunder også stavnsbåndsløsningen,

ikke var humane og liberalistiske, men økonomiske, her specielt hensynet til statens skatteindtægter.

Det fiskale interessemotiv bag landboreformerne er dog i de seneste fremstillinger nedtonet til et af flere sammenfaldende motiver inden for datidens erhvervspolitiske og finanspolitiske horisont, men tilbage står, at Jens Holmgaard i forskningstraditionen er en væsentlig forudsætning for opgøret i nyere tid med den etablerede tolkning af landboreformernes baggrund.

En anden linje, som viser sig ved den samlede genlæsning af artiklerne, er påvisningen af, at stavnsbåndet ikke blev indført i 1733, men faktisk må formodes at have været gældende allerede fra landmilitsets indførelse i 1701. Det sidste har dog stadig hypotesens form, og det var at ønske, at Jens Holmgaard i sine fremtidige arbejder kan nå til klarhed på dette punkt.

Trods nedtoningen af stavnsbåndsløsningens betydning og trods ændringen i vurderingen af motiverne bag de samlede landboreformer er det ikke et skønmaleri af forholdene under det gamle fællesskab, som vi præsenteres for i Jens Holmgaards forfatterskab om 1700tallets Danmark, tværtimod fortæles der om en hård, barsk og dyster tilværelse, når der fortæles om eksercitsen ved landmilitset, flugtforsøgene fra fødestavnen i stavnsbåndstiden og om den økonomiske udnyttelse af bønderne fra godsejeres og statens side. En stor del af eksemplerne tages fra Jens Holmgårds egen slægtsbaggrund i Fjends og Sallings herreder, hvad der er med til at dokumentere et andet forhold i forfatterskabet, nemlig at det ofte lykkes på en fornem måde at forene lokalhistorien med rigshistoriske perspektiver.

Sammenfattende må det siges, at selvom der er tale om gammel vin på gamle flasker, så er det godt, at den nu

2er samlet i denne nye tønde til vedervælgelse for kundskabstørste sjæle.

Finn Stendal Pedersen

DET 19. ÅRHUNDREDE

Flemming Mikkelsen (red.): *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*. (Modtryk, 1986). 365 s., ill.

Dansk historieskrivning har været konsensushistorieskrivning og er det for en stor dels vedkommende endnu. Med konsensushistorieskrivning mener jeg en historieskrivning, der fokuserer på og fremstiller harmoni trods store sociale forskelle, ikke spørger om, hvorfor det ikke gik anderledes end det gjorde (kontrafaktiske spørgsmål), nedprioriterer eller negligerer konflikter til fordel for, at sådan var det nu engang. Ind i den tradition kastede Jens Engberg i 1973 en brand med sin bog »Dansk guldalder eller oprøret i tugtrasp- og forbedringshuset 1817«. Bogen førte til livlig diskussion og vandt især genklang i den unge historikergeneration og har båret af den fagkritiske bølge ført til konfliktforskning ikke mindst i en række historiestuderendes opgaver og specialer. Derimod har det knebet mere med at få den historiske konfliktforskning fulgt op blandt ældre historikere. Det afspejler sig på sin vis også i denne store antologi om »Protest og oprør«. Den er overvejende skrevet af yngre historikere, og så sociologer og politologer, for hvem konfliktvinklen er meget mere almindeligt anvendt på et givent stof. Antologien udspringer af et projekt om de kollektive aktioners historie i Danmark, som blev startet i 1982. Efter et seminar i april 1984 på Sostrup slot blev de her foreliggende 14 bidrag bragt i trykken.

Noget enhedspræg har antologien ikke fået. Redaktøren gør det i indledningen klart, at projektet skulle være pluralistisk i sit valg af metode og teori. Når hertil lægges den lange tidsramme med et vidt forskelligt kildemateriale, er det ikke uforståeligt. Alligevel kunne man godt efterlyse nogle mere systematiske overvejelser fra redaktørens side med hensyn til, hvad der fremlægges. En skelnen land/by-fænomener er en måde at gøre det på. Bliver både by og land ligeligt dækket i de knapt 300 år, som antologien dækker? Nej, det gør de ikke. En anden skelnen, der kunne være anvendt, var social differentiering, for antologiens bidrag beskæftiger sig ikke kun med de lavere sociale lag eller underklassen. Her kan som eksempler blot tages Vagn Wählins »Opposition og statsmagt«, hvor det er »mellemlassen«, der indtager den fremtrædende plads under den sene enevælde, samt Peter Gundelachs og Ole Borres bidrag sidst i antologien. Gundelachs græsrodder og Borres protestgeneration består ikke af underklasse, hvis ikke den skal være defineret meget bredt, men af mellemlag. Heller ikke for forskellige sociale lags vedkommende er der dækning perioden igennem.

Dette afspejler ikke antologiens mangler, men det enkle forhold, at der »store uopdyrkede områder og perioder i Danmarkshistorien, der givetvis har været præget af kamp og undertrykkelse« (indledningen s. 7). Derfor må man også nok så kraftigt med redaktøren understrege, at det endnu er »for

tidligt i større målestok at perspektivere og drage slutninger i øvrigt om konfliktudviklingen og konfliktmønstret her i landet«. Dog rummer antologiens tidsmæssige ramme i sig selv en slutning med hensyn til konfliktudviklingen i Danmark. Projektgruppen har ikke følt trang til at knytte tråden helt tilbage til reformationen. På den måde kunne antologien ellers meget fint have ligget i forlængelse af »Til kamp for friheden: sociale oprør i nordisk middelalder«, der udkom året før, og som er kommet med i antologiens bibliografi¹.

Når der ikke trækkes en forbindelse bag år 1700, søger redaktøren i sin indledning for landområdernes vedkommende sin hjemmel hos Gunnar Olsen, der i sin bog »Træhesten, hundehullet og den spanske kappe« (1960) har skrevet, at bønderne før 1660 i almindelighed tålmodigt havde modtaget de prygl, de fik, eller nøjedes med at bede om nåde. Denne hurtige formulering tager Peter Mikkelsen til sig som begrundelse for ikke at beskæftige sig med tiden før 1700. Den vil næppe vise sig at kunne holde for en nærmere efterprøvning. Eksempler på rømminger og arbejd-langsomt aktioner er der mange af². Vender vi os til byerne, får vi ingen begrundelse overhovedet for, hvorfor tråden først tages op ind i 1700-tallet. 1600-tallets København alene kan opvise talrige eksempler på kollektive aktioner med deltagelse af adskillige hundrede mennesker³. For mig står antologiens nedre tidsgrænse som noget tilfældigt valgt, men efterladende et stort hul, også forskningsmæssigt tilbage til reformationen. Det får nu være, for antologien byder på en masse godt stof inden for sin kronologiske ramme og dermed være også angivet, at jeg mener, at det formål, som redaktøren opstiller i indledningen, at inspirere til flere studier i protest og oprør, til fulde kan forventes at blive indfriet. Redak-

tøren og nogle af forfatterne har selv siden antologiens fremkomst gjort deres til at øge studiernes antal⁴.

Antologiens bidrag er af meget forskellig karakter spændende fra indgående case-studies, bidrag med landsperspektiverende udviklingslinier til forskningsoversigter, hvor det blandt sidstnævnte er værd at bemærke Peter Mikkelsens store afsluttende oversigt, »Kollektive aktioner i Vesteuropa 1500-1985«. Oversigten rummer materiale og betragtninger, som hidtil ikke har sat sig de nødvendige spor i den danske konfliktforskning, tilsyneladende heller ikke i den foreliggende antologi! Her vil jeg især slå ned på, hvordan oprør og kollektiv protest skal forklares. I antologiens bidrag er det ofte meget enkle og i nogle tilfælde direkte primitive forklaringer, vi præsenteres for. Det skyldes til dels, at det komparative perspektiv mangler, og i de fleste tilfælde må mangle, da der ikke er lavet så mange undersøgelser endnu, at en egentlig sammenligning af dansk materiale kan foretages. Det skulle dog ikke udelukke, at der blev hentet synsvinkler og metodiske overvejelser fra den udenlandske litteratur. Derved kunne nogle af de mest ubehjælpssomme »forklaringer« måske være undgået.

Uden udførligere at præsentrere alle bidrag, skal jeg trække nogle frem af forskellig karakter. Det vil bedst vise antologiens bredde og tyngde, og hvordan der er arbejdet med emnet. Antologiens første bidrag er en case-study »Bondeprotest på Lynderupgård 1781-1802« af Birgit Løgstrup. Gennem kildematerialet kommer vi tæt på de implicerede, 36 hoverigørende bønder, deres godsejer, myndighederne og ikke mindst bøndernes pennefører. Efter en kildenær, men spændende kronologisk gennemgang af bondeprotestens udvikling over de 22 år til sagen finder en afslutning, får vi en systematisk del. I den

trækker Løgstrup en række for udviklingsforløbets forståelse væsentlige forhold op. Det er forhold som organisationsformen, talsmandens rolle, motiver til protesten og med en afsluttende perspektivering i forhold til samtidige udviklingsproblemer i dansk landbrug. Inden for sin genre en fortrinlig artikel.

Thomas Bloch Ravn har i en stor artikel om oprør og strejker i København mellem 1715 og 1870 også været i det primære kildemateriale, men det siger sig selv på grund af det lange kronologiske åremål, at det er blevet mere sporadiske nedslag. Da Ravn samtidig har villet nå at forklare så meget for hele den lange periode, har artiklen ikke kunnet undgå at blive noget ujævn, men tydeligvis med tyngden både fagligt og omfangsmæssigt i 1700-tallet. I centrum har stået konflikterne mellem mestre og svende, hvor Ravn meget spændende går i brechen for det synspunkt, at vi skal være varsomme med at lægge moderne problemstillinger og synspunkter ned over ældre forhold, in casu ikke reducere konflikten mester/svend til en ren økonomisk interessekamp. Advarslen mod den slags »modernismer« kan ikke gentages for ofte. Ravn vil vise, at der var en udviklet moral og æreskodeks blandt svendene at tage hensyn til, og at denne særlige mentalitet først blev nedbrudt ind i 1800-tallet – og den moderne klassekamp tog sin begyndelse. En god artikel, der bestemt vil ægge både til indsigt og anspore til nye undersøgelser⁵.

Af en helt tredje karakter er Kurt Klaudi Klausens artikel om »Industrielle konflikter«. Det er en forskningsoversigt, der selv angiver »periodisk« at tage tråden op fra Ravns bidrag (s. 133), hvilket er sandt nok, men det er lidt fattigt, da det ikke i øvrigt på meningsfyldt måde er tilfældet. Vi får ikke teser og en fremstilling, som hos Ravn. Når forf. endvidere skriver, at han

»tegner udviklingen fremimod Hans Hoier Nielsen og Arne Roligheds analyse af de seneste årtiers strejkeudvikling« senere i antologien, tør det siges at være en sandhed med lige så store modifikationer. Klausen holder sig til en præsentation af den foreliggende forskning, det tilgængelige kildemateriale, samt problemer ved benyttelsen heraf. Vi får ikke en egentlig fremstilling af konfliktudviklingen i hundredåret fra 1870.

Derimod får vi en række betragtninger – til tider meget snakkende (og sprogligt fornyende⁶) – rækkende fra væsentlige indsigter til det iøjnefaldende naive. Til sidste kategori vil jeg regne følgende (s. 137): »Den række spontane strejker som præger 1870'ernes begyndelse kan, efter min mening, ikke tilskrives et større kendskab til socialistiske teorier, endsigte socialistisk overbevisning hos de agerende arbejdere«. Hvornår mon »socialistiske teorier« har været drivkraften bag industrielle konflikter i Danmark? Der er mere af samme skuffe i artiklen, der ikke indfrier forventningerne fra de foregående bidrag.

I antologiens sidste del tager samfundsvidenskabsfolkene over. Peter Gundelach leverer en kort præsentationsartikel om græsrodderne, så knap at den interesserede læser i stedet bør konsultere Gundelachs »Græsrodder er seje!« fra 1980. Institut for Statskundskab ved Århus Universitet har i den sidste snes år været storproducent af spørgeskemaundersøgelser. Ole Borre præsenterer i »Protest og ideologi« resultaterne fra endnu en på grundlag af indsamlet materiale fra folketingsvalget i oktober 1979. Konceptet er det velkendte. Der opstilles en række antagelser, her bl.a. at »protestadfærd i et betydeligt omfang er et element i en politisk subkultur«, før der fremlægges procentandele på svar af forskellig

slags. Altsammen på spørgsmål som forskerne har fundet relevante. På det grundlag foretages så konklusionerne, som i sagens natur ikke når ned til den sociale virkelighed, den dagligdag og de problemer, de adspurgte står i. Den slags bliver det ikke anset for nødvendigt at inddrage i denne type undersøgelse, og tidskrævende ville det være at forsøge det. Konklusionerne er langt hen så afhængige af amerikansk politologisk teoridannelse, ganske som de indledende antagelser, og i øvrigt på et så tilpas abstraktionsniveau, at den sociale virkelighed ikke kommer i vejen for de politiske konklusioner. Man fristes endnu engang til at ønske, at spørgeskemaundersøgelserne i langt højere grad end det nu er tilfældet, bliver kombineret med andet materiale og ikke blot skal tale for sig selv. Mener en historiker, og med ham da nogen sociologer⁷.

Jørgen Jepsens store bidrag »Statsmagten, politiet og kollektive aktioner i nyere tid – gentager historien sig?« er et spark til hukommelsen, en påmindelse om, at alle dagligdagens (politi)overgreb, militante arbejdskampe og myndighedsmanipulationer ikke er noget, vi kun læser om blandt avisernes udenrigsstof. Artiklen er på en måde et dansk dokumentarium om disse forhold fra en nær fortid med masser af nyttige henvisninger, og samtidig får vi ridset udviklingen op i forholdet mellem myndigheder og aktionerende fra 60'erne og frem til 1985. Det er specielt politiets rolle og strategi, der er i Jepsens søgelys. Han tegner et dystert perspektiv med stigende magtanvendelse overfor grupper, der ikke underordner og tilpasser sig det »stramme repræsentative demokrati« (s. 306)

Antologien kommer vidt omkring, snart i bredden, snart i dybden, skulle det være fremgået, og så er der endda kun lavet et udpluk blandt de mange bi-

drag. Bidragenes forskellighed og afhængighed af deres respektive forfatteres uddannelsesmæssige baggrund gør det iøjnefaldende, hvor stor betydning faggrænserne har for beskæftigelsen med et emne som protest og oprør. Såvel for den ældre som for den nyeste periode indbyder emnet til nært samarbejde mellem historikere og samfundsvidenskabsfolk. Det er ikke lykkedes i dette projekt, og har vist ikke været intentionen. I stedet har man skrevet til hinanden ud fra indarbejdede fagtraditioner. Måske er det nære samarbejde for meget forlangt, bl.a. kræver det meget tid og åbenhed fra de implicerede, men et er i hvert fald sikkert, vor indsigt i emnet vil kun kunne vinde ved det.

Der forlyder ikke noget om, at projektet bliver videreført. Det er i høj grad ønskeligt. Samtidig med at antologien har udfyldt et forskningsmæssigt hul, har den afdækket endnu flere. Det er al ære værd. Til det fortsatte arbejde vil det være af betydning at gå ud over den betydning af kollektive aktioner, som der er anvendt her, det vil sige flere personers samtidige og spontane eller organiserede fælles handlen. En forskydning fra det kollektive mod en større vægt på protesten og oprøret vil efter min mening udvide perspektivet på en hensigtsmæssig måde. Da vil emnet kunne rumme en lang række individuelle handlinger, der i høj grad har protest- eller oprørskarakter. Jeg tænker f.eks. på de mange rømninger fra godserne, som hoveripligtige bønder foretog. Rømningerne var ikke kollektive, men er de ikke så mange, at de kan behandles som en masse-reaktion, og dermed som en af de væsentlige strømpile for utilfredshed, protest og oprør. Rømning var en drastisk ting, ligesom de mange tilfælde af individuel »opsætsighed« bl.a. retskilderne vidner om.

Til sidst vil jeg udtrykke det håb, at antologien kan være med til at give et mere velovervejet og velfbalanceret forhold mellem konsensus og konflikt i fremtidige Danmarkshistorier, så vi slipper for flere fremstillinger, der udmaler enten den store harmoniske enhed trods store sociale forskelle eller udpensler den daglige klassekamp gennem tiderne på en måde, så det knapt er til at forstå, at systemet bestod.

John T. Lauridsen

Noter:

1. Red. af J. Würtz Sørensen og Lars Tvede. 2. udg. 1988.
2. Se bl.a. Hans H. Fussing: Herremand og fæstebonde, 1942 og de trykte tingbogsudgaver fra Landbohistorisk Selskab.
3. Se f.eks. H. D. Lind: Nyboder og dets beboere, 1882 og Skalk 1987:6.
4. Bl.a. Jørgen Jepsen: Politiets rolle ved faglige konflikter, i Jørn Vestergaard (red.). Sociale uroligheder. Politi og politik, 1986; Kurt Klaudi Klausen: Per Ardua ad Astra, Odense 1988; Kurt Klaudi Klausen og Flemming Mikkelsen: Konflikter, kollektive aktioner og protestbevægelser i Danmark, 1988.
5. Enkelte tudser som at håndværkerne skulle være den mest talrige gruppe i den jævne befolkning i København (s. 48), ændrer ikke herved.
6. S. 150 er overskriften. »Konklusivt om ideologi og strejkeudvikling«.
7. Jesper Due og Jørgen Steen Madsen: Slip sociologien løs!, 1983.

Ursula Dahlerup: *Baronessens Erin-dringer, 1840-1925*. (Gyldendal, 1989). 443 s.

Det er en overvældende bog, der bekræfter min teori om, at vi behøver ikke at læse romaner, idet virkeligheden ovegår enhver fiktion. Ursula Dahlerup var et følsomt gemyt ikke så lidt überschwenglich, hvilket hun selv er-

kender, men der er kendsgerninger, dødsfald, der ikke lader sig forklare som nogen form for overdivelse eller subjektiv udlæggelse. Hendes livsbane var præget af en hel del glæde og en overvældende masse sorg og modgang, man lider med hende, og man betages af hendes ukuelighed.

Ursula var datter af portrætmaleren Niels Peter Holbech og Caroline Gamborg, hvis far var professor i teologi, Anders Gamborg. Farfaderen var kofardikaptajn, en eventyrlig skikkelse, hvis kone måtte forlade hjemmet, fordi hun følte sig fortrængt af jomfru Ane, en ligeså fantastisk person, der med sit jævne sprog og sin gode forstand overtog husmoderens rolle. Ane havde kostbare smykker og dejligt tøj, og hun holdt sammen på de mange rigdomme, så længe hun levede. Det hører til bogens gysere, at hun kom til at arve sin samlever fuldt og helt, og at hun klogt ville overlade sine rigdomme til Ursula, der ikke turde modtage arven af frygt for forældrenes vrede. De mange penge blev ødslet bort, bogen har flere af den slags arvehistorier.

Ursulas far var rar og omgængelig, i sine bedste år uhyre efterspurgt både herhjemme og i udlandet, og man havde råd til at føre hus. Det sidste passede Caroline, Ursulas mor, hun var en strålende værtinde, beundret for sit smukke tøj og de udsøgte arrangementer, så afgjort bedst, når der var gæster. I hverdagen var hun på mange måder en plage, sippet og streng, og de to små piger blev tugtet og dresseret. Det knækede især den ældste, Marie, der mærkeligt nok var mest knyttet til sin mor. De små piger tilbad den smukke og strenge Caroline og tiggede hende om lidt kærlighed, og selv som voksne turde de ikke gøre hende imod.

Det var en lykke for Ursula, at hun i modsætning til søsteren kom meget i faderens atelier, hun havde talent for at

tegne og blev her opmuntret af familiens kunstneren maleren Ditlev Martens. Han ville gerne ha' hjulpet hende på vej, men selv den milde fader sagde stop. En lille pige var kun til for at glæde sine forældre ved lydighed og artighed.

Som det så ofte ses, kan eet menneske have flere talenter, Ursula ville gerne skrive, og hun havde en dejlig sangstemme. Musikken var i mange år hendes største glæde, men også her var der forbud imod professionel udøvelse. Et fint talent i hjemmene var kvinders område.

Musikken førte Ursula sammen med den eneste store kærlighed Peter Collet, her svæver hun over papiret, og hun er syg og næsten døende, da denne lykke slås i stykker. Ursula lever resten af sit liv i mindet om de stærke følelser og kan som gammel skrive, at hun som kamelen drak før den lange ørkenvandring.

Søsteren Marie blev ikke gift, men der er beskrivelse af en forlovelse præget af hysteri og vanvid fra begges side. Ursula blev i 1869 gift med Hans Dahlerup, baron og søn af en admiral. Han var en stor mands ubetydelige søn, nervøs, i perioder sindssyg og meget vanskelig. De fik hurtigt fire børn, hvoraf to døde tidligt. Den ældste blev skudt eller skød sig i Paris, og kun den yngste, Joost fik et forholdvis langt liv. Han giftede sig med Alma Brøndum, en søster til Karin Michaelis, og hun beskrives af Ursula som »mit Livs Forbandelse«.

Ægtemanden døde fra Ursula og de fire børn, og man må sige gudskelov. Tilbage sad hun i trange kår, og her begynder Ursulas ørkenvandring og hendes ukuelighed. Af nød og trang fandt hun på at lave madrasser, viskestykker og gulvklude, det gav i perioder en udmærket indtægt, men ofte var hun uheldig, og hver gang hun skulle arve, måt-

te hun bøje sig for grådige og forvilgede mennesker. Man blir lidt svimmel ved at læse om alle de kostbarheder, der ødes bort.

En hushjælp, frk. Birgit, blev på en mærkelig måde til en velsignelse for Ursula, idet hun fik et barn med både Hans og Joost Dahlerup, to drenge, som Ursula tog sig af. Den yngste, Benjamin, blev hendes trøst i alderdommen, men »uægte« var han jo, og faderen Joost turde ikke ta' sig af ham for den onde Alma. En menneskelig tragedie, der må betragtes med datidens øjne.

Bogen er stykket sammen af utallige småskrifter, hvoraf flere fortæller den samme historie på en lidt forskellig måde, og det har været et kæmpearbejde at samle dette værk. Der er al grund til at takke de to efterkommere Bent og Ulla Dahlerup.

Baronesens erindringer spænder fra guldalderetiden (og kunne ha' inspireret Karen Blixen) – til en mere social-realistisk periode omkring århundredskiftet, og de fortæller om kvinders forhold, hvordan de var prisgivet tidens normer og de strenge opdragere. Ursula følte tidligt glæden ved selv at tjene penge, men i det korte ægteskab var det en selvfølge, at den svage og ubetydelige ægtemand bestemte over familiens finanser. Man græder over, at de kunstneriske evner aldrig kom til den fulde udfoldelse, og at et betydeligt forretningstalant ikke blev støttet af en reel uddannelse. Hun klarede sig, men hvad har det ikke kostet.

Bogen er nem at læse, og den er svær at slippe. De grundige noter giver oplysning og forklaring også for unge læsere.

Ny Paludan-Müller

DET 20. ÅRHUNDREDE

Kurt Jacobsen: *Mellem København og Moskva*. (Forlaget Tiden, 1989). 207 s., 225 kr.

Kurt Jacobsen: *Moskva som medspiller*. (Forlaget Tiden, 1987). 224 s.

Steen Bille Larsen: *Mod strømmen*. (Selskabet til Forskning i arbejderbevægelsens Historie, 1986). 320 s., 150 kr.

Kurt Jacobsen har fået megen og velfortjent ros for sine to bøger om det danske kommunistpartis tidlige historie – den seneste »Mellem København og Moskva«, fra 1989, om DKP's første 10 år (1919-29) og den første »Moskva som medspiller«, fra 1987, med undertitlen: »DKP's gennembrud og Aksel Larsens vej til Folketinget«, om årene 1929-32. Kurt Jacobsen har haft mulighed for at benytte hidtil utilgængeligt arkivmateriale, dels Komintern-arkivet i Moskva og dels DKP's arkiv; hvortil kommer at Kurt Jacobsen har søgt en række personarkivalier (til den nyeste bog Marie Nielsen- og Åge Jørgensen-arkivet på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og Martin Andersen Nexø's papirer på Det Kgl. Bibliotek, samt Karl Kilboms og Otto Grimlunds arkiver på det svenske Arbetarrörelsens Arkiv). Kurt Jacobsen er uddannet historiker fra Århus og selv DKP'er, på »forny-fløjen«. Kurt Jacobsen er gået grundigt og omhyggeligt til værks og har fremlagt to detaljerede fremstillinger af partiets tidlige organisatoriske historie, som er fri for enhver form for skønmaleri. Det er bøger, der er båret af en oprigtig interesse i at komme til bunds i materialet og partihistorien.

Kurt Jacobsen har i den seneste bog beskrevet det unge kommunistpartis historie fra de første begivenhedsrige og

omskiftelige år i kølvandet på 1. Verdenskrig, med dannelsen af Danmarks Venstresocialistiske Parti i 1919 som starten. Allerede året efter, oven på Påskekrisen, indledtes sammenslutningsforhandlingerne mellem syndikalistene (Fagoppositionens Sammenslutning fra 1910) og venstresocialistene/kommunisterne, hvilket førte frem til Danmarks Kommunistiske Føderation i foråret 1921. Hermed ophørte reelt eksistensen af den selvstændige syndikalistiske bevægelse i Danmark. Men samarbejdet i Føderationen var fra starten præget af gensidig mistillid, især mellem udbryderne fra det Socialdemokratiske Ungdoms Forbund, Ernst Christiansen, Johs. Erwig og Sigvald Hellberg og syndikalistene med Chr. Christensen i spidsen. I 1922 fulgte det såkaldte »kup«, hvor det lille parti splittedes i to fraktioner, »Blågårdsgadepartiet« og »Møntergadepartiet«. Meget tæt gennemgår Kurt Jacobsen det lange og komplicerede forhandlingsforløb fra kuppet i 1922 frem til samlingen 19 måneder senere, i slutningen af september 1923. Da var medlemstallet nede på 550, organiseret i 15 byer. Ved valget i 1924 fik partiet 6.219 stemmer (eller bare 0,5 % af de afgivne stemmer), mens Socialdemokratiet fik næsten 470.000 stemmer (eller 36,6 %). Ikke noget at sige til, at Stauning i begyndelsen af 1924 afviste DKP's henvendelse om enhedsfront – for i Danmark »består faktisk kun én arbejderbevægelse, nemlig den socialdemokratiske«. Stauning regnede ikke kommunisterne for noget!

Kurt Jacobsen har gjort meget ud af de interne stridigheder i disse år. Efter endnu et dårligt valg i december 1926 var DKP igen handlingslammet i begyndelsen af 1927, skriver Kurt Jacob-

sen. Striden stod i disse år mellem de tidligere venstresocialister omkring Ernst Christiansen og Sigvald Hellberg og venstrefløjen omkring Thøger Thøgersen, Richard Jensen m.fl. Thøgersen-fløjen overtog ledelsen i august 1927.

I den første bog fra 1987 beskrev Kurt Jacobsen den nye fase i magtkampen blandt de danske kommunister, som startede med den internationale kommunistiske bevægelses overgang til den såkaldte »ultravenstre-kurs« i 1928 – og oven på endnu et valgnederlag for DKP i 1929. Den historie, som Kurt Jacobsen fortæller i »Moskva som medspiller« handler meget kort fortalt om, hvordan DKP efter valget i 1929 på ny kom i dyb krise. I slutningen af 1929 greb Moskva direkte ind for at rydde op i forholdene blandt de danske kommunister. Det skete ved at sende Heinrich Wiennecke til København, bl.a. medbringende det såkaldte »Åbne Brev« med en hård kritik af den måde, hvorpå DKP havde ført kommunistisk politik herhjemme. Bl.a. satsede Wiennecke på at få rigtige »bedriftsarbejdere« ind i DKP's ledelse. Fra det tidspunkt var Moskva i offensiven. Langt hen handler denne fase i den fortsatte partikamp om Aksel Larsens vej til magten. At det var en sej vej til magten fremgår med al tydelighed af »Moskva som medspiller«. Ingen af de gamle DKP'ere ville have Aksel Larsen frem. EKKI (Moskva) var imod. Men under de kaotiske tilstande i partiet i 1930-31 indtraf »vendepunktet«, hvor bl.a. Aksel Larsen fik succes med arbejdsløshedsarbejdet. I løbet af 1931 kom det endelige opgør med Thøgersen, som derpå måtte rejse til Moskva, hvor den Internationale Kontrolkomite ville have ham til at angre og fordømme tidligere gerninger og splittelsesvirksomhed. »Gennembruddet« besegles ved

DKP's erobring af 2 mandater i folketinget ved valget i 1932.

I begge Kurt Jacobsens bøger om DKP indgår Moskva i titlen. De danske kommunister stod med et ben i Moskva og et ben i København. Forholdet mellem de danske kommunister og den internationale kommunistiske bevægelse i Komintern spiller en central rolle for Kurt Jacobsens fremstilling. Moskva var mere nærværende end Århus! Uvægerligt efterlader Kurt Jacobsens to bøger det indtryk, at de danske kommunister mere eller mindre levede deres »eget liv« og brugte en god del af tiden på interne fraktionskampe og på at bekæmpe hinanden. Fraktionskampe og personstridigheder fylder meget i Kurt Jacobsens bøger. Egentlig får vi imidlertid meget lidt at vide om det (eventuelle) politiske indhold i fraktionsstridighederne; ligesom vi i det hele taget får meget lidt at vide om den politiske strategi og taktik, som kommunisterne stod for. Det kan skyldes, at de politiske sider af stridighederne ikke har nogen fremtrædende plads i de kilder, som Kurt Jacobsen har siddet med; og at Kurt Jacobsen har set det som sin opgave at forholde sig meget tæt til kilderne. Men det betyder, at noget går tabt. Det er nok i lidt for høj grad blevet DKP's interne organisatoriske historie, og i for ringe grad historien om de danske kommunisters kamp i en bredere historisk sammenhæng. Spørgsmålet kan da også rejses, om Kurt Jacobsens fremstilling reelt afspejler de danske kommunisters virkelighed; om det er et dækkende billede af det danske kommunistparti i dets første 10 år. Det er det næppe! Der var også en verden og en virkelighed uden for partiet. I fagforeningsprotokoller og i fagbladene ser vi kommunisterne tale og agitere, i fagforeningerne og på arbejdermøder. Disse sider af kommunisternes virke er der meget lidt om i Kurt Jacobsens to bøger.

Grundlæggende er det en sørgelig historie om, hvordan en selvstændig venstreopposition i den danske arbejderbevægelse blev lammet i personstridigheder og fraktionskampe og i Kominterndirektiver fra Moskva, som kvalte enhver selvstændig tænkning i streng disciplinering. Sammenlignet hermed er Steen Bille Larsens »Mod strømmen« en opløftende bog om de venstreoppositionelle smågrupper uden for DKP og Socialdemokratiet. Her møder vi igen nogle af de folk, der blev ekskluderet af DKP. Formålet med bogen er, med Steen Bille Larsens egne ord »at klarlægge de organisatoriske forhold og den politiske praksis i den danske kommunistiske »højre«- og »venstre«-opposition og gøre det ved at sætte dem i centrum og vurdere dem i forhold til samfundsudviklingen og det omgivende politiske miljø. Endvidere at kortlægge deres oprindelse, deres internationale inspiration og deres udenlandske kontakter, deres indre udvikling og deres forhold til andre oppositionelle grupper. Endelig gennemgås gruppernes strategiske og taktiske overvejelser i forbindelse med politiske hovedspørgsmål med henblik på deres bestræbelser på at skabe alternativer til de to eksisterende arbejderpartier«. Et imponerende kildesøgningsarbejde, minutiøse og grundige studier ligger til grund for denne bog, som er et eksempel på meget flot politisk arbejderbevægelseshistorie.

Umiddelbart ville nogen måske mene, at det er et perifert og obskurt emne at tage fat på. De var ikke ret mange mennesker; nogle få smågrupper, hver bestående af en halv snes mennesker, som ikke fik større indflydelse, »men deres betydning lå på et andet felt«, som Steen Bille Larsen skriver i forordet. »De var udtryk for spændinger inden for arbejderbevægelsen, de søgte politisk og organisatorisk at realisere

opfattelser, som var kommet i mindretal, og de medvirkede til at almenføre diskussioner, som ellers ville være holdt som partiinterne anliggender ...«. Efter at have læst bogen, kan man kun give Steen Bille Larsen ret. Her finder man den selvstændighed og politiske tænkning, som i den grad savnes blandt de kommunister, som Kurt Jacobsen har beskrevet.

Steen Bille Larsens historie om den kommunistiske højreopposition, de senere såkaldte »brandlerianer«, starter med den tværsocialistiske gruppe omkring bladet »Monde«, som DKP'erne i ultra-venstrekursens navn fik splittet og overtaget, hvorefter »højreudbryderne«, omkring Broby-Johansen og Einar Nielsen oprettede »Frem«. Videre følger vi folkene omkring bladet »Information« (Boserup-gruppen) og i slutningen af 30'erne Metzgruppen (Spartakus) og Boserup-gruppens nye blad »Clarté«.

Venstreoppositionens historie handler om de trotskistiske smågrupperinger omkring bl.a. Internationalt Kommunistisk Parti og Revolutionære Socialister.

Genner historien om disse smågrupper får vi ikke blot et indtryk af den socialistiske tænkning og debat, men også af livet blandt de tyske emigranter herhjemme i 30'erne; og historien om Trotskijs besøg i Danmark i 1932 er ganske enkelt elementært spændende læsning.

I Steen Bille Larsens bog påvises det, at selvstændige og udogmatisk socialister har nogle meget flotte traditioner herhjemme. Det er opløftende læsning. Den bog burde have haft et flottere udstyr og opsætning.

Knud Knudsen

Jørgen Hæstrup: *Vildnis og »Grundtvigsplan«*. Om finansieringen af

modstandsbevægelsen. (Odense Universitetsforlag, 1990). 108 s.

Som Hæstrup bemærker i indledningen, er det en uløselig opgave at kortlægge den samlede finansiering af modstandsbevægelsen eller blot at foretage et kvalificeret skøn over summen af de pengemidler, der trods al indsats af frivillig og ulønnet arbejdskraft var nødvendige. Omkostningerne ved f.eks. den illegale presse og ruterne til Sverige lader sig end ikke tilnærmelsesvis gøre op. Regnskab og bilag mangler naturligvis. Endnu vanskeligere bliver opgaven, fordi det i beretninger og skildringer fra den nærmeste efterkrigstid ikke var god tone at tale om penge i forbindelse med modstandsbevægelsen. Spredte bemærkninger er samlet til illustration af dette spegede vildnis, og længere kan man næppe nå.

Med en enkelt og beløbsmæssigt sikkert beskeden undtagelse. Den såkaldte Grundtvigsplan var et arrangement, som først Per Federspiel, siden Adam Moltke påtog sig til finansiering af SOE's arbejde i Danmark. Fra 1943 indsamledes bidrag i form af lån til den engelske stat til dette formål, som efterhånden – sammen med danske statsmidler – kom til at omfatte den illegale hærs pengeforbrug. Her er kildeforholdene bedre, bl.a. fordi den danske stat efter krigen påtog sig gælden. Men de eksisterende illegale regnskaber, der ikke længere lader sig udkode, giver kun nødtørftige oplysninger om pengenes anvendelse og bidragydernes identitet. Den samlede sum, knap 6 millioner kroner, karakteriserer Hæstrup med rette som »forbløffende beskeden«.

Selvom det kun er lykkedes at kortlægge en mindre del af modstandsbevægelsens finansiering, er bogen væsentlig, fordi den understreger, at pro-

saiske materielle behov også var en bestanddel af modstandskampens hverdag.

Henning Poulsen

A. R. Jørgensen: *Ebbe Gørtz, general-løjtnant. En militær biografi.* (Frihedsmuseets Venners Årsskrift, 1990). 122 s.

Når generalløjtnant Ebbe Gørtz undertiden fra forskellig side har været kritiseret, har kritikken i realiteten altid kunnet henføres til ét forhold, nemlig det at Gørtz var 100 % embedsmand i traditionel forstand. Om hans rent faglige egenskaber som officer har der hidtil ikke været sået tvivl. Det gør nu oberst A. R. Jørgensen, som analyserer Gørtz's militære virke fra 1907 til 1951. Hovedvægten i fremstillingen ligger på årene 1937-45, hvor Gørtz i en vanskelig periode fungerede først som generalstabschef, siden som kommanderende general.

Analysen baseres dels på skriftlige arbejder fra Gørtz's hånd, publicerede som ikke publicerede, dels på Gørtz's vurderinger og handlinger i forskellige situationer.

A. R. Jørgensen har i sin skribentvirksomhed kredset stærkt om 9. april 1940, og også i denne udgivelse har dette nærmest traumatiske begreb en central placering. Kendetegnende for forfatteren har været, at ansvaret for 9. april ikke entydigt er blevet placeret hos politikerne. Nogle gevaldige kindhæste er blevet uddelt til forfatterens officerskolleger. Heller ikke Gørtz får noget særligt godt skudsmål: I 1920-erne og 30-erne forudså han ikke i tilstrækkelig grad, at luftvåbnet og panservåbnet ville spille en afgørende rolle i en fremtidig krig. Værre var det, at Gørtz i et beordret studie fra 1937 – et studie som lagde hovedvægten på Dan-

marks stilling i en krig mellem Tyskland og de europæiske vestmagter – ikke lod Skandinavien og i særdeleshed Norge indgå i sine overvejelser. Gørtz's manglende blik for de tyske militærstrategiske interesser i Norge, og de konsekvenser disse uomgængeligt måtte få for Danmarks vedkommende, bevirkede også, at de to krigsspil, som Gørtz gennemførte i 1938 og '39, var værdiløse, fordi »sandsynlige kampsituationer som kamp i havnebyer og om flyvepladser ikke blev indøvet«. Videre tilskrives Gørtz et medansvar for mangelfulde operationsplaner forud for 9. april, og i denne forbindelse viger forfatteren ikke tilbage for at anvende udtrykket »uuelighed«. Endelig anføres det, at Gørtz tolkede efterretningerne om de tyske dispositioner i dagene frem til 9. april meget slet og derved rådgav politikerne tilsvarende slet. I sine tolkninger var Gørtz ifølge forfatteren bl.a. hæmmet af en manglende logistisk forståelse.

Gørtz's virke under besættelsen, som var præget af hans totale loyalitet mod politikerne, er tidligere beskrevet, først af Hæstrup og senest af Roslyng-Jensen i disputatsen med den sigende titel, »Værnens politik – politikernes værn«. Hvad angår perioden efter 29. august 1943 har A. R. Jørgensen dog præsteret at fremdrage (hvorfra?) et kildemateriale, som Roslyng-Jensen efterlyste stærkt i sin undersøgelse, nemlig en redegørelse fra Gørtz's egen hånd, »Beretning om den illegale tid fra 1943 til 1945«, udarbejdet så tidligt som i 1948. Gørtz sendte selv redegørelsen til udtalelse hos Hjalp og Schjødt-Eriksen samme år, og disses kommentarer samt Gørtz's replikker er indgået i materialet. Det samme er i 1961 Gørtz's kommentarer til Hæstrups og Erling Foss' bøger om besættelsestiden. Man undrer sig såre over, at Gørtz ikke har omtalt dette materia-

le overfor Roslyng-Jensen, som har ført samtaler med Gørtz så sent som i 1972. A. R. Jørgensen, der ikke knytter an til Roslyng-Jensen, bringer lange passager fra materialet – et materiale som ikke forrykker det helhedsbillede, vi allerede kender. Over ét væsentligt punkt synes der dog at blive kastet nyt lys: Det har hidtil med baggrund i en tidlig beretning fra Frode Jakobsen været antaget, at Gørtz under samtalerne med Frihedsrådet i december 1943 gav udtryk for blank accept af Frihedsrådets ledende rolle i modstandsbevægelsen. Det blev ganske vist bestridt på det kraftigste af Gørtz i 1960 under henvisning til hans embedspligt overfor landets lovligt valgte regering. Roslyng-Jensen mente, at Frode Jakobsens version måtte veje tungest, bl.a. fordi ophavssituationen for Gørtz's betydeligt senere version var stærkt problematisk. Han anså den for at være dikteret af den offentlige polemik i forbindelse med Hjalpsagen i 1960. Roslyng-Jensen fastholdt derfor, at Gørtz, i det mindste på skrømt, må have givet udtryk for accept af Frihedsrådets ledende rolle. Gørtz's redegørelse fra 1948 synes imidlertid nærmest ordret at bekræfte hans 1960-version. Nu skal man selvfølgelig være varsom med en redegørelse, som tilsyneladende er blevet løbende (som fremgået i det mindste frem til 1961) »opdateret«, men i A. R. Jørgensens tekst fremtræder Gørtz's utvetydige opfattelse i en direkte citeret passage fra den oprindelige 1948-redegørelse.

Mest interessant i forbindelse med det nye materiale er måske Gørtz's og Den Lille Generalstabs stærkt divergerende opfattelser (i det mindste i 1948!) af personer og situationer i relation til den civile modstandsbevægelse. Blandt andet disse divergerende opfattelser fører A. R. Jørgensen frem til at karakterisere Gørtz som blot en »gallionsfi-

gur« i den illegale periode. Et mindre pænt udtryk for den allerede kendte kendsgerning, at Gørtz ikke i samme grad som den lille stab deltog i og dermed havde føling med det illegale arbejde. Forfatteren medgiver dog, at dette var en bevidst, og nødvendig, disposition fra den kommanderende generals side. Alligevel bebrejder han Gørtz for ikke at have haft tilstrækkelig snor i især Schjødt-Eriksen, som må være i A. R. Jørgensens tanker, når han i sine konkluderende betragtninger over Gørtz fremhæver, at »han var for ukritisk overfor sine nærmeste medarbejdere, som derved fik en dominerende indflydelse på ham«. I sin slutkarakteristik af den iøvrigt »overordentlige intelligente« Gørtz fremhæver forfatteren andre svagheder, f.eks. mangel på initiativ og fantasi samt en undertiden svigtende vurdering af situationer og forhold. F.eks. bebrejdes Gørtz for mangelfuld rådgivning af regeringen og mangelfuld planlægning for hæren forud for det tyske overfald den 29. august 1943 – et overfald som var til at forudse på baggrund af den militære udvikling. At Gørtz før 29. august afviste ethvert samarbejde med modstandsbevægelsen og slog hårdt ned på officerer som tog et selvstændigt initiativ, nøjes forfatteren med at konstatere. Derimod antyder han, at Gørtz indenfor rammerne af sine beføjelser kunne og burde have forberedt hæren på den illegale tilværelse, f.eks. ved at træne i discipliner, som personellet kunne drage nytte af »under jorden«.

Ordene »kunne« og »burde« optræder i det hele taget hyppigt i A. R. Jørgensens militære biografi over Ebbe Gørtz, og selv om fremstillingen såmænd er grundig og solid, forekommer den en kende for bagklog. Endelig kunne man ønske sig et decideret noteapparat. Selv om forfatteren i vid udstrækning løbende anfører sit kildema-

teriale i selve teksten, fremstår en del udsagn aldeles udokumenterede. F.eks. konstaterer forfatteren (s. 88), at »Englænderne havde en plan for et angreb til befrielsen af Danmark. Jylland skulle tages ved angreb over grænsen, og mod Sjælland skulle indsættes en faldskærmsbrigade. De københavnske søforter samt flådestyrker i Københavns havn skulle bombarderes«. Forfatteren konstaterer, at Gørtz ikke kendte eksistensen af denne plan. Hvis forfatteren her taler om en plan på et militært operativt niveau, må anmelderen tilstå, at den også er ham ubekendt.

Henrik Skov Kristensen

Befæstningsanlæg i Danmark 1858-1945. En statusrapport. (Miljøministeriet 1990). 80 s.

Tysk befæstningsbyggeri 1933-1945. Med hovedvægt på kystbefæstningsanlæggene i Danmark. (Miljøministeriet 1990). 59 s.

Mens en mængde gamle befæstningsanlæg i Danmark er fredede, er der ikke blevet truffet bestemmelser m.h.t. befæstningsanlæg fra den nyere tid. Spørgsmålet om disse anlægs fremtidige status er nu blevet taget op af Miljøministeriets Kommitterede i Kulturhistoriske Anliggender, som i første omgang har iværksat en prisværdig registrering af anlæggene. Nærværende to publikationer indeholder en foreløbig redegørelse for dette projekt, som har været forestået af Orlogskaptajn Peter Thorning Christensen. Til at lave feltarbejdet har han bl.a. haft en række frivillige lokale grupper, som interesserer sig for emnet.

Statusrapporten behandler især tre grupper befæstningsanlæg:

1. Det der under store indenrigspolitiske stridigheder blev skabt i slutningen af forrige og i begyndelsen af dette

århundrede som led i den danske regerings bestræbelser på at holde Danmark uden for en krig gennem et stærkt forsvar koncentreret omkring København.

2. Den temmelig ukendte, men i sit koncept meget omfattende befæstningslinie, Sicherungsstellung Nord, som blev anlagt af Tyskland under 1. Verdenskrig tværs over Sønderjylland med henblik på at forsvare Tysklands daværende nordgrænse mod et britisk angreb fra nord.

3. Det tilsammen største kompleks af alle anlæg, nemlig den antiinvasionslinie som den tyske værnemagt lod opføre i Danmark under 2. Verdenskrig som led i den såkaldte Atlantvold.

Udover en registrering og beskrivelse af anlæggene gives en kort og kyndig indførelse i anlæggenes historiske baggrund. Med hensyn til anlæggenes fremtidige status, bevaringsværdige eller ikke, aner man en anbefaling, når det om anlæggene påpeges, at de udover at være vigtige krigshistoriske og militærarkitektoniske levn også har »vidtrækkende symbolværdi for befolkningen« og »afspejler vigtige epoker i såvel Danmarks- som Verdenshistorien«.

Netop omtalte symbolværdi har været årsagen til en til tider ophidset debat i dagspressen (især den vestjyske) om den fremtidige status for de befæstningsanlæg, som behandles selvstændigt i Miljøministeriets anden publikation: de tyske bunkers fra 2. Verdenskrig. Udgivelsen er en fuldstændig gengivelse af en tysk rapport i dansk oversættelse – en rapport som udgiverne meget rimeligt anslår er udarbejdet umiddelbart efter krigens afslutning på foranledning af det danske forsvar eller Kommissionen til Besigtigelse af de tyske Befæstningsanlæg, som arbejdede i 1945-46. Redegørelsen er tydeligvis udarbejdet af en tysk militærperson, som

har detailindsigt i både den konstruktionsmæssige og militære baggrund for anlæggene. Det gør naturligvis redegørelsen til et værdifuldt dokument for specielt interesserede – og til lidt tung læsning for anmelderen. Som udgiverne påpeger, har redegørelsen karakter af en lærebog for befæstningsbygningsingeniører.

I forventning om en større skare af specielt interesserede syd for grænsen og af autencitets-hensyn har udgiverne valgt også at gengive den tyske originaltekst in extenso. Rent teknisk har man valgt at dele publikationen op i en dansk og en tysk del.

Skal man dømme efter den folkelige interesse for f.eks. de tyske bunkers, bør Miljøministeriet med de to meget flot udstyrede udgivelser – for statusrapportens vedkommende bl.a. farvefotos og akvareller – kunne nå et publikum, som er både større og anderledes end normalt til ministeriets publikationer.

Henrik Skov Kristensen

Erik Ninn-Hansen: *Ret færd mellem jura og politik*. (Munksgaard, 1990). 171 s.

Den lille bog dækker perioden fra 9. april 1940, da Erik Ninn-Hansen var gymnasieelev i Slagelse, til hans tilbagetræden som formand for Folketinget i oktober 1989. Om virksomheden i VKR-regeringen har Ninn-Hansen tidligere skrevet fyldigt i »Syv år for VKR« (1974); dette livsafsnit er derfor ikke med. Til gengæld fylder udlændingelov og administrationen af den godt 50 af bogens sider, altså den største del af den.

På denne baggrund bliver der ikke meget plads til livshistorien forud. Det, der er, er nogle knudepunkter. De giver hovedlinierne i Ninn-Hansens liv og

er derved med til at give en øget forståelse af personen, men ikke særlig dybtgående (E. N.-H. er diskret om sin person), og der siges ikke meget, som bi-drager til tidens historie. Der er dog noget om det indre organisatoriske arbejde i Det konservative Folkeparti. Til gengæld er det som hele bogen særdeles velskrevet; E. N.-H. er en stor stilist. Om de personer, han har truffet, fortæller han ikke meget. Der er, det gælder også hele bogen, en række positive og elskværdige karakteristikker; princippet synes at have været, at personer, E. N.-H. ikke kan lide, lades uomtalte. Dette gælder dog ikke ombudsmanden Hans Gammeltoft-Hansen og socialdemokraternes retspolitiske leder, Ole Espersen.

Om selve administrationen af flytninge-sagen siges der meget, men ikke nyt i forhold til, hvad der har været fremme. Det er imidlertid nyttigt at have en sådan samlet fremstilling af E. N.-H.s syn på sagen, og han står ikke svagere. Derimod trænger han ikke ind til kernen, hvad enten han ikke kan eller vil. Set udefra er det nemlig åbenbart, at selve sagen omkring tamlernerne, ikke kan have været det centrale. Det står fremdeles tilbage, om der var tale om et generelt politisk forsøg på at svække regeringen, også ved at skabe indre splittelse i den, eller om stærke personlige aversioner har spillet ind, eller om det var mediernes behov for at have en sag, der var det afgørende. Eller endelig om det var en blanding af alt dette – formentlig var dette tilfældet.

Vagn Dybdahl

Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (red.):
To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988.
(Politica, 1989). 469 s.

Denne bog knytter an til en tidligere

bog om »Valg og vælgeradfærd«, der blev udgivet i 1984 af de samme redaktører. Tilsammen giver de to bøger en sammenhængende behandling af danske vælgerholdninger og vælgeradfærd i perioden fra begyndelsen af 1970'erne til folketingsvalget i 1988.

Bogen består af 15 kapitler samt 3 appendices, der redegør for metodiske problemer i forbindelse med vælgerundersøgelser.

1987- og 1988-valgene sættes ind i en bredere parlamentarisk sammenhæng af Palle Svensson og Nikolaj Petersen, der giver en nyttig oversigt over Schlüter-perioden i dansk politik med dens forskellige typer af nye flertalsdannelser. Dertil leverer Nikolaj Petersen en særlig analyse af det sikkerhedspolitiske valg-tema i 1988.

Det danske samfund har siden 1970 undergået store sociale forandringer. Klassestrukturen og de etablerede sociale netværk er blevet forandret. Den offentlige sektor er vokset, og der er sket en vækst og mobilisering af bl.a. de nye mellemlag. De lange linier i vælgeradfærdens klasse-mæssige forskydninger gives både af Ingemar Glans og Jørgen Goul Andersen, der er enige om klassetilhørsforholdets selvstændige betydning og i at fremdrage de væsentlige forskydninger i lønmodtagernes partivalg de sidste 20 år.

En gruppe artikler behandler en række af de sidste års nye politiske spørgsmål og dagsordener. Lise Tøgeby tager kvindespørgsmålet op og viser, at der er sket en stærk politisk mobilisering parallelt med voldsomme holdningsændringer omkring kvinders erhvervsarbejde og arbejdsdeling i hjemmet i de sidste 20 år. Konklusionen ligger i tråd med en anden artikel hun har skrevet sammen med Palle Svensson om græsrodsdeltagelsen, hvor det fremgår, at græsrodsdeltagelsen i 1980'erne i nogen grad har ændret karakter fra at være

redskab i en kollektiv mobilisering af de nye mellemlag til at være en supplerende mulighed for lokal politisk aktivitet. Det gælder dog ikke for kvinderne, hvor den politiske mobilisering er øget og udbredt til nye aldersgrupper. Ole Tonsgaard belyser flygtninge- og indvandrerspørgsmålet og miljøspørgsmålet. Her vises, at holdningen til flygtningespørgsmålet er en del af en mere generel autoritær/ikke-autoritær holdning, hvorimod sammenhængen til andre politiske holdninger er svag. Miljøspørgsmålet er blevet taget op af næsten alle politiske partier, hvorfor der ikke rigtig har været et politisk tomrum, som partiet De Grønne har kunnet udfylde. Overraskende er det, at omkring halvdelen af vælgerne ubetinget lader hedsynet til miljøet gå forud for erhvervslivets interesser.

Valg er i meget høj grad også massemediebegivenheder. Jørgen Elklit behandler opinionsmålingers betydning og kommer nærmest frem til, at de har begrænset betydning for vælgerne, men antagelig større indvirkning på politikerne. Karen Siune skriver om mediernes dækning af valgkampene og bekræfter den gamle antagelse om, at medierne synes at forstærke allerede eksisterende mønstre. De basale træk i vælgerens politiske orientering fastlægges i de unge år. I en artikel om politiske generationer viser Ole Borre, at der er ved at ske noget nyt med de unge. Hidtil har de yngste årgange været meget »røde«. Nu synes SF-bølgen i de nye generationer at være på retur. Hvad der følger kan sikkert tydeligere ses i 1990-valget.

Denne bog er i sammenhæng med den forrige uomgængelig, hvis man vil orientere sig og have et overblik over nyere dansk politik. Hvad man kan saven er en bredere samfundsmæssig analyseramme: At vælgeradfærden og holdningsundersøgelserne blev koblet

sammen med andre former for analyser af de politiske partier, sociale bevægelser og klasse- og livsformsændringer i perioden.

Erik Christensen

Henrik Larsen: *Klassisk Regulering. Dansk monopolregulering 1978-1988.* (Odense Universitetsforlag, 1989). 215 s.

Den vestlige verdens centrale paradigme for privat produktion og distribution er fuldkommen konkurrence, der antages at afspejle en effektiv ressourceallokering. Opretholdelsen af fuldkommen konkurrence kræver statslig indgriben – regulering – på to områder, hvor den frie markedsøkonomi skaber problemer, den ikke selv kan løse, nemlig (miljømæssige) eksternaliteter og monopoler.

Med dette udgangspunkt undersøger Henrik Larsen dansk monopolreguleringens indhold, baggrund og effekter. Monopolreguleringen analyseres i et reguleringsteoretisk perspektiv, og bogen opfylder derfor to behov: Dels giver den en udmærket fremstilling af det konkrete reguleringsområde; dels gennemgår den en række teorier om statslig regulering af markedsøkonomien. Forfatteren yder hermed et vigtigt bidrag til at afhjælpe en mangel på dansk reguleringsteoretisk litteratur.

Bogen indeholder fire hovedafsnit. Det første, teoretiske afsnit indfører læseren i det reguleringsteoretiske begrebsapparat. Forskellige reguleringsformer, herunder *capture-regulering*, *entreprenør-regulering*, *degenereret regulering* og *klassisk regulering* gennemgås. Dansk monopolregulering betegnes som klassisk *almen-interesse regulering*; dvs. regulering, der er til fordel for såvel de regulerede som de ikke-regulerede parter. De tre øvrige afsnit

behandler reguleringens baggrund og reguleringsmyndighedens (Monopoltilsynets) opbygning og praksis, reguleringens indhold og de interesser, der berøres deraf, samt reguleringens konsekvenser.

Et af analysens hovedresultater er, at dansk monopolregulering både er stabil og fastlåst. Reguleringen er et *plussums-spil*, hvor alle parter ser en fordel i at opretholde en konsensus, der har hersket siden monopolreguleringens etablering i 1955. Forfatteren udtrykker det således: »Arbejder- og forbrugerbevægelsen får en regulering, de *lever for*; erhvervslivet får en regulering, de kan *leve med*; og bureaukratiet får en regulering, de kan *leve af*« (p. 166).

Forfatteren har gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt regulerede virksomheder. Formålet med undersøgelsen har været at vurdere monopolreguleringens effekter, bl.a. på monopolvirksomhedernes indtjening. Valg af metode, samt en række datamæssige svagheder gør dog, at der ikke kan drages sikre konklusioner af undersøgelsen, der desuden ikke får ret meget

plads i analysen, sammenlignet med de øvrige afsnit. Efter anmelderens mening er det ærgerligt. Det ville have været interessant at vide mere om dansk monopolreguleringens reelle virkninger. Løsningen kunne måske have været en case-orienteret undersøgelse.

På trods af denne mangel, et betragteligt antal slåfejl, samt en noget nedladende omtale af fhv. industriminister Ib Stetter, kan bogen dog varmt anbefales til læsere med interesse i en politologisk orienteret analyse af dansk monopolregulering. Bogen er desuden velegnet som introduktion til regulerings-teorien.

Reguleringens historiske baggrund gennemgås sparsomt, og de forskellige oplysninger er spredt over flere afsnit. Bogen er derfor nok af mindre interesse for læsere, der primært er interesserede i det historiske forløb, fx reguleringerne af erhvervslivet under og efter verdenskrigene. Her må man henvise til von Eyben *Monopoler og priser*, 1980 København: GAD.

Michael Johansson

REGIONAL OG LOKALHISTORIE

Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: *Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680*. Aalborgs historie, bd. 2. (Udgivet af Aalborg kommune, 1988). 387 s., 210 kr.

Udgivelsen af kæmpeværket om Ålborg bys historie fortsætter planmæssigt. Det først udsendte bind omhandlede byens industrialisering og med dette føres læserne tilbage til reformationsårene og den yngre enevælde.

Opgaven er delt mellem to forfattere. Tvede-Jensen behandler tiden fra

Grevefejden til Christian 4's købstadsforordning i 1619, mens Gert Poulsen har taget sig af den sidste del af bindet.

Der er næppe tvivl om, at det har været en særdeles vanskelig opgave. For den første del af perioden er kildematerialet spredt, og ældre lokalhistoriske undersøgelser i større omfang har forfatteren ikke systematisk kunnet trække på. Det synes at være forklaringen på, at mange situationer og forhold ofte beskrives som om de var et helt særligt lokalt fænomen. Metoden har med andre ord været at finde eksempler i arki-

valier, hvorefter der i vidt omfang er generaliseret ud fra disse. Det kan da godt være, at enkelte af de fremførte eksempler kan bære de anførte konklusioner, men desværre har forfatteren kun undtagelsesvis søgt at konsultere en i øvrigt fyldig byhistorisk litteratur for at sætte ålborgeksemplerne ind i en bredere byhistorisk sammenhæng, hvilket netop kunne have perspektiveret fremstillingen. Nu serveres eksempler, løsrevet for periodens og de øvrige danske købstæders udvikling. Denne opfattelse bestyrkes af litteraturlisten, der glimrer ved mangelen på periodens bredere fremstillinger. Vi ser ikke henvisninger til en oplagt sammenlignelig fremstilling: Odense bys Historie eller E. Ladewig Petersens fyldige bind fra 1980 af Dansk Socialhistorie. Her kunne man have fundet betydelige dele af den manglende referencelitteratur. En anden tilgang kunne også have været Ladewig Petersens m.fl., Danmarks Historie bd. 2, hvor der igen er opregnet forskningsproblemstillinger og litteraturoversigter, for heller ikke det værk præsenteres læserne. Og, selv om Ole Degns to store bind om Ribe ganske vist er medtaget i litteraturlisten, så henviser forfatteren ikke meget hertil, selv om han med fordel kunne have udnyttet de talrige perspektiveringer, han her på det nærmeste kunne få foræret ved blot at kvittere med en notehenvisning.

Sidste del af bindet er som nævnt skrevet af Gert Poulsen og det fornemmes straks af læseren, at en anden nu fører pennen og perspektivering af problemstillinger er en helt anden.

Den politiske udvikling, befolkningsudviklingen, handel og købmandsstanden bliver kapiteloverskrifter, der følges op med beskrivelser af håndværk og laug samt af de fattiges

forhold, før der kort sluttes af med et afsnit om tro og moral. Her er det hele sammenkomponeret i en mere vellykket helhed.

Værket er naturligvis som det nævnte først udgivne, meget veludstyret. (se Historie XXVII, 507f) Det er trykt på godt, kraftigt papir, og der er et utal af billeder i sort/hvid foruden adskillige i farver. I det hele taget har benyttelsen af farver åbenbart ikke betydet noget for det økonomiske, så der er også blevet til farvestreger i diagrammer og tabeller. Lejlighedsvis næsten til overflod – og måske endog lidt »krukket«.

Resultatet er blevet at bogen er dejlig at blade i. Pædagogisk velopsat med marginlinier, der gør det hurtigt at orientere sig i den omfattende tekst. Et suk i den forbindelse skal dog lyde: Det er svært at se, hvor billederne stammer fra. Der er almindeligvis intet anført under dem. I stedet er valgt et noget »søgt« system bag i bogen opdelt efter billedleverandører med en henvisning til relevante sider. Det er sådan set også godt nok – men alene til at afregne efter, og det vedrører jo sådan set ikke læseren af bogen. Det naturlige havde naturligvis været en anførsel direkte under billedet.

Det er selvfølgelig også bag i bogen vi finder den allerede omtalte litteraturliste sammen med arkivoversigter og øvrige referencer. Har alle de mange arkivgrupper været benyttet i fuldt omfang, er det et kæmpemateriale der har været konsulteret, og derfor er det værgerligt, at dette ikke er blevet sat rigtigt ind i den forskningsmæssige sammenhæng. Det kunne så vel forfattere som læsere have fået meget ud af. Historieforskning og formidling skal gerne være en vekselvirkning mellem ældre resultater og nye tilgangsvinkler og kilder. Sådanne

krav er desværre ikke fuldt ud opfyldt med dette bind.

Henrik Fode

Dit Århus. Festskrift til Gunner Rasmussen den 15. februar 1990. (Købstadsmuseet »Den gamle By«, 1990). 323 s.

Ved museumsoverinspektør Gunner Rasmussens 70 års dag og medfølgende afgang fra embedet i »Den gamle By« har institutionen ønsket at hylde ham med dette festskrift, skrevet af venner og kolleger. En meget stor kreds af sponsorer står bag værket. Redaktionen, der består af Bue Beck og Birgitte Kjær, har søgt at rubricere artiklerne ind i forskellige grupper med en hovedoverskrift. Det har været lidt svært, selv om det i visse henseender er lykkedes ret godt. Men lidt klippes hæle og tær må der i sådanne stykker, og en i øvrigt god artikel om Klintegården, det smukke funkishus, har fundet sin plads i gruppen »Omkring Mejlgade«. Men den slags har jo ikke den store betydning. Det er lykkedes for redaktionen at få fat i en række gode artikler. Nogle satser på et videnskabeligt indhold, f.eks. Vagn Dybdahls portræt af Marselisborg-rektoren J.K. Larsen; og

Holger Munchaus Petersens redegørelse for dampskibsrueten mellem Århus og København; andre præsenterer små perler fra underholdningsafdelingen som Erik Kjersgaard, der faktisk meter for meter sammenligner to film, taget fra sporvognen under gennemkørsel af Strøget, den ene fra 1904, den anden fra 1922; og Finn H. Lauridsen om universitetsliv i Århus anno 1941. Blandt andre gode artikler er allerede nævnt Bodil Olesens om Klintegården, der er baseret på samtidens præsentation af huset, og Ole Østergårds helt fortrinlige om Århus å. Her kommer en forfatter, der i bogens bedst illustrerede artikel skildrer åens historie i arkitektens perspektiv. Det er noget med byrum, byplan og bystruktur, skrevet i et smukt og letlæseligt dansk. Nævnes bør også Annegrete Dybdahls stærkt gennemarbejdede artikel om billedhuggerbrødrene Ølsgård, der satte deres stærke præg på Århus.

Af bogens 28 artikler er her kun nævnt en fjerdedel; andre ville prioritere andre, alt efter interesse. Men tilføjes skal det, at der er tale om en meget smuk udgivelse, som modtageren af festskriftet har al grund til at være glad for.

Ib Gejl

ØKONOMISK OG SOCIAL HISTORIE

Jørgen Ahlefeldt-Laurvig: *Morsø-fabrikken, et nordjysk industriforsøg fra rokoko-tiden. (Udgivet af Morsølands Historiske Museum og Morsø Lokal+historiske forlag, 1989). 108 s.*

Det er nok kun de, der er særligt interesserede i gamle, danske fajancer, som

overhovedet er klar over, at der i en kort årrække i slutningen af 1700-tallet lå en lille fajancefabrik på herregården Lund på Mors i Limfjorden.

Dens historie er nu blevet skrevet med denne smukke bog. Forfatteren er specialist i fajancer. Hidtil har historien om virksomheden været spredt i artikler og anden omtale samt gemt i arki-

verne. Alt det er her blevet samlet og sammenført med erfaringerne fra udgravningerne på stedet. De første af disse fandt sted for mere end 60 år siden, men i 1983 blev de genoptaget og det lykkedes da at finde nye spændende og urørte lag med større mængder af vraggods fra fabrikkens produktion.

Fabrikken blev indrettet af godsejer Thomas Thomsen Lund og grundede sig som tidens andre fajancefabrikker på industrialismens og merkantilismens teorier – foruden på almindeligt gå-på-mod og optimisme. Den blev oprettet 1774, men allerede 1777 døde Lund ruineret og de nye ejere er næppe fortsat med fajanceproduktionen længere end til 1787.

Morsø-fabrikken blev som de andre af monarkiets fajancefabrikker slået ud af den industrialiserede engelske keramikindustri og dens perfekte flødefarvede stengodsvarer i nyklassicismens moderne former.

Bevarede genstande og fundene fra udgravningerne viser, at fajancerne fra Morsø, når de var mest vellykkede, var af forbavsende høj kvalitet og i deres elegante rokokko-former fortjener sammenligning med de mere berømte fajancer fra det dansk-norske monarki, med hvilke de da også er blevet forvekslet.

Hvad der gør de første fund fra udgravningerne til noget helt specielt er, at man nu kan se, at de udgør fabrikkens prøvesamling. Man kan således gennem dem få indtryk af produktionen og dennes kvalitet. Deri ligger også bogens sigte, nemlig at placere den lille fabriks produktion på sin rette plads indenfor monarkiets fajancefremstilling.

I smukke fotografier, hvoraf flere i farver, samt i tegninger illustreres Morsø-fabrikkens arbejder og mærker, ligesom der er forsøgt opstillet en fortegnelse over varesortimentet ud fra arkivalier, skår og bevarede genstande.

Det er en gennemarbejdet bog om et specielt emne, som måske engang bliver yderligere uddybet, hvis man har held til at finde, hvor fejlbrændingerne er blevet gravet ned. Hidtil har man forgæves ledt efter dem.

Ebbe Johannsen

Kristof Glamann: *Bryggeren. J. C. Jacobsen på Carlsberg.* (Gyldendal, 1990.) 334 s.

Det var naturligvis en oplagt opgave for den tidligere professor i økonomisk historie og nuværende formand for Carlsbergfondet at forene de to arbejdsfelter: skabe en biografi, for at sammenknytte fortællingen om et industrieventyr med en karakteristisk af den mand, der skabte Carlsbergfondet.

Fortællingen om bryggeriet Carlsberg er samtidig historien om det første danske industrieventyr, hvis succes skyldes en systematisk inddragelse af tidens mest moderne teknologi: mekanisk, bioteknologisk og kemisk for blot at pege på enkelte områder, der naturligvis igen skal ses i sammenhæng med helt nye afsætnings- og markedsføringsmetoder.

J. C. Jacobsens fader stammede fra Vendsyssel, men havde slået sig ned i København som brygger, hvor han klarede sig ganske godt. Sønnen blev opdraget til respekt for godt og omhyggeligt arbejde og fik ikke mindst indpodet forståelse for tidens naturvidenskab og interesse for landets historie.

I 1835 døde faderen og den kun 24-årige J. C. Jacobsen fik ansvaret for bryggeriet, og det snart med en sådan succes, ikke mindst efter studierejser i udlandet, hvorfra han hjembragte nye gærtyper, at bryggeriet ganske enkelt ikke længere kunne finde plads i de gamle rammer i det indre København. Den første afgørende prøve for Jacob-

sen, blev derfor at finde et sted uden for byen, hvor han kunne anlægge et nyt byggeri. Inden beslutningen blev truffet, havde han fået gennemført adskillige vandboringsanalyser ikke alene for at sikre tilstrækkelige vandforsyninger, men også og ikke mindst af hensyn til kvaliteten. Det afgørende var nemlig, at kvaliteten af det færdige produkt skulle være den bedst tænkelige, for så ville øllet klart adskille sig fra de mange konkurrenters og dermed på det nærmeste sælge sig selv. J. C. Jacobsen var ikke mindst i de yngre år selv opmærksom på sine begrænsninger. Han søgte derfor råd og vejledning hos tidens bedste sagkundskab, ikke blot i Danmark, men også i udlandet. Her hentede han inspiration til oprettelse af et laboratorium, der ikke blot skulle følge den løbende ølproduktion, men også søge at forbedre den samt ikke mindst rationalisere produktionen. Et resultat af disse anstrengelser blev tidligt indførelse af mæskemaskiner og brygning i lukkede kedler, siden fulgt af »kulde-maskineanlæg«.

Hele denne udvikling lægges klart frem for læseren og ind i mellem tegnes streger af en industrimand, der – som følge af sin succes – også følte sig forpligtet til at gå ind i politik som nationalliberal politiker, først i Borgerrepræsentationen i København og siden i Folketing og Landsting. Det var dog ikke de store resultater, der her blev opnået.

Bryggeren blev også velkendt for sin store kunstinteresse, og Glamann fortæller naturligvis også historien om, hvordan J. C. Jacobsen måske som en gæld til sit samfund bekostede store udsmykninger af bl. a. Det Kgl. Teater og ikke mindst genopførelsen af Frederiksborg slot efter branden 1859 og indretningen af det nationalhistoriske museum på slottet. Forfatteren stirrer sig ikke blind på sin person, for naturligvis

påpeges det, at der også lå en reklameværdi for bryggeriet i den store mæcenvirksomhed.

En alvorlig skygge lå dog over J. C. Jacobsens hjem. Forholdet til hustruen Laura virkede næsten forretningsmæssigt og det samme kan med megen ret siges om forholdet til sønnen, brygger Carl Jacobsen. Faderen forpurrede en forlovelse, og Carl Jacobsen blev i det hele taget presset hårdt for at gøre sig fortjent til arven. En på det nærmeste forvisning til udlandet i næsten 4 år, følte den gamle brygger var nødvendigt for at honorere hans uddannelseskraft. Den hjemvendte søn skabte siden Ny Carlsberg i konkurrence med faderens virksomhed. Spændingerne mellem fader og søn voksede, og som en kulmination herpå skabte J. C. Jacobsen i 1876 Carlsbergfondet til sikring af bryggeriets drift efter hans død og ikke mindst for at sikre at kvaliteten af produkterne blev respekteret, hvorfor fondet også skulle eje og drive laboratoriet.

Det er blevet til en spændende historie, hvor en lang række elementer: historien om landets industrialisering, spænding mellem fader og søn og et kedeligt ægteskab kædes sammen med et liv i næsten ufattelig rigdom og – i modsætning til tidens TV-serier – forstår forfatteren at sætte grænser for det kulørte for i stedet at præsentere et veldisponeret stykke industri- og personalhistorie.

Henrik Fode

T. Bak-Jensen og Steffen E. Andersen:
6 industrieventyr – og mændene bag.
(forlaget Mercantila, 1989). 210 s.

Det er iværksætterne, forfatterne her har i kikkerten, og til den ende har de udvalgt 6 førstegenerationsvirksomheder som eksempler. Af historiefaglig

interesse er en rimelig grundig gennemgang af de seks virksomheders historie: Grundfos, Lego, Egetapper, Eskofot, Brüel & Kjør samt Widex. Det sidstnævnte er mindst kendt af offentligheden, idet det under ledelse af Tøpholm og Westermann har fabrikeret høreapparater og bevidst er blevet holdt borte fra søgelyset. Forfatterne opstiller 6 fælles træk for den succesrige iværksætter. Disse kunne for så vidt være opstillet af hvemsomhelst, da de har noget med flid og evner at gøre. Kun det sidste er lidt mere interessant, nemlig »en heldig hånd«. Held skal der til i det oprørte hav, hvor iværksætteren befinder sig. Dette kunne man have fået belyst, hvis forfatterne også havde taget iværksættere med, for hvem det var gået galt trods flid og initiativ.

Egentlig at sammenligne de nævnte virksomheder er vanskeligt. De har arbejdet inden for vidt forskellige felter, hvilket i alt væsentligt giver helt forskellige problemstillinger med hensyn til produktion, markedsføring og finansiering. Hvad lederne angår er de kun delvis veluddannede, og det synes næsten, som om der er proportionalitet mellem deres egen uddannelsesgrad og deres respekt for uddannelse generelt.

Bogens styrke ligger især i belystningen af firmaernes historie fra den første start. Det er samtidig til en vis grad en svaghed, fordi forfatterne bygger fremstillingen på dybtgående interviews med iværksætterne selv og deres efterkommere. Havde man brugt et mere alsidigt kildemateriale, ville nogle nuancer sikkert være skiftet; f.eks. i omtalen af Eskofot.

Ib Gejl

Aa. H. Kamp: *10 søskendes erindringer. Livet på en mønsk bondegård 1890-1925*. (Tellus, 1989). 63 s.

Landbrugsgeografen Aage Kamp (1906-1990) var den yngste i en søskendeflok på 13, hvoraf 10 blev voksne. Faderen var gårdejer på Møn, og i bogen skildres arbejdsåret på en gård omkring århundredskiftet, som det blev oplevet af gårdens børn. Det var en arbejdsdag fra kl. 4.30 til 20 og fysisk krævende med høslet og roeoptagning som det værste, men psykisk meget meningsfyldt. Bogen er velskrevet og giver et godt billede af en stor landbofamilie som arbejdsenhed.

Jørgen Fink

KULTURHISTORIE

Søren Mørch: *Danskernes billeder før fjernsynet*. Billedredaktør Knud Ryg Olsen. (Hans Reitzel, 1989). 192 s.

Lars Møller: *Da vi var besat. Danskernes liv og hverdag 1940-1945*. (Københavns Bogforlag, 1990). 232 s., 248 kr.

Den stigende interesse for billeder fører naturligt nok til et voksende antal

historiske billedbøger eller billedstyrede bøger. Søren Mørchs *Danskernes billeder* og Lars Møllers *Da vi var besat* er 2 eksempler på, hvordan sådanne bøger kan gribes an.

Mest billedstyret er *Danskernes billeder*. Søren Mørch har sat sig for at vise, hvilke billeder danske læsere blev præsenteret for i de 30 år fra 1930 til 1960, fra billedblade begyndte at dukke op, til fjernsynet for alvor slog igen-

nem. Hans hovedkilde har været Billedbladet og det senere Se & Hør. Det giver ifølge sagens natur en ensidighed i billedvalget, og det er der ikke noget at indvende imod. Til gengæld er det betænkeligt, at Søren Mørch i de ledsagende kommentarer har en tendens til at glemme, at det er billedbladenes virkelighedsgengivelse og ikke danskernes virkelighedsopfattelse, vi præsenteres for. De normer og holdninger, der kan udledes af billederne, kan ikke uden videre opfattes som repræsentative for datidens Danmark, selvom billederne utvivlsomt har bidraget til at påvirke den tids normer og holdninger.

Bogen er udformet som opslag, og kun undtagelsesvis kædes de sammen. Billederne er tydeligvis det bærende og iøvrigt den dag idag fascinerende. De ledsagende tekster er ironiske i deres grundtone og ind imellem lidt hurtige. Således hedder det side 70 »Den sidste gang danske adelsmænd i større antal aktivt tog del i det politiske liv var i 1930'erne og de første år af 1940'erne. Folk som bl.a. lensgreve Bent Holstein ... engagerede sig ivrigt i den national-socialistiske sag.« Nu kan man altid diskutere, hvor mange der skal til »et større antal«, men de 6 Søren Mørch nævner er nok for lidt. Det er iøvrigt heller ikke rigtigt at skabe det indtryk, at alle danske adelige, der engagerede sig politisk i disse år, blev nazister. Vi får heller ikke nogen ordentlig forklaring s. 113 på, hvad kriminalassistent Spliid blev dømt for, og s. 99 afbildes Frihedsrådet uden at medlemmerne identificeres eller præsenteres. Men det er småting og forringer ikke den oplevelse, man får ved at se billederne.

Da vi var besat har et andet sigte end Danskernes billeder. Det er et forsøg på at skildre hverdagslivet under besættelsen 1940-45 gennem erindringer og billeder. Billederne er det vigtigste, og de er blevet hentet fra mange forskelli-

ge kilder. Det giver en vældig bredde i billedvalget tiltrods for bogens emnemæssige koncentration. Til supplement af billederne er aftrykt 14 forholdsvis korte erindringer om, hvordan hverdagen formede sig for almindelige mennesker. Erindringerne er skrevet til bogen og derfor ifølge sagens natur skrevet af mennesker, som var unge under besættelsen. Det gør bogen mere ensidig, men ikke ringere. Tværtimod er det en bog, man læser med stor interesse.

Jørgen Fink

Viben Bech: *Danske dragter, Moden 1840-1890*. (Nationalmuseet og Nyt nordisk forlag Arnold Busck, 1989). 344 s.

I 1977 påbegyndtes første del af denne dragtserie, omfattende 1700'årene. Den efterfulgtes 1986 med tiden 1790-1840. Begge bøger var skrevet af den nu afdøde fhv. museumsinspektør i Nationalmuseets III afd. Ellen Andersen. Den nu foreliggende bog, hvor perioden 1840-1890 er behandlet, har teaterhistorikeren, mag. art. Viben Bech skrevet. I 1979 har denne sammen med Ellen Andersen behandlet Det kgl. Teaters herregarderobe i bogen *Kostumer og modedragter*.

I hovedsagen er den nye bog opbygget som de to foregående i serien. Dog er barnedragter udeladt samt smykke-tilbehør o.l., ligesom mandsdragter er behandlet under ét, mens kvindetøjet er opdelt i to perioder for overskuelighedens skyld. Illustrationsmaterialet udgøres dels af datidens malerier og fotografier, dels af opsatte bevarede dragter. Her har Nationalmuseets fotograf Lennart Larsen som altid leveret et udmærket arbejde. Det samme har Karen Jacobi gjort i de mange snitmønstre, der udgør bogens sidste del, d.v.s. kataloget over bevarede dragter.

Spørgsmålet er dog, om ikke disse opmålinger af dragter har overlevet sig selv? De folk, der skal fremstille kostumer til historiske skuespil af forskellig art, skal nok finde ud af det uden disse snitmønstre. Og alle andre har ikke brug for dem. Hvor meget hellere ville vi ikke have set mange flere forskellige afbildninger både af gamle billeder og bevarede dragter! Og naturligvis *med gode tekster*, opbygget efter et *vist princip* og i *fortløbende følge med illustrationerne*.

Her er vi ved en af de mange anker, der må rettes mod denne bog. Når det ved de tidligere har været muligt at få billedtekster og illustrationer til at følges ad, er det en gåde, at læseren nu nærmest skal på opdagelsesrejse. Således står teksten til et opslags venstre-side-illustration nederst på højre side, mens teksten til det følgende opslag står ovenfor. Atstå f.eks. tekst til fig. 49, der først kommer på næste side oven over fig. 48. Hele denne forvirring må vel tillægges den grafiske tilrettelægger, men unødigt irriterende er det for læseren. Det er der mere, der er. For når nu samme kjole, som fig. 48-teksten dækker, findes på s. 122 og genfindes i farver s. 98 samt endelig igen s. 221 i sort/hvidt, så må det skyldes manglende overblik. Eksemplet er ikke enkeltstående, og antallet af gengivne dragter formindskes naturligvis ved gengangere.

Hvad selve *indholdet* af billedteksterne angår, kan der gøres mange indvendinger. For når en brun mønstret silkekjole indledningsvis får omtalen: 1879 – Pænere toilette brugt som brudekjole«, så er det en brudekjole og har med sin flotte tournuredrapering og andre raffinementer været ejerens fineste kjole (fig. 132-33). Det samme gælder en »spadserdragt (daglig)« fra begyndelsen af 1880'erne. Den har med sine fløjlskanter, drapering, tournure og

wienerlæg i hele kjoleskørtet sandelig været Skuldelev-konens stadskjole (fig. 135-36). Hun har ikke sjasket rundt i den til daglig, for så havde vi ikke haft fornøjelsen af den i dag.

Om vurderinger og tolkninger af de bevarede dragter kan der således diskuteres. Men det kan der også, hvor det drejer sig om billedanalyser og terminologi. Betegnelsen »høj hals og dyb, smal V-udskæring« på prinsesse Thyras kjoleliv er i hvert fald to begreber, der ophæver hinanden (fig. 70). Der er slet ikke tale om høj hals. Ved ikke mindre end to portrætter omtales henholdsvis en opstående ruche i halsen (pl. XIX) og en ombøjjet flipkrave (fig. 75), hvortil der foran med en broche er påhæftet en jabot, som et fichu, mens et fichu er et let draperet tørklæde bundet eller samlet i nedhængende snipper foran. Med dette har de omtalte halsarrangementer intet at gøre. – En pelerine omtales ganske rigtigt som et kort skulderslag, men det er *lige* afskåret hele vejen rundt, mens beskrivelsen »med spidse ender« hører til periodens mantille eller mantelet. Dette var et faconsyet slag med lang tungeform i ryg og forstykker. Det siges der også ved fig. 57, men kaldes pelerine ved fig. 107.

Bibliografien og sagregistret synes til tider at være udført pr. hukommelse. Blot for at nævne en enkelt lapsus, så har Julie Sødring nu engang ikke skrevet »Et Liv genoplevet i Erindringen«. Det gjorde Johanne Luise Heiberg, og det blev ikke »genoplivet«, som der står i hendes bogtitel. Mon dog ikke Teatermuseets bibliotek skulle være frekventeret?

Disse i virkeligheden få udpluk ud af en vrimmel eksempler på manglende logik og eksakte oplysninger må ikke fuldstændig overskygge, at det er en præsentabel bog for danskernes påklædning i den pågældende periode. Og den er ikke præget af modebladenes

gengivelser, hvor det levende menneske helt forsvinder. Den løbende tekst mellem billedstoffet følger naturligt klædedragtens udvikling. Men hvad der skal gives som baggrund for tøjet i retning af historisk tidskolorit, vil altid være afhængig af forfatterens egen personlige indstilling, og det er således indiskutabelt. *Men den store og skæbnetunge historie er det ikke.* Så da Viben Bech fortæller om katastrofen i 1864, da »Den dansk-tyske grænse blev flyttet fra Ejderen helt op til Gudenåen«, var det lidt chokerende. Nå, selvfølgelig er det vel en af de berømte tanke-torsk, men bruger man ikke mere at læse sine manuskripter igennem før afleveringen? Ifølge forordet skulle renskriveren have været særdeles kompetent – nærmest overkompetent, men »kikseriet« synes at have smittet.

Erna Lorenzen

Tim Knudsen: *Storbyen støbes. København mellem kaos og byplan 1840-1917.* (Akademisk Forlag, 1988). 231 s., 188 kr.

I de aktuelle arkitektfaglige danske debatter har arkitekturen en helt anden prioritet end de kritiske bysociologiske synsvinkler, der i 70'erne vandt frem og prægede diskussionerne af bysamfundenes fremtid og den historiske analyse af deres tilblivelse. Tim Knudsens vellykkede bog om den københavnske storbyudvikling 1840-1917 fastholder erkendelsesinteresserne fra dengang, og en bedre introduktion til emnet eksisterer ikke.

Knudsen henter naturligvis meget stof i de tidligere fremstillinger af Københavns historie, men det tænkes i nye sammenhænge, og tidligere myter og overproportioneringer af bestemte forhold og fænomener som eksempelvis koleraepidemiens betydning for de so-

cialhygiejniske sider af byplanudviklingen revideres. Bogens sidste halvdel bærer mest præg af nye kildestudier, der bl.a. udnyttes til en præcisering af stadsingeniør Ambts betydning og i det hele taget ingeniørernes, ikke arkitekternes, helt afgørende indsats ved byplanlægningens fundering, ligesom Knudsen i denne del af bogen giver et sammenfattende billede af Socialdemokratiets kommunale by- og boligpolitik før 1. Verdenskrig.

Behandlingen af de enkelte brokvarterer er, ligesom flere andre væsentlige forhold, ret summarisk. Bogens åbenlyse kvaliteter ligger meget i det sammenfattende greb og dets kritiske »klo«. Tim Knudsens fremstilling, der også er meget velskrevet, er et godt udgangspunkt for en kritisk nyanlæggelse af synsvinklerne på Københavns byhistorie og dermed et stimulerende oplæg til fornyet diskussion og engagement inden for det byplanhistoriske forskningsfelt i Danmark.

Lars Dybdahl

Christian Kaatmann: *Byggestil og byggeskik – nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940.* (Institut for grænseregionsforskning, 1988). 124 s.

I denne udgivelse fra Institutet for grænseregionsforskning i Åbenrå ses den sønderjyske arkitektur fra umiddelbart efter Treårskrigen og frem til 2. Verdenskrig i sammenhæng med den nationalpolitiske udvikling i området, dog med den begrænsning, at undersøgelsen først og sidst fokuserer på periodens offentlige byggeri, m.a.o. de skiftende danske og tyske myndigheders bygninger, men også de nationale organisationers forsamlingshuse, skoler o. lign.

Indledningsvis giver Kaatmann ho-

vedlinjerne i stiludviklingen i det sønderjyske byggeri fra den C. F. Hansenske klassicisme i første halvdel af 1800-tallet og frem til hjemstavnstilens forskellige udtryksformer i dette århundrede og går derefter tættere på de konkrete bygninger fra de forskellige perioder, fremstillingen er struktureret over: det danske byggeri 1850-64 med især L. A. Winstrups stænderhus og retsbygning i Flensborg og M. G. Bindsebølls stationsbygninger og villa Sol-Lie, dernæst de tyske magtdemonstrationers bygningsmæssige udtryk 1864-1910 og endelig hjemstavnstilene i sammenhæng med hjemstavnbevægelserne 1900-1940, først den tyske variant og sidst den danske med Martin Nyrop og Jep Fink henholdsvis i begyndelsen af århundredet og i mellemkrigstiden, og imellem dem arkitekturidealene i »bedre byggeskik«, der havde nogle af sine betydeligste forbilleder i Møgel-tønders gamle murstenshuse.

Det er en interessant kortlægning, der hermed er tilendebragt. Hvad man dog kan savne er et større perspektiv ind over byggeriet, der diskuterer det regionale i forhold til den overordnede nationale udvikling. Titlen kan let opfattes som om afhandlingen analyserer arkitektur, der i særlig grad er bærer af stærk nationalbevidsthed p.g.a. den grænseregionale beliggenhed, men i realiteten kunne måske de fleste af bygningerne have været bygget andre steder i Danmark eller Tyskland, hvad angår det arkitektonisk-stilistiske. Havde fremstillingen haft en konklusion, kunne bl.a. det have været diskuteret dér.

Lars Dybdahl

Svend Erik Møller (red.): *På Wegners tid. Festskrift til Hans J. Wegner 2. april 1989.* (Poul Kristensens Forlag, 1989). 201 s., 300 kr.

Festskriftet, der er blevet udgivet til stolemageren Hans J. Wegners 75 års dag, berører kun i begrænset omfang Wegners egen store møbelproduktion, kendt som et afgørende bidrag til efterkrigstidens internationalt berømmede »danish design«. Det er heller ikke karakteren af hans indflydelse på samtidige og senere danske og udenlandske møbler, der vurderes. De femten bidrag, der er skrevet af arkitekter og formgivningshistorikere behandler derimod – med enkelte undtagelser – emner inden for møbeldesign og møbelindustri »på Wegners tid«, især efterkrigstidens første par årtier. Denne væsentlige periode i dansk design har endnu ikke været genstand for en dyberegående fremstilling, men med disse artikler er der vigtige nye kilder og samtidig en forsmag på en række af problemkomplekserne.

Enkelte af artiklerne, og det er ikke de korteste, kunne nok med fordel have været publiceret i en anden sammenhæng, og dermed i højere grad have ramt deres motiverede læserkreds; her tænkes på Sigurd Schoubyes artikler om stole i hertugdømmerne fra 1700-1800-tallene, uanset deres i øvrigt meget afrundede form. Og Vilhelm Wohlerts artikel om Kaare Klint som lærer – hvilket han ikke var for Wegner – er interessant, men man mangler tilsvarende portrætter af Børge Mogensens og Finn Juhl for at tydeliggøre de møbelkunstneriske positioner omkring Wegner – når der praktisk taget ikke skrives om Wegner. Han er repræsenteret med den klarsynede artikel »Design siden 1945«, skrevet til kataloget til en stor international designudstilling på Philadelphia Museum of Art for få år siden, ligesom mange fotos giver indtryk af Wegner i arbejdsituationer. De øvrige bidragydere er Erik Lassen, Ulf Hård af Segerstad, Verner Pantone, Povl Christiansen, Ole

Gerløv-Knudsen, Grete Jalk, Flemming Kilander samt redaktøren Svend Erik Møller.

Lars Dybdahl

Finn Aaserud: *Redirecting Science. Niels Bohr, philanthropy, and the rise of nuclear physics.* (Cambridge University Press, 1990). 356 s., 35 £.

Denne bog bygger på omhyggelige arkivstudier i Carlsbergfondets arkiv og Niels Bohr-arkivet i København (som Aaserud i mellemtiden er blevet leder af), Rockefeller Archive Center samt Niels Bohr Library i New York; desuden samtaler med nogle nøglepersoner fra 1920'ernes udvikling af kvantemekanikken. Grundlaget er en tidligere Ph.D.-afhandling fra Johns Hopkins University. Synsvinklen er anderledes end ved så mange Niels Bohr-afhandlinger; mere »historisk« så at sige. Aaserud forfølger også det forskningspolitiske spor, idet han undersøger finansieringen gennem fonde samt disses forskningspolitik. F.eks. ønskede Rockefellerfondets International Education Board indtil midten af 1930'erne at støtte fremragende »elitære« forskere inden for grundforskningen – hvor Niels Bohr var et oplagt emne. Den udenlandske støtte blev da løftestang for den danske. Senere ønskede Rockefellerfondet – med et sideblik til de praktiske anvendelser – at fremme den biologiske forskning og især forskning i dennes sammenhæng med elementarpartikelfysikken. Niels Bohr var interesseret i den biologiske synsvinkel og i et samarbejde med August Krogh, men i spørgsmålet om højspændingsapparaturløsning til sit institut var det måske mere spørgsmålet om at vride argumenterne, så Bohr kunne få sin maskine til sine fysiske eksperimenter, og det var vist også på dette felt, de store resulta-

ter kom. Her får man måske et skævt sidelys på princippet om magtfulde fonde, som bedre end forskerne er i stand til at hitte på forskningsprojekter? Bogen belyser også de andre sider af Bohrs virke: Den interne videnskabshistoriske side af fysikkens udvikling og Bohrs indsats for tyske flygtninge og meget andet. Fremstillingen er udmærket, men disse veje er naturligvis bebrødt før.

Søren Balle

Henrik Bredmose Simonsen: *Kampen om danskheden. Tro og nationalitet i de danske kirkesamfund i Amerika.* (Aarhus Universitetsforlag, 1990). 256 s., 198 kr.

I »Kampen om danskheden« giver Henrik Bredmose Simonsen en grundig gennemgang af de danske kirkesamfunds udvikling i Amerika fra 1860'erne og frem til i dag, dog med hovedvægten på tiden fra 1880'erne til 1910.

Han følger dels kirkesamfundenes udvikling fra den første start til deres opløsning i begyndelsen af 1960'erne, dels udviklingen i deres holdning til nationalitetsspørgsmålet, deres aktive indsats i dannelsen af danske kolonier og udviklingen inden for disse.

Det er Simonsens fortjeneste, at han på den ene side klart viser betydningen af udsigten til et religiøst og kulturelt dansk fællesskab for tilflytningen til de nye kolonier, og på den anden side udtrykkeligt gør opmærksom på, hvor afgørende de forskelligartede lokale forhold var for koloniernes udvikling, også når det gjaldt de religiøse, kulturelle og nationale forhold.

De grundtvigsk og indre missionsk prægede menigheders forskellige holdning til den nationale identitet og den betydning, det fik for medlemmernes

integrationen i det amerikanske samfund har tidligere været behandlet gennem lokalstudier.

Simonsens gør i sin undersøgelse ikke blot omhyggeligt rede for baggrunden for og udviklingen i kirkesamfundenes forskellige officielle holdninger til nationalitetsspørgsmålet, men viser også, hvordan disse holdninger blev udformet i et samspil med de lokale menigheder. Interessant er ikke mindst Simonsens gennemgang af de vanskeligheder, man inden for den grundtvigisk inspirerede Dansk Kirke havde med at give det grundtvigske folkeligheds be-

greb et relevant indhold for de danske indvandrere.

Fremstillingen skæmmes i nogen grad af lidt for mange gentagelser og kunne med fordel have været kortet kraftigt ned. Det ville desuden have gjort bogen mere læsevenlig, om forlaget havde anvendt knap så sammenpresset en typografi. Det skal imidlertid ikke aflede opmærksomheden fra, at der her foreligger en undersøgelse, der fremlægger en række nye og væsentlige resultater inden for dansk udvandrers historie.

Inge Bundsgaard

SLESVIG OG HOLSTEN

H. V. Gregersen: »*Det skæve Sønderjylland*« – HVORFOR? Om senmiddelalderens ødelæggelse vest for ishavsranden og fremgangen i egne mod øst. (Studier udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1990). 114 s.

For at imødekomme eventuel kritik citerer den myreflittige forsker, dr. H. V. Gregersen, i sit forord et par linier fra 1597 af den kendte forfatter, præst og kongetjener Niels Heldvad: »Phfu, drulle dy, packe dy, Spötter Oge, up dy gehöret Hellisch Für und Loge! – fy, skam dig, pak dig, spotterøje, du kan vente dig helvedes ild og lue!« Forfatteren håber så på, at denne trussel vil gøre sin virkning og hvad skal en anmelder så skrive? Jo, at den er helt unødvendig, kun en spøg. Vi har her en særdeles gedigen tværvideenskabelig syntese, hvor vi får en udmærket forklaring af nutidens skæve befolknings- og erhvervsmæssige opdeling af Sønderjylland. Alle kender vi kontrasten mellem øst og vest: landet på begge sider af den

nord-sydgående ældgamle færdselsvej, Sachservejen. H. V. Gregersen, der i de sidste årtier har udviklet sig til den sønderjydske middelalderforsknings grand old man, samler i sin sikre hånd de mange tværvideenskabelige tråde, som her væves sammen til en tolkning af senmiddelalderens store forandringer i landskabets sociale struktur og økonomiske betingelser. Indtil Valdemarerne lå tyngdepunktet længere mod vest, derefter indtræder en afgørende tyngdepunktsforskydning i østlig retning. Denne udvikling må skyldes et klimaskifte i tiden 1250-1450 og skellet i landskabet markeres af den Baltiske Ishavslinie. Den seneste tids intense forskning indenfor ødegårdsprojektet samt studier af jordbundsforhold, plantevækst, stednavne, bøgeskovens og lynghedens udbredelse og pollenanalyse, her foretaget af Bent Aaby, kombineres med en undersøgelse af bebyggelsesforhold, med bl.a. nedlæggelse og udvidelse af kirkerne, og af det yderst spinkle skriftlige kildemateriale. Alt dette samles til et nyt helhedsbillede,

som forklarer forskydningen af befolkningen mod øst samt omlægningen af landbruget fra ensidig agerdyrkning til dyrkning kombineret med avl og salg af kvæg. Yderst interessant fra personhistorisk synsvinkel er forfatterens klarlægning af adelsfamiliernes vandring fra vest til øst. Den gamle sønderjydske adel forsvandt i det 14. årh. og blev hurtigt erstattet af tysk og slesvisig-holstensk indvandreradel, der indtog de græsrigge godser i øst: familier som Lembek og Ahlefeldt bliver på kort tid storgodsejere, panteindhavere og administratører under Valdemar Atterdag og dronning Margrethe I, medens hele det sønderjydske midterland blev uden riddere – vest for ishavsranden findes heller ingen senmiddelalderlige voldsteder. Derved skabes en klassebevidst gårdejerstand, der har sat sit præg på landsdelens østlige egne.

Klart, pædagogisk og forebilledligt kortfattet fremlægger Gregersen sine teorier, der måske nok vil vække diskussion vedr. detaljer, men turde stå sig godt som helhedsbillede. Er der intet, der savnes i denne veldokumenterede fremstilling? Jo, en sammenfatning på tysk.

Michael Linton

Ole Ventegodt: *Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederiregnskaber 1783-1812.* (Udgivet af studieafdelingen ved dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg, 1989). 258 s., 148 kr.

I byarkivet i Flensborg har forfatteren fundet to originale regnskaber fra et par af byens partsrederier. Oprindeligt var det meningen at materialet skulle danne grundlag for en længerevarende undersøgelse af søfartsforhold i byen, men da forfatteren af forskellige grunde måtte opgive sine studieplaner, blev resultatet også et andet.

Det, der her lægges frem, er da også mere snævert knyttet til de bevarede regnskaber, end det oprindeligt var tænkt, og det der møder læseren er derfor ikke nogen forskningsmæssig syntese, men en bearbejdelse af regnskabsbøgerne, så læseren kan følge skibenes rejser enkeltvis. Det er sådan set et udmærket kompromis, når det større projekt nu måtte opgives. Det kan så være op til andre, at sætte resultaterne ind i en sammenhæng.

Læseren møder i fremstillingen en strøm af detaljer: Vi hører om ladninger, skibshavarier, omkostninger ved fremskaffelse af udrustning, og hvad nu ellers skipper og reder har betroet deres regnskabsbøger.

Fremstillingen er godt illustreret, og der er lagt vægt på at gengive kort, der viser de destinationer, som omtales under de enkelte rejser.

I en kort afslutning bemærker udgiveren, at skibene var repræsentative for byens handelsflåde, og det samme mener han også at kunne sige om rederne. Og, det bliver bogen jo ikke mindre interessant af.

Henrik Fode

NORDEN

Diplomatarium Norvegicum XXII første halvbind. (Utg. af Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Oslo 1990). 416 s.

Efter 140 års tålmodigt udgivelsesar-

bejde er 'Diplomatarium Norvegicum' nået til bind 22, og arbejdet synes langt fra at være afsluttet. For medens middelalderkilderne vel er udtømt, er mulighederne i 1500-tallet stadig legio. Det foreliggende halvbind omfatter

kun perioden 1498-1536, men af de godt halvfjerde hundrede breve og diplomer, som trykkes – eller rundhåndet genpubliceres – stammer godt tre femtedele fra det sidste tiår.

Mest iøjnefaldende er det, at lidt over tre fjerdedele af brevmaterialet 1529-36 er hentet fra lensmanden på Bergenhus, Esge Billes privatarkiv (hvoraf også andre dele allerede er publiceret). Ligesom svigerfaderen Henrik Krummedige og fætteren Mogens Gyldenstierne på Akeshus synes Esge Bille at have gemt enhver stump post (det blev til 13 pakker, nu i Rigsarkivet); men da hr. Henrik var sat ud af spillet 1524 (og døde 1530) får Esge Billes og fætterens arkiver en helt central kildefunktion (jævn-sides Münchenarkivet). På denne måde bliver dette halvbind en meget væsentlig kildesamling til Norges tragiske skæbne forud for selvstændighedstabet.

Naturligvis indeholder værket også andre kilder af væsentlig interesse. Ikke mindst ærkebiskop Olaf Engelbrekts-ssons lange – og tententløse – redegørelse for sin politik under grevefejden og revolten ved nytåret 1536 (nr. 285).

Erling Ladewig Petersen

Peter Englund: *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden.* (Atlantis, 1989). 344 s.

Forf. blev kendt af en større offentlighed, da han i 1988 udgav bogen »Poltava. Berättelsen om en armés undergang«. At den blev en bestseller skyldtes ikke blot, at bogen handlede om Karl XII, der synes lige så godt stof i Sverige som Christian IV her i landet, men også at der var tale om en yderst velskrevet bog. Mange historiske undersøgelser når ikke ud til videre kredse p.g.a. præsentationsformen. Det er dette, Englund har villet råde bod på.

Den flydende fremstillingsform føl-

ges op i det foreliggende værk, der ligeledes udgives på et kommercielt forlag, og kun fremtiden og salgstallet vil vise, om det er muligt at gentage succesen med et tungere og mindre tilgængeligt emne som adelens samfundssyn i 1600-tallet. Eksempelvis indledes bogen med en diskussion af begreberne ideologi og mentalitet. »Populariseringen« af emnet har imidlertid også sine ulemper. Det medfører dels en vis depræcisering – forf. anvender hyppigt vage termer samt forbehold – dels en »bred« fremstillingsform med talrige gentagelser. Knap så tilgængelig er bogen for den forsker, der vil benytte referencesystemet, skønt også noteapparatet er præget af forf.s pædagogiske overvejelser. Noterne rummer bl.a. en række supplerende oplysninger om omtalte personer. Forf. anvender det ofte benyttede referencesystem med angivelse af forfatter samt årstal, og hvor bogens titel må findes ved opslag i den efterfølgende bibliografi. Dette lidt omstændelige system fungerer blot ikke helt tilfredsstillende. Dels er kilde- og litteraturfortegnelsen opdelt i utrykte kilder, trykte kilder, litteratur samt forkortelser, hvilket kan kræve flere opslag, før man finder det pågældende værk. Overskueligheden lettes heller ikke af, at udgivelsesår i bibliografien anføres til sidst. At enkelte forfatternavne er fejlagtigt stavet, volder ikke de store problemer; vanskeligere bliver det, når der f.eks. (n. 64, s. 268) henvises til Nilsson 1984, og der i litteraturlisten optræder Nilsson 1984A og 1984B. Nok så hjælpeløs står man ved henvisningerne til Revera 1976 (n. 3, s. 263), til Florén 1988 (n. 66, s. 275), til Ylikangas 1975 (n. 130, s. 308) eller til Ågren 1973 (n. 2, s. 312), idet ingen af disse arbejder findes i litteraturlisten. Når man ved benyttelsen af bogen desuden finder flere fejlagtige henvisninger, er denne del af bogen præget af hastværk.

Det anførte må imidlertid blot opfattes som skønhedspletter på en iverdigt god fremstilling af den svenske adels samfundssyn i 1600-tallet. Konkret undersøges adelens samfundssyn hhv. i første og anden halvdel af 1600-tallet, om og i hvilken grad og retning dette syn blev forandret. I en flydende, vel-skrevet og veldisponeret form beskrives delvis på grundlag af foreliggende forskning adelsideologien i første halvdel af 1600-tallet, der betegnes som standsfunktionel, anti-merkantil, traditionalistisk, patriarkalsk og byrdsaristokratisk. Det er ikke mindst interessant, at den traditionelle tre-standslære udformes som en fire-standslære i Sverige, at adelen og ikke gejstligheden placeres som første stand samt endelig, at den standsfunktionelle idé, anvendt om konkrete stænder, af forf. karakteriseres som noget relativt nyt, der havde en vigtig funktion i adelens ideologisk-politiske kamp i 1500-tallet. Standsbegrebet relateres dels til standsrigsdagen, dels til øvrige nordiske lande. Det kan blot undre, af forf. ikke henviser til Herman Schücks diskuterede behandling af standsrigsdagens fremkomst (i Riksdagen genom tiderna, 1985).

Forf.s forskningsindsats ligger primært på analysen af adelsideologien i 1600-tallets anden halvdel. Han når frem til, at ideologien fortsat er patriarkalsk og traditionalistisk. Derimod er det byrdsaristokratiske element – adelens forrettigheder på grundlag af forfædrenes bedrifter, en ædelhedens sum – ved at vige pladsen for et meritokratisk syn, med vægt på personlige fortjener og kvalifikationer. I sammenhæng hermed var den tidligere afstandtagen fra merkantile aktiviteter blevet erstattet af en pro-merkantil holdning. Borgerlige dyder som flid, sparsommelighed og økonomisk gevinst kom i høj-

sædet, lige som det snarere blev en kvalifikation end en ulempe at have kæmpet sig op fra ufrelse eller fattige kår. Alt dette indgår som en del af baggrunden for nedbrydningen af standssamfundet til fordel for rangssamfundet, hvor rangen ikke afhang af stand, men af funktion, og hvor adling knyttes til »vilkår«, d.v.s. af den position, man indtog i samfundet. Alt dette har meget tilfælles med udviklingen i Europa, herunder i Danmark under den tidlige enevælde, og det afspejler en embedsadel, hvis stilling i flere henseender var afhængig af kongemagten. Sverige er blot et særlig interessant tilfælde, fordi nobiliteringen her antog så stort et omfang, at 80 % af adelen i slutningen af 1600-tallet var nyadel. Undersøgelsens betydning består ikke mindst i, at adelsideologien og dens forandringer anvendes som et parameter til belysning af spørgsmålet om adelens borgerliggørelse eller borgernes feudaliserings og i sidste ende til bedømmelse af enevældens og reduktionens karakter.

Medens fremstillingen af adelsideologien i første halvdel af 1600-tallet måske fremtræder noget simplificeret netop for at fastholde en ideotype, er konklusionen ledsaget af de nødvendige reservationer. I slutningen af 1600-tallet fremtræder adelsideologien som en blandingsideologi, der rummer såvel nye som gamle elementer. Konklusionen er ikke epokegørende, men forf. har præsteret en god, sammenhængende skildring af adelens ændrede forestillingsverden, der ud fra svenske forhold bidrager til den overordnede absolutismediskussion. Bogen forener på bedste vis tradition (for solid historisk forskning ved Uppsala Universitet) og nyskabelse (den flydende, lette fremstillingsform, der er sjælden for disputatsgenren).

Leon Jespersen